

Viktor Avbelj

NEKAJ MISLI OB DVAJSETLETNICI

I.

Razmere, v katerih je bilo treba po zmagoviti osvobodilni vojni in ljudski revoluciji začeti graditi socialistično družbo, so bile vse prej kot ugodne. Zlasti velja ta ugotovitev glede razmer v skoro do kraja razdejanem gospodarstvu. Proizvajalne naprave so bile razrušene oziroma dezorganizirane, prav tako trgovina in storitvene dejavnosti, močno so bila onespособljena transportna sredstva. Vsem, ki smo bili udeleženi v dogajanjih prvih povojnih let, je bilo povsem jasno, da z osvoboditvijo nikakor niso postale odveč tiste človeške in organizacijske lastnosti, ki so nam med vojno omogočile, da smo premagovali najhujše napore, ki so spodbujale neverjetne iniciative, ki so za ceno skrajnega odpovedovanja ustvarjale pogoje za zmago, ki so izoblikovale in utrjevale moralno politični lik borcev NOB. Narobe, popolnoma očitno je bilo, da bo mogoče uspešno narediti prve korake ljudske oblasti in izvesti prve začetke socialistične graditve samo zato, ker je bila politična zavednost delovnih ljudi tako visoka, ker je bilo zaupanje v boljšo prihodnost tako veliko, ker smo bili pripravljeni delati in prenašati najhujše materialne težave. Politična zavednost in sproščena ljudska pobuda sta tedaj mnogokrat nadomestili pomanjkanje gospodarske osnove, organizacije in znanja.

Mnoge predstave o povojni izgradnji gospodarstva in socialističnih odnosov so bile v mnogočem enostranske, naivne, teoretično sicer razumljive, praktično pa skoro nedosežne, saj je šlo tedaj skoro dobesedno za pravično razdeljevanje pomanjkanja vseh vrst. Razumljivo je, da je bila v tem času mogoča in nujna družbena intervencija le z administrativnim razdeljevanjem skromnega narodnega imetja, s katerim je bilo treba kriti potrošnjo in organizirati obnovo in proizvodnjo.

Morda le ni čisto prav pozabljati, da je šele 20 let od takrat, ko smo morali tako rekoč goloroki obnoviti v vojni porušeno in z ogromnimi napori začeti graditi prve, osnovne, zelo strme stopnice, po katerih je bilo treba ter je bilo edino mogoče priti do zložnejših vzponov v kasnejših časih, pa vse do sedanjih razmer in pridobitev, ki dovoljujejo ugotovitev, da se že vključujemo v družino

razvitejših narodov in držav, čeprav se še nismo osvobodili vseh vrst nerazvisti, pomanjkanja in slabosti. Seveda bi bilo zgrešeno, ko bi kdo poskušal z razmerami in težavami pred 20 leti opravičevati nekatere težave in pomanjkljivosti, mogoče celo očitne današnje nepravilnosti. Tak pogled nazaj je bolj potreben zaradi realnejše, objektivnejše ocene prehojene razvojne poti, zato da bi pravilneje ocenili dosežene uspehe. Tak pogled nazaj pa lahko pomaga tudi jasni poglede v prihodnost.

Vsakomur je jasno, da danes nobeno aktivistično napihovanje uspehov ne more nikogar prepričati. Dejstva govore sama zase, pa če gre pri tem za uspehe ali pa za poraze. Zato tudi nobeno kritikarstvo, neobjektivno ali pa preveč nestrpno ocenjevanje preteklosti in sedanjosti ne more koristiti, še manj pa more lajšati napore na poti nadaljnjega razvoja. Samo kritična presoja položaja, tudi zelo ostro kritično ocenjevanje našega ravnanja in vedenja ob raznih priložnostih pri delu ali v odnosih med ljudmi, v delu posameznikov ali organizacij lahko vodi k odkrivanju in odpravljanju napak. Pri tem pa ne smemo nikdar pozabiti, da je še tako konstruktivna kritika le sredstvo, da bi bolje in lažje dosegali zaželene cilje. Marsikdaj ima pri nas preveč besede kritika delitve, preveč je predlogov, kako razdeljevati, premalo pa še vedno, kako bolje izkoristiti obstoječe zmogljivosti, kako racionalneje organizirati ustvarjanje dobrin.

Po 20 letih so se pri nas spremenile vse dimenzije: skupno družbeno bogastvo, potrošnja, zaposlenost, znanje, pa tudi sposobnost odkritega kritičnega razpravljanja o najdelikatnejših družbenih vprašanjih. To so nove kvalitete, ki zagotavljajo uspešno prihodnost. Ne bi smeli pozabiti na razvoj socialističnih družbenih odnosov, ki vse zgoraj navedene kvalitete podrejajo koristim in interesom delovnega človeka in mu določajo izredno vlogo osnovnega subjekta in objekta socializma. Samoupravljanje povezuje vsa ta dejstva, zagotavlja uresničitev pravic delovnih ljudi in določa njihovo polno odgovornost za vse, kar ukrenejo ali opuste.

Prav v času okrog 20. obletnice, mogoče tudi zato, ker to izziva dosedanj uspešni razvoj, se pojavlja tu pa tam nerazumna enostranska kritika delitve. Res je, da je bilo v preteklosti večkrat potrebno stisniti pas zaradi razumljivih, pa tudi manj razumljivih prioritet, res je, da takšna politika danes ni več niti nujna, niti mogoča, niti koristna. Res je, da je osebna potrošnja eden glavnih faktorjev razvoja, da je razvoj družbenega standarda prav tako važen za ekonomske uspehe, da so pretirane investicije lahko bolj škodljive kot koristne. Delitev je tedaj zelo važen instrument. Zlasti še sedaj, ko v tej delitvi vse bolj in vse neposredneje sodelujejo in odločajo delovni ljudje sami, tako v delovnih organizacijah kot v skupščinah. Res pa je tudi, da ob vseh dosežkih obstajajo objektivne ovire za ublažitev razmerja med potrebami in možnostmi. Navadno se kritiki delitve zavzemajo za večje investicije, za večje proračune in za večjo osebno potrošnjo. Največkrat tudi pozabijo, da je delitev odvisna od vedno večjega števila odločitev delovnih ljudi samih in s svojimi stališči nehoti podpirajo administrativne težnje. Mnogokrat se potegujejo za razdeljevanje iz centra, če je to v korist njim in njihovim delovnim organizacijam ali akcijam. Kljub dosedanjim uspehom, ki so po obsegu in po tempu rasti hitrejši kot marsikje drugje v svetu, je vendarle jasno, da so še in bodo še razlike med hitro rastočimi potrebami in sedanjimi možnostmi. Pri tem to nasprotje lahko pomeni enega od faktorjev uspešnejšega razvoja, kolikor spodbuja racionalnejše gospodarjenje in povečevanje produktivnosti dela. Toda pri nas manjka sredstev in dejavnosti za izgradnjo novih zmogljivosti, za nadomestitev izrabljenega, za splošno potrošnjo, za osebno potrošnjo, za družbene službe, za sta-

novanjsko izgradnjo itd. Zaradi tega je nujna zavestna odločitev o takšni delitvi, ki bo v okvirih realnih možnosti najekonomičneje vplivala na nadaljnji razvoj, ki bo pomenila intenzifikacijo in krepitev tako materialne osnove kakor socialističnih družbenih odnosov. Poleg zavestnih elementov planiranja skladnejšega družbenega razvoja je v sedanji etapi razvoja delitev sredstev na osnovi delovanja tržnega mehanizma in tržne cene tista, ki sicer vsebuje še vrsto slabosti, vendarle pa sprošča delovno iniciativo na osnovi dejanskega interesa posameznika in kolektiva, obenem pa pozitivno vpliva na krepitev materialnih temeljev socialistične družbene ureditve. Pri tem objektivne ocene preteklosti ne dajejo le možnosti, da se ob uspehih veselimo in ob neuspehih jezimo, ampak nam nudijo možnosti takšnih ugotovitev in spoznanj, ki nam bodo olajšala pot naprej.

II.

Dvajsetletni povojni razvoj lahko ocenimo kot izredno uspešen brez nevarnosti, da bi se nam zameglilo od uspehov. Navesti je mogoče zelo prepričljive podatke o doseženih uspehih. Pri tem niso najvažnejši tisti podatki, ki govore o razvoju materialne osnove socialistične družbene ureditve. Ti so vsekakor zelo važni in pomembni, saj omogočajo razvoj socialističnih proizvodnih odnosov in stalno rast življenjskega standarda, hkrati pa sredstva nadaljnjega razvoja. Brez dvoma je osnovna značilnost naše družbene ureditve in dosedanjega razvoja prav v tem, da se na doseženi stopnji materialnega razvoja oblikujejo in stalno krepijo socialistični družbeni odnosi. Ti pa so obenem tudi najodločilnejša materialna sila našega razvoja. Socialistični družbeni odnosi pomenijo zavesten faktor, ki mu gre velik delež v dosedanjih uspehih, pomenijo stalno spodbujanje ljudske iniciative, ki je ne more nikoli nadomestiti državna administrativna intervencija. V proizvodnji in v delitvi, pravzaprav v odločanju o vseh problemih družbe se uveljavljajo organi samoupravljanja. Še nedavno so bili trn v peti ostalemu svetu, zdaj pa postajajo z vsemi učinki in posledicami vse bolj opozorilo, pa tudi že konkretno napotilo za iskanje podobnih poti v sodobnih družbenih dogajanjih vsega sveta. Ne gre samo za število ljudi, ki sodelujejo v samoupravnih organih od delavskih svetov in komune do skupščin. Važna je predvsem kvaliteta dela samoupravnih organov, vse večja materialna sredstva, s katerimi neposredno razpolagajo, važno je, da pričenjajo soodločati res v vseh pomembnih družbenih stvareh. To je tudi njihova ustavna pravica in dolžnost. Uveljavitev samoupravljanja je osnova programa družbenopolitičnih sil in organizacij. V naši socialistični družbeni ureditvi vsebuje že vsako delovno razmerje elemente, vse pravice in dolžnosti samoupravljanja. Ob proslavah 20. obletnice osvoboditve bo v Ljubljani zbor samoupravljavcev, na katerem bodo zastopniki iz vse Slovenije manifestirali svoj odnos do tega pomembnega dogodka.

Organi samoupravljanja so uresničevalci najnaprednejših človeških prizadevanj ter zato ne more biti noben naš interes pomembnejši od tega, da jih nadalje uveljavljamo in utrjujemo. O vlogi novih socialističnih družbenih odnosov, o vlogi organov samoupravljanja v preteklosti in v prihodnje je bilo napisanih in izrečenih mnogo tehtnih in teoretičnih oziroma praktično nadvse pristojnih ugotovitev. Vse bolj je popolnoma jasno, da ne gre poenostavljati razumevanja samoupravljanja samo na neposredne odločitve delovnih kolektivov, ampak na odločanje in dogajanje v okviru samoupravljanja na vseh ravneh, v občinskih in ostalih skupščinah, da samoupravljanje ni le demokra-

tična oblika, da ni le eden od faktorjev, ki oblikujejo socialistične družbene odnose, ampak predstavlja in vsebuje tudi tisto materialno silo in osnovo, ki že davno spreminja samoupravljanje od prvotne demokratične oblike v odločujočo politično in materialno silo. S samoupravljanjem moramo zato računati vsepovsod, kjer obravnavamo skupne družbene probleme in naloge in kjer odločamo o usodi družbenih sredstev. V tej smeri — za vse večje uveljavljanje samoupravljanja — se izgraja gospodarski sistem, temu se podreja čedalje uspešnejše odpravljanje administrativno-etastičnih navad in pravic glede važnih družbeno političnih in družbeno ekonomskih odločitev. Temu se vse bolj in zelo konkretno prilagaja tudi delitev skupnih družbenih sredstev. Ta vse bolj — čeprav še vedno prepočas — prehajajo v roke tistih, ki ta sredstva s svojim delom ustvarjajo. Izredno pomemben uspeh, dosežen v dvajsetih povojnih letih, je gotovo to, da se je primarna delitev družbenega proizvoda takole spremenila — predvsem v korist delovnih organizacij in komun:

Leto	Skupaj družbeni proizvod	Federac.	Koristniki			
			Repub.	Komune	Del. organ.	Ostali*
1956	100	46,0	2,1	5	38,6	8,3
1960	100	34,4	3,6	6,7	45,1	10,2
1964	100	18,8	3,8	7,4	55,1	15,6

Glede na to, da se na osnovi nove ustave vse bolj uveljavlja nova kvaliteta v razpolaganju z družbenimi sredstvi, saj imajo v skupščinah — občinskih in drugih — neposredni proizvajalci polno možnost soodločanja, je lahko pa tudi potrebno ugotoviti, da se je materialna podlaga samoupravljanja izredno, absolutno in relativno povečala. Prav to dejstvo nam zagotavlja nadaljnji uspešni razvoj, utrjevanje samoupravljanja, skratka to, da se bodo pod vplivom samoupravljanja uveljavili osnovni razvojni činitelji.

Ob tem pa so seveda delovne organizacije šele zadnji čas dobile več besede v razširjeni reprodukciji, zato se bodo lahko rezultati njihovih odločitev v investicijski politiki uveljavili šele v prihodnosti in s tem, ko jim bo ostajalo vse več ustvarjenih sredstev. Že doslej pa so pozitivni učinki mobilizacije delovnih organizacij na področjih investicijske politike pokazali velike prednosti pred državnoadministrativnimi odločitvami. Tudi komune seveda še ne razpolagajo z zadostnimi sredstvi za izvajanje vseh ustavno določenih nalog.

Toda procesi v tej smeri so odprti in začeti. Dana je osnova za nadaljnje izpopolnjevanje gospodarskega sistema. Dokazano je, da je mogoče v okviru samoupravljanja bolje upravljati z družbenimi sredstvi, kot z administrativno-etastičnim razdeljevanjem. Nov bančni in kreditni sistem bosta omogočala angažiranje sredstev za izgradnjo skupno pomembnih objektov ter s tem ovrgla pomisleke proti atomizaciji sredstev in zapostavljanju pomembnih skupnih razvojnih nalog. Takšen skupen objekt posebne politične pa tudi ekonomske pomembnosti je razvoj gospodarsko in tudi sicer nerazvitih pokrajin. Hitrejši razvoj teh pokrajin je vsekakor v velikem skupnem interesu ne le zaradi političnih odnosov in potreb, ampak tudi zaradi čisto razvojnih in gospodarskih potreb razvitejših pokrajin. Iz prikazane delitve skupnih sredstev se vidi, da se za te namene odteguje vse manjši del v strukturi skupnih sredstev. Vidi se, da se tudi sredstva razširjene reprodukcije vse bolj prepuščajo delovnim organiza-

* Socialno zavarovanje, banke, DOZ, zbornice.

cijam. S tem se razširjajo njihove možnosti za gospodarjenje na vse bolj samostojno odločanje o proizvodnih odnosih med delovnimi ljudmi. S tem ko samostojno delijo vse več sredstev, so vse bolj tudi odgovorne za oblikovanje družbenih odnosov in za graditev tiste materialne osnove, ki je pomembna za širše področje. Sem spadajo skrb za vse vrste družbenih služb, za električno energijo itd.

Z izpopolnjevanjem gospodarskega sistema, z urejanjem cen in mednarodne menjave se bo v tej delitvi vse bolj uveljavljalo načelo: vsakomur po njegovem delu.

Gornja delitev še pridobi na svojem pomenu, če upoštevamo še nekaj rezultatov in dejstev dosedanjega razvoja, in sicer:

- da se je družbeni proizvod od leta 1947 do 1964 povečal za 3,68-krat;
- da se je družbeni proizvod na prebivalca povečal v istem času od 153.000 dinarjev na 494.000 dinarjev ali za 3,22-krat;
- da se je družbeni sektor v strukturi družbenega proizvoda povzpел že na 90 %;
- da se je povečala industrijska proizvodnja za 6,78-krat, če primerjamo leto 1946 z letom 1964, da se je hkrati kmetijska proizvodnja povečala v celoti za 1,38-krat, v družbenem sektorju kmetijstva pa za 3,95-krat;
- da imamo na prebivalca v letu 1964:
 - električne energije 1938 KWh, leta 1946 pa smo je imeli le 310 KWh;
 - jekla 290 kg, leta 1946 pa le 100 kg;
 - tkanin 96 m², leta 1946 pa le 36 m²;
- da je bilo radijskih aparatov 1938. leta 21.050 (ali 1 na 58 prebivalcev), leta 1964 pa 402.575 (ali 1 na 4 prebivalce);
- da smo imeli:
 - bolniških postelj leta 1946 6032 (ali 4,36 na 1000 prebivalcev) —, leta 1964 12.863 (ali 7,89 na 1000 prebivalcev);
 - zdravnikov leta 1945 523 ali 1 zdravnika na 2620 ljudi —, leta 1964 1584 ali 1 zdravnika na 1029 ljudi;
- da smo imeli:
 - visokošolskih študentov leta 1939/40 1123, leta 1945/46 2804, leta 1964/65 15.667.

Ti in vrsta drugih podobnih podatkov pričajo o hitrem razvoju v 20 pokojnih letih. Ti uspehi so bili doseženi s trdim delom, ob zelo spreminjajočih se zunanjepolitičnih razmerah in odnosih do naše države in ne malokdaj za ceno težkih odpovedovanj.

Ti podatki tudi kažejo, da se je celotna družbena materialna osnova močno povečala in je danes prepričevalno jamstvo za nadaljnji napredek. Posebno se je okrepil družbeni sektor, ki še naprej potiska ob stran vsakršni poskus afirmiranja privatno-kapitalističnih teženj. Zasebna proizvodnja ima v takih razmerah le še dopolnilni pomen. Relativna nerazvitost, še vedno nizka produktivnost, še vedno preveč ekstenziven razvoj (dajanje prednosti novim kapacitetam in menjavanju socialne strukture — ne pa produktivnosti) so pglavlitne šibke točke preteklosti.

Odpravljati jih moramo, če hočemo doseči hitrejši oziroma intenzivnejši razvoj v prihodnje. Ob vse močnejšem uveljavljanju socialističnega načela nagrajevanja po delu bo mogoče dosedanje slabosti uspešno odpravljati in s tem bogatiti temelje naše družbe.

III.

Kljub tako ugodnemu družbenopolitičnemu in ekonomskemu razvoju in stanju pa nismo brez slabosti in nepravilnosti tako materialne narave kakor tudi glede družbenih odnosov.

Najbolj značilni so ostanki administrativno-etatiističnega odrejanja odnosov v sferah potrošnje. Pri formiranju osebne potrošnje je še zmeraj mnogo samovolje, so še mezdni odnosi in miselnost, še vedno se trdovratno vzdržuje nagrajevanje po času. V splošni potrošnji se še preveč šopiri javna uprava, preveč izdatkov gre za administracijo, utesnjene pa so družbene službe. V investicijsko potrošnjo se še kar naprej vse preveč vmešavajo politični, politično-izvršilni ter upravni organi.

Zaradi tega tudi sedanja delitev družbenih sredstev še vedno ne ustreza doseženim uspehom, možnostim in potrebam. Preveč gre za investicijo, premalo za osebno potrošnjo, premalo za družbene službe, za znanstvena raziskovanja itd.

V družbenem proizvodu je — v strukturi %:

	SFRJ		Avstrija		Italija	
	1954	1960	1954	1960	1954	1960
Skupaj potrošnja	100	100	100	100	100	100
— osebna potrošnja	51	52	67	66	69	63
— splošna potrošnja	18	13	14	12	14	13
btto investic. in porast zalog	34	37	19	27	19	25
saldo uvoz-izvoz	—3	—2	—	—5	—2	—1

Francija je imela leta 1960 investicij 20 %, Švedska 25, Grčija 30, ZDA 17, Japonska 39 %.

Iz teh podatkov je razvidno, da so investicije pri nas pretirane. Niti razvitejši niti manj razvite dežele nimajo takšne stopnje. Takšna stopnja investicij je seveda pogojena s strukturo naše proizvodnje, če hočemo polno izkoriščati proizvodne kapacitete — vedno znova pa vodi v ekstenzivnost, nasprotuje doslednemu izvajanju nagrajevanja po delu, zmanjšuje veljavo in možnosti zdravega plasmaja decentraliziranih sredstev, zapostavlja ustvarjanje pogojev za boljše izkoriščanje obstoječih kapacitet, ker zapostavlja razvoj družbenega standarda, družbenih služb, šolstva, zdravstva, socialnega skrbstva, komunale itd. Napredek brez teh dejavnosti in služb, in sicer sorazmerno razvitih, pa ne more biti drugačen kot ekstenziven.

Za znanstvene raziskave so dale na primer v odstotkih od narodnega dohodka v letu 1960 ZDA 2,8 %, v Jugoslaviji 0,7 %. Če računamo še z razlikami v narodnem dohodku — vidimo neverjetne razlike, ki imajo seve svoje vplive in posledice.

Zelo impresiven je podatek o tem, kolikšen odstotek družbenega proizvoda uporabijo v posameznih državah za osebno potrošnjo. Medtem ko je pri nas ta potrošnja okrog 50 %, je v vseh državah, razen Japonske, daleč prek 60 %. Osnovna delitev je tedaj skrajno neugodna. V proizvodnji je osnovni imperativ prilagoditi se potrebi bistvenejšega spreminjanja delitve v korist povečevanja osebne potrošnje in v korist družbenih služb.

Da naša delitev ustreza potrebi po tako hitrem razvoju, kakršnega predvidevamo, nikakor ni res, saj prav takšna delitev hromi vrsto faktorjev, ki bi lahko omogočili skladnejši, hitrejši in racionalnejši razvoj.

Kljub temu, da je bilo v povojnem razdobju toliko notranjih problemov ali pa prav zaradi tega, so bili doseženi veliki uspehi v mednarodni blagovni menjavi. Tudi tu niso najvažnejše številke povečavanja, čeprav zgovorno pričajo o tem, da se ne vključujemo le v zunanjepolitična dogajanja, ampak tudi v vsa ekonomskopolitična gibanja današnjega sveta. Tisto, kar je najvažnejše, je, da naša država ni več le izvoznik surovin, izvoznik rudnega bogastva in nepredelanih materialov. Struktura izvoza v stari Jugoslaviji je jasno kazala na polkolonialno odvisnost. Ne gre torej več za zamenjavo surovin, za potrošno blago, ampak vse bolj za zamenjavo blaga visoke stopnje predelave — za dejansko vključevanje v mednarodno delitev dela.

Podatki o izvozu SFRJ glede na stopnjo obdelave blaga nam kažejo takole sliko:

	Struktura v %		
	1939	1954	1963
Skupen izvoz:	100,0	100,0	100,0
Neobdelani proizvodi	55,4	37,6	20,8
— proizvodi navadne predelave	39,2	45,7	36,7
— proizvodi visoke predelave	5,4	16,7	42,5

Ob 20-letnici ne bo pretežko prepričevalno poročati o doseženih uspehih v našem družbenopolitičnem in družbenogospodarskem razvoju. Naši delovni ljudje ugotavljajo to vedno znova in na vseh področjih. Zelo človeška pa je lastnost — včasih negativna, lahko pa tudi pozitivna — da se zlepa ne zadovoljimo s tem, kar smo že dosegli, ampak hočemo še več. Prav želja za hitrejšim napredkom nas vse skupaj včasih zapelje na stranpota, v administracijo, v podcenjevanje ali odpiranje samoupravljanja, v takšne vplive na delitev družbenih sredstev, ki ne zagotavljajo harmoničnega družbenega razvoja in ne odpirajo dovolj dolgoročnih perspektiv socialističnega razvoja. To in še mnogo drugega so problemi prihodnosti.

Vsi ti problemi so problemi najnaprednejših sil. Med te sile spadajo vse, kakor najprej nekdanji borci NOV, ki so bili v preteklosti in bodo vnaprej nosilci akcij za napredek, saj lahko zelo pozitivno vplivajo na čim uspešnejše vključevanje nove generacije. Vrsta slabosti in problemov današnje družbe, zlasti pa še vedno pomanjkljivo reševanje osebnih problemov borcev terja večjo skupno skrb in dejavnost. To so problemi razvoja in njegovih protislovij. Reševanje teh problemov je sestavni del naporov za nadaljnji družbeni napredek, kakor je bila nekdanj skrb za borce sestavni del njihove borbene pripravljenosti. Načela, ob katerih se je razplamtevala naša osvobodilna borba, so tudi načela, ki veljajo za graditev boljše prihodnosti. Tako kot pred dobrimi dvajsetimi leti pomanjkanje orožja, zima, sovražnikova premoč, tako je tudi danes kljub uspehom v graditvi naše socialistične družbe še dosti težav in ovir, ki pa jih z življenjsko močjo našega družbenega sistema uspešno premagujemo. Pri tem se ne postavlja vprašanje, ali kdo to hoče ali ne, pač pa, ali more in ali zna sodelovati v naših skupnih naporih za nadaljnji napredek naše socialistične družbe.

OTON ŽUPANČIČ:

VEŠ, POET, SVOJ DOLG?

*Veš, poet, svoj dolg?
Nimaš nič besed?
Kaj zagrinjaš se v molk?
Vrzi pesem v svet,
pesem za današnjo rabo:
vsi jo bomo povzeli za tabo.*

*Vem, o vem svoj dolg,
v prsih tu me žge;
naj se mi grlo odpre ,
bom zavijal ko volk,
na vseh štirih bom stal vrh planine,
škrilpal in blilpal med pečine.*

*Vrh Možaklje bom stal,
pesem svojo rjul,
Blegaš jo bo čul,
Krim odmev bo dal;
v vse vetrove jo bom tresel,
eden jo bo na Pohorje nesel.*

*Gozd in gora poj,
silen ženimo brup;
boga gmajna, le vkup,
le vkup, le vkup z menoj,
staro pravdo v mrak tulimo,
da se pretulimo skozi to zimo.*

*Še bo kdaj pomlad,
še bo napočil zor;
takrat volčji zbor
pojde lovce klat:
plani čez Savo, plavaj čez Dravo -
zob za zob in glavo za glavo!*

France Bevk

POT V SVOBODO

Bil je že trd mrak pred jutrom, ko smo dospeli v Mrzlo rupo. Obstali smo na cesti med pustimi razvalinami redkih, samotnih poslopij. V tišini, ki je ni motil noben lajež ne klic nočne ptice, smo se razvrstili v dolgo kolono.

Dolgo smo stali. Treba je bilo precej časa, da so se brigade, ki so bile pred nami, razredčile in razpotegnile v daljavo. A mi bi hoteli čimprej na ono stran črte, na kateri je verjetno prežala smrt.

Od vzhoda se je že zaznala prva zarja. Mrak se je redčil, iz jutranjega mrča so čedalje jasneje vstajali obrisi grmovja, dreves in požganih kmečkih domov. Kamenje se je belilo na poti; svetile so se luže, ki se jim je izogibala noga.

Dolga vrsta se je le počasi premikala; na sto korakov je bilo videti, kakor da se ne gane.

Klanec, ki se je cepil od ceste in se vzpenjal precej strmo na pobočje, mi je bil že znan. Prehobil sem ga po zlomu Italije, ko smo se premraženi in premočeni umaknili čez Trnovski gozd. Tedaj je bila nevarnost že za nami, tu pa nas je še čakala zaseda. Kot znanka me je pozdravila hišica ob poti, ena izmed redkih, ki je ostala nepožgana v tisti okolici. Nič radovednih oči, ki bi nas pozdravljale kot nekoč; vrata so bila zapahnjena, okna so mrko gledala na nas. V prostorni rupi na desni je nekoč stala bahata kmečka hiša z velikim hlevom. Takrat, pred meseci, sem ves blažen počival v suhoti šumečega sena pod njeno streho. Preprosta jed iz kmečke skleda mi še nikoli ni tako dišala. Zdaj je bil dom požgan. Proti nebu so se dvigali visoki zidovi z mrtvimi okni sredi venca osmojenih sadnih dreves.

Danilo se je vedno bolj. Nebo je bledelo in se pisalo v čudoviti rožnati barvi. Na vrhu brda je stala vrsta dreves; zdela se je, kakor da je naslikana na jutranjo zarjo. Oglasile so se prve ptice, glasovi so naraščali v neumorno klicanje z drevesa na drevo. Oblački na nebu so bili redkejši kot zvečer, trgali so se in se razblinjali v tenčice, ki so komaj zaznavne visele na nebu. Ugasnila je zadnja zvezda. Na visoke, skalnate gore v ozadju se je obesil prvi svit sonca.

Pozdravljene, bele gore! Bile so mi znane in domače do slednjega obrisa, prav tako kot zemske gube moje domačije. Tisočkrat sem jih opazoval v svoji mladosti, v poletju in v zimi, v jutranji in v večerni svetlobi, v svojih spisih stokrat opisoval njihove lepote. Zdaj so stale pred menoj kot stare prijateljice in znanke in se mi toplo dotaknile srca.

Od samotne farne cerkve na Vojskem, ki je bila skrita nekje za bregom, so se oglasili zvonovi in oznanjali novi dan. Od prejšnjega dne vso noč nisem pomislil na to, a tedaj mi je zopet jasno stopilo v zavest, da je velika nedelja. Zdelo se mi je, da jo oznanjajo ptičje petje, rožnate barve neba in glasovi brona, ki so leteli prek višin in se izgubljali v dolini. Za trenutek me je obšla varljiva misel, da bo vsaj ta dan prenehalo sovraštvo in da se nam nič hudega ne more zgoditi.

Dospeli smo na vrh brda, ki ga je pokrivala senožet, porasla z redkimi skupinami dreves in grmovja. Pod nami se je odpirala gorska dolinica, obkrožena z gozdnatimi in skalnatimi bregovi. Pogled je šel na Trnovski gozd, na divje soteske, na strma pobočja, ki jih je bolj in bolj oblivala sončna svetloba.

Kolona se je ustavila. Spogledali smo se. Obrazi so bili bledi in izmučeni. Za nami je bil mučen pohod in prečuta noč. Vsak izmed nas bi bil najrajši legel na vlažna tla, da se odpočije in naspi.

Od daleč, izza Trnovskega gozda — morda s Trnovega, morda z Lokev — se je oglasil bobneč ogenj. Pokanje topov, tankovskih topičev in min — v jekleno pesem zlit glasovi. Trajalo je le nekaj minut, slednjič je enakomerno zalajala težka strojnica, nato je bilo zopet vse tiho. Le petje ptic se je še vedno glasilo z drevja.

Prišlo je šepetajoče povelje, ki je preskakovalo od moža do moža.

»Dalje! Tišina! Nekoliko hitreje! Hitreje!«

Pot je šla navzdol, skozi žlebasto senožet, ki jo je od obeh strani obrobľalo drevje, in se je spodaj končavala ob malem gozdiču. Na levisi sta stali dve samotni hiši. Steza se je vila tja, a kolona je šla na desno, kjer ni bilo poti. Brigade, ki so hodile pred nami, so pustile vteptano sled za seboj. Ta nas je vodila v loku okoli gozdiča. Ko smo bili prav pod njim, se je oglasila strojnica. Samo kratek rafal, nato je utihnila.

Nehote nam je zastala noga. Oči so se ozrle v smer napada. Tedaj je znova zaropotalo. Prvi se je pridružila še druga strojnica.

Pretaknili smo se skozi gozdič in obrobno grmovje, naglo prekoračili hudournik z vlažnima, mahovitima bregovoma, se vzpeli skozi goščavo, na strmi obronek. Postali smo za trenutek, kakor da ne vemo, kaj bi, in presoјamo položaj.

Pod nami je bilo za kakih sto, dvesto korakov golega pobočja, na katerem je le tu pa tam stalo kako samotno drevo. Pod pobočjem se je na dnu dolinice svetil potoček, ki je na tistem mestu umirjeno tekel med travnatimi bregovi. Na drugi strani dolinice je na položiču strmega brega stala požgana hiša. Mimo nje se je po vsem obronku, prav do skalnatega vrha, spenjala rjava kolona brigad, ki se je tedaj zdela nepremična, kakor skrepenela.

Malo pred napadom se mi je zdela pokrajina znana, a se nisem spoznal v nji. Tedaj pa mi je bilo v trenutku jasno, kje sem. Potočič pred menoj je bil Gačnik, ob katerem sem se ob kopnih zimskih dneh sprehajal, da se naužijem svežega zraka. Tam spodaj sta stala mlin in žaga istega imena, v veliki hiši s številnimi okni sem praznoval novo leto. V bregu na desni so visele Vogalce. Več kot leto dni je od takrat, ko sem oslabil polegaval na eni izmed zelenih trat med hišami, da sem mogel znova na pot. V onile hiši, veliki in

MARIJ PREGELJ: MOTIV IZ TABORIŠČA, 1941, tuš

sivi kot kaka trdnjava, sem dobil prijazno besedo, mošta in kruha. Po poti prek brega sem hodil prejšnje leto v februarjem snegu, ko sem odhajal v Belo krajino.

Bilo je samo nekaj trenutkov, a duh mi je deloval mrzlično in mi čaral vrsto spominov in predstav. Tedaj se je od hiš na Vogalcah dvignila bela raketa, se vzpela v loku in padaje ugasnila. Ob tem znamenju, ki sem ga v enem mesecu že dvakrat doživel, me je spreletel srh po hrbtu. Vedel sem, kaj pomeni. Vsi smo vedeli. Splošen napad!

Kolona pred nami je bila pretrgana, tudi za nami ni bilo več zveze. Treba je bilo dalje, čimprej dohiteti brigade. Spustili smo se z brda proti potoku. Toda komaj je bila ugasnila raketa, so se oglasile strojnice in brzostrelke od vseh strani. Sovražnik nas je pričakoval vso noč in vse jutro. Strojnično gnezdo je bilo ob požgani hiši na položju in višje v skalah. Zrak je napolnilo zlovesče sikanje. Izpod nog, ki so tekale pred menoj, je frcala prst od jeklenk. Ni bilo treba povelj — deset, dvajset korakov, pa smo se vrgli z obrazi na rjavo trato.

V nekaj mesecih je bilo to pot v tretje, ko sem napenjal poslednje sile, da si ohranim življenje. Godilo se je tako naglo, da se mi nobena misel ni utegnila razviti v zavesti, doživljal sem vse z golimi občutki. Zdelo se mi je, da kot v sanjah slišim vzklike: »Tito, Tito!« Kolona v drugem bregu je s temi klici naskočila strojnična gnezda. Zavzela jih je. Streli so se razredčili, skoraj

utihnili, prehod za brigade je bil prebit. Le po nas, ki smo bili zaostali, je še vedno tolklo z levece. Druga za drugo so se oglašale naše brzostrelke in puške.

Dosegli smo potok, zabrodili vanj, ga prekoračili in se spenjali po strmini na položič. Zasviščala je mina in padla... Druga... Treski so se ostro odbijali od bregov. Ena izmed strojnic, ki je bila po nas, je utihnila. Pokalo je na vseh straneh, bilo je težko razločiti, kje so partizani in kje sovražnik. Kam — na desno ali na levo — da ne pademo v zanko? Naprej, zmeraj dalje, v strmino, na vrh! Tam so brigade. Rafali iz brzostrelk so škropili po jutranji pokrajini.

Nad položičem z mrtvo hišo se je dvigal temen, porasel breg. Na njegovem vrhu so med redkim drevjem strčale bele skale. Izmed njih so se oglašali strelji. Nemci? Naši? Nihče ni zatrdno vedel. Nekdo je zavpil: »Naši so! Dalje!« Šli smo za njegovim klicem.

Bili so naši. Skupina partizanov je zadrževala sovražnike, ki so vztrajno pritiskali od dveh strani. Krila je prehod ostanka kolone, ki se je bila pretrgala ob prvem napadu.

»Sem, borci!« so nas sprejeli. »Ali imate strojnico? Sem s strojnico! Noben vrag nima strojnice, kadar jo potrebujemo! Puške sem in brzostrelke! Kje je ostala kolona?«

Nismo vedeli, kje so drugi. Bili so se odtrgali od nas. Zaščitni bataljon korpusa in zaščitna četa pokrajinskih forumov. Pa cela vrsta slabo oboroženih uradnikov in strojepisk. Morda so se umaknili in se poskušajo rešiti v drugo smer.

»Neoboroženi dalje! Da bi le tisto prekleto strojnico prisilili k molku!«

Zasviščala je nova mina in padla v loku v nižino. Težka strojnica, ki je pela od nekod z drugega brega, je za trenutek utihnila, nato se je znova oglasila. Tok, tok, tok — tok, tok tok...

Na drugi strani skalnate vzpetine, ki smo jo prekoračili, je zijala tokava. Morda jo je v deževnih dneh preplavljval hudournik. Zdaj je bila suha, posuta z debelim kamenjem. Znova: porasla strmina, nad njo skale kot zburkani, okameneli valovi. Prek brega je nekam na levo, proti goščavi, vodil položen klanec.

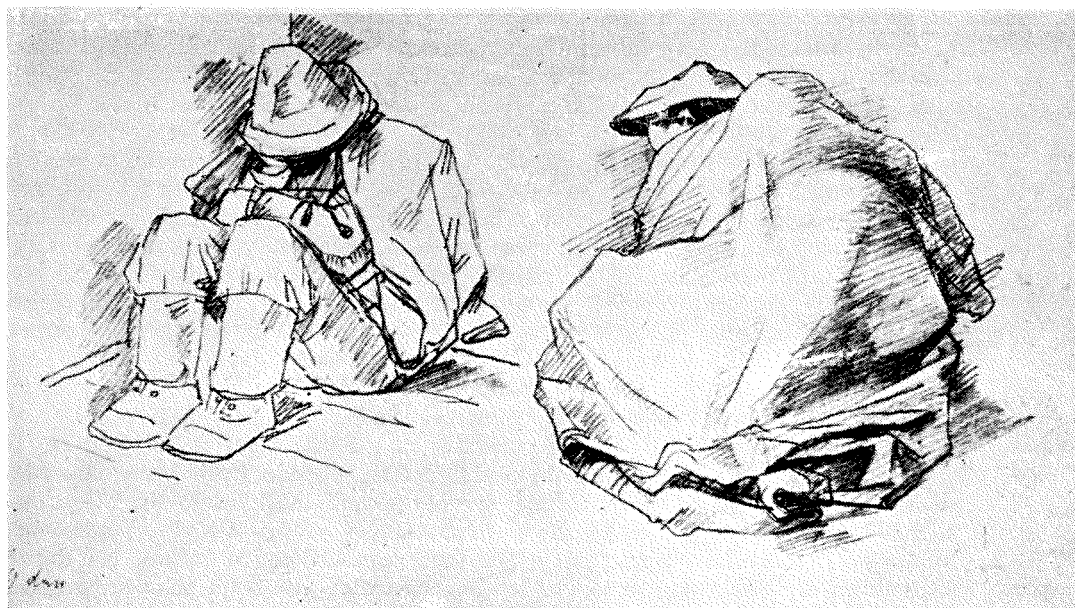
Težka bređa je lajala naravnost v klanec, v katerega smo se bili na gosto nagnetli. »Naglo! Pazite na razdaljo! Ne tiščite tako vkup!« Upehani, nekateri pod težkimi bremenii, smo mogli komaj dihati, nikar teči. Ostali so pritiskali od zadaj. Strahoten občutek, ko je telo napeto do poslednjega vlakenca, več ne zmore — onkraj je smrt. Naj se zgodi, kar se more! Strojnica pa je zamolklo pela. Premor je nastal le tu pa tam, ko je strelec menjal naboj.

Kadarkoli sem pozneje razmišljal o tem, mi je bilo uganka, kako da takrat nihče izmed nas ni padel. Niti na čistini ob potočiču niti v tistem klancu, jeklenke pa so kosile na jasi z redkim drevjem in skalami, na kateri se je končavala vozna pot. Na levi je bil gozd, a na desni skale — hotel sem nekam v sredino jase. Strupeno brenčanje mi je znova živo prebudilo občutek nevarnosti. Pognal sem se dalje z vso silo, se hotel vreči za prvo smreko, a me je prehitel neki borec. Legel sem k nizki skali.

Tedaj je borec zastokal. Ozrl sem se po njem, ki se je z desnico zgrabil za prsi, obraz se mu je spačil v bolečini, dvignil se je na pol, kakor da hoče sesti, nato se je zrušil na obraz... Obrnil sem obraz v pesek in trdo zamižal...

Vsak hip sem pričakoval udarec, ki ga ni bilo.

Prisluškoval sem zamolklim pokom, kakor da jih štejem, da je nastal premo. Zlodej menja naboj — zdaj! Vzpel sem se, skočil nekaj korakov in se

NIKOLAJ PIRNAT: SKICA IZ ZAPORA, 1942, svinčnik

zopet vrgel za prvo skalo. Ne v gozd, hotel sem v nasprotno smer, kjer so nekateri tovariši že čepeli ob čereh... Strojnica pa je tolkla. Na uho mi je prišel klic: »Tu je ranjenec. Naj mi kdo pomaga!« in zopet drugi glas: »Pokličite zdravnika! Kje je zdravnik? Obveze! Naglo!« Ranjen je bil šef sovjetske vojaške misije podpolkovnik Ribačnikov.

Nikoli kot tedaj nisem tako živo občutil bližino smrti. Zdelo se mi je, da počasi leze za menoj in me že hoče zgrabiti, ko iznenada utihne rafal. In zopet se ji oddaljim za nekaj metrov. In vsakokrat me je za hip obšlo čustvo zmago-slavja. V teh letih se smrti ne bojim več tako pretirano, kot sem se je bal v svoji mladosti. Ne bi tvegala nobenega ponižanja, da si kupim življenje, spoznal pa sem, da bi mi bilo težko umreti. Jedro vsakega drobca moje misli v tistem trenutku, vsa moja duša je bila ena sama vroča želja, da se rešim iz stiske.

Obšlo me je neizmerno telesno in duševno olajšanje, ko sem se v zavetju zadnjič vrgel na zemljo.

Ustavil sem se bil na poševnem, s posušeno travo pokritem položaju, ki so ga proti dolini zaslanjale skale. Tam so že sedeli nekateri in si oddihovali; prijetno nam je delo pomladansko sonce, ki je pravkar pogledalo izza gozdnatega vrha. Zdaj pa zdaj se je še kdo zaostalih, ki so prihajali kot po kapljah, z zardelim obrazom in z vzdihom olajšanja spustil na zemljo.

Mlad partizan iz spremstva, še na pol deček, je bil položil puško v razpoko neke skale in oprezoval navzdol. Z vzpetine, ki smo jo bili pravkar prešli, je še vedno prihajalo streljanje. Nekam v breg pod nami sta enakomerno tolkli dve strojnici. Pokanje — bolj gosto in bolj srdito kot od spodaj — je odmevalo tudi izza strmega vrha za našim hrbtom.

»Kaj posedate! Dalje! Na vrh!«

Občutek varnosti, ki smo se mu ta dan pogosto vdajali, nas je zopet prevaril. Med prvo zoro in sončnim vzhodom smo se dvakrat prebili skozi sovražnikov obroč. Ali se je znova zapiral in stiskah okrog nas? Še slutili nismo, da so sovražnikove puške na vseh straneh in je za kratke minute prost le ozek pas za prehod.

Ubogali smo na besedo. Plezali smo po strmini, ki jo je na redko pokrivalo drevje in nizko grmovje. Tla so bila suha, noge so nam drsele na mrtvi, nepokošeni in nepopaseni travi, ki jo je bil sneg prilepil na zemljo. Pomagali smo si z rokami. Obšli smo zadnja drevesa in skale, ki so na vrhu kot nagrobniki štrlele iz tal. Pred nami se je odprla položna planotica z borno senošetjo. Nekoliko dlje so ležale dve ali tri prav tako siromašne njivice. Ob eni izmed njih je stala samotna hiša s hlevom in vodnjakom. Kakor da je kraj izumrl, ni bilo nikjer videti žive duše. Streli, ki smo jih prej slišali izza vrha, so se oddaljili — se nam je zdelo — udarjali so od nekod z desne, izza gostega drevja, izmed katerega so se belile pečine. Tam je bila bitka.

Tisto okolico sem že večkrat prehodil, ni mi bila tuja, a tedaj se mi je v prvem trenutku zazdelo, da sem prišel v čisto neznan kraj. Polagoma sem se razgledal in se živo spomnil hiše in vodnjaka. Kmečki dom »pri Žgavcu« s sedemdesetletnim gospodarjem, starcem, ki se je ves iskril od zdravega humorja. Predlansko jesen sem prišel tam mimo z druge strani. Na desni, za temnim drevjem, kjer se je vse lomilo od strellov, se je na zelenem prelazu med dvema skalnatima bregovoma skrival dom »na Vojščici«.

Ob pogledu na oglašeno stezo, po kateri sem nekoč že hodil, me je obšel občutek domačnosti. Zahotelo se mi je, da bi stisnil roko kateremukoli domačinu, ki so nas nekdej pozdravljali s toplim nasmehom. Toda zaprta so bila vrata in vsa okna, kakor da so kamorkoli pobegnili ljudje in živali.

Dva ali trije so silili k vodnjaku, da se napijejo vode. Od napora nočnega pohoda in od razburjenja tisto jutro smo imeli izsušena grla. Zavrnili jih je klic in dvignjena roka, ki sta prišla od nekod, kakor da sta zrasla iz tal.

Hiša in vodnjak sta se izgubila za nami, ko smo se pomaknili na bližnjo jaso. Ta se je kot dolga, rjava zaplata vlekla med dvema vrstama grmov in skal. Takih jas je vsa polna tista okolica, vseh velikosti in oblik se stiskajo med pečine in kržljivo rast jesenov in gabrov. V pomladnem in poletnem zelenju se ti zdi na njih, da si kakor zaklenjen v izbico, skrit tujim očem.

S položaja na desni je prišel mlad oficir, Črnogorec, ves vitek v telo.

»Sem, kdor ima puško,« je kričal in besede podčrtaval s širokimi, živimi kretnjami. »Z menoj! Na položaj! Kdor ima puško... da se prebijemo...«

Iskal je razkropljenih borcev, da jih pošlje v boj. Med nami jih ni bilo.

Iskali smo čim varnejšega zavetja in se zatekli na prostorno trato, ki je ležala v nekakšni votlini. Na eni strani jo je obrobila goščava, a na drugi visoke skale. Odprta ni bila na nobeno stran, vendar naravne ovire niso zapirale pogleda na bele vrhunce daljnih gora, ki so se kopali v soncu. To je sijalo tudi na trato v kotlini, na nas, ki bi se bili najrajši brezskrbno nastavili žarkom. Od izmučenosti smo čutili hlad, v udih nam je še tičala pretekla noč v snegu Trnovskega gozda. Srčno smo si želeli, da bi že bili izven vseh nevarnosti, in da bi bil okoli nas le miren, pisan svet, a nad nami modro, s prozornimi oblački pokrito nebo. Polegli bi in spali, spali, nihče bi ne mislil na lakoto in žejo, morda bi le sanjali o kosih kruha in požirkih vode...

Z zahodne strani, kjer se svet ostro prelomi v Hotenjsko dolino, in proti Dolenji Tribuši, so se oglasile brzostrelke in puške, ki posledj do večera niso več utihnile.

Kdo tam strelja? Ali so naši?

Nismo dobili jasnega odgovora. Nekdo je odšel na izvid.

Da, bili so naši. Bil je tudi sovražnik. Ruski bataljon je branil vrhunec strmega pobočja. Od spodaj je napadal sovražnik, da bi prišel našim brigadam za hrbet. Ta bataljon je imel v naših ušesih dober prizvok. Videl sem ga v Čepovanu prejšnjo jesen, ko je v prvem mrazu na pol bos s pesmijo odhajal proti Trnovemu. Tu je bil njegov položaj kot trdnjava, ob kateri se je moral zlomiti vsak napad.

Začele so padati mine. Zasviščalo je po zraku, skoraj neslišno za nevaženo uho, nekje za našimi hrbti se je razlegel oster tresk. Kdor je prvič slišal ta rezki, strupeni pok, ga je nehote obšla plahost. Nekateri smo se stisnili pod visoko, visečo skalo. Drugi so iskali zavetja v goščavi. Prisviščala je druga mina in padla med drevje. Tresknilo je in zalomilo, kakor da je udarila strela.

»Ne k skalam!« so nam klicali tisti, ki so že imeli nekaj izkušenj iz bojov. »Ne v gozd, ker mislijo, da smo se tja zatekli! Na trato! Mina je najmanj nevarna, če pade na prst. Ne tiščite vkup! Posamič! Čim dlje drug od drugega...«

Priletele so še dve ali tri mine. Puške in strojnice so se oglašale le še z dveh strani. Prenehalo je streljanje v dolinici, iz katere smo se bili dvignili na vrh.

Fantje, ki so bili ob zori z naskokom zavzeli ozek prehod čez pobočje in ga branili, so prišli za nami. V široki plahti so prinesli s seboj podpolkovnika Ribačenkova. Položili so ga v senco visoke skale, ob vzočju krivenčastega drevesa. Okoli njega je stalo sedem borcev, ki so jih bili poklicali iz ruskega bataljona. Nekaj minut pozneje je v naši kotlini nastalo živo razburjenje.

»Kdor ima puško ali brzostrelko, na položaj! Ostali dalje po grebenu! Naglo! Dalje!«

Rusi so odnesli ranjenega podpolkovnika po kamnitem klancu, ki ga je le malo zakrivalo golo grmovje in se je polagoma spreminjal v stezo. Položaj, na katerega so stekli partizani iz spremstva in kdorkoli je nosil orožje, je bil tam, kjer je pravkar ležal ranjenec. Rahla vzpetina, s katere se je na drugo stran polagoma spuščal svet do »Žgavca«. Nemci, ki so bili za nami pritiskali po bregu, so se bližali v strelcih, da bi z naskokom zavzeli višino. To je bil najbolj kritičen trenutek tistega dneva. Če bi se jim posrečilo prodreti, bi bili prišli za hrbet brigadam in ruskemu bataljonu. Nevarnost ni grozila samo z ene strani, prek navpičnih sten na severu. A tam tudi za nas ni bilo umika.

Odmev gostih strellov nam je udarjal v hrbet, ko smo se umikali po klancu in po stezi. Dvignil se je tudi oster krik, ki se je razpotegnil v dolžino in zrastel v višino, se slednjič prelomil in padel v tihoto... Samo slutili smo resnico, da je sovražnik napadel, a ni uspel. Nemci so se počasi umaknili v varstvo hiše in hleva. Namere, da bi nam prišli za hrbet, niso opustili ves dan do večera.

Našli smo zavetje, v katerem smo ždeli do mraka. Pod nami je pol brega pokrival gost bukov gozd, ves nastlan s suhljadjo, dračjem in rjavim, suhim listjem. Ob njegovem spodnjem robu je skrita za debli stala redka vrsta fantov in s pripravljenimi brzostrelkami oprezovala navzdol. Bali smo se presenečenja tudi s tiste strani. Na vrhu, od koder se je odpiral pogled na Šentviškogorsko planoto in na grebene Črne prsti, je bil svet porasel le s pritlikavim drevjem in nizkim grmovjem. Tam poleg je ležala svetla jasa, vsa v soncu kot odprta dlan. Med drevjem in grmovjem, ob jasi in vsepovsod so molele iz zemlje sive skale navpik v nebo.

Počenili smo med skale, posedli med drevje in grmovje. Tiho smo se iskali z očmi in se nasmihali, kakor da se nam je za trenutek zopet oddahn timer duša. Ne tajim, tudi strah in plahost sta bila v pogledih. Nismo se že do konca zavedali nevarnosti, toda jasno je bilo vsakomur, da se nam preboj ni posrečil. Preveč je bilo sovražnika, ki nas je pričakoval v vseh zasedah. Bili smo obkoljeni. Misel na to nam je z vsemi mogočimi posledicami kot kamen legla na srce. Lagal bi, kdor bi trdil, da se ne oklepa življenja in da smrti pristo- dušno gleda v oči. Niti v trenutku, ko spozna, da ni več izhoda in noče umreti kot strahopetec... A vsak izmed nas bi se bil sramoval izdati strah pred smrtjo, z najmanjšo besedo, vzklikom ali kretnjo. Nekatera huda preizkušnja, ki smo jo že prestali, nam ni dala, da bi se slepo vdajali preplahu in ne verjeli v možnost rešitve.

Govorili smo le malo. Besede o vsakdanjosti bi ne bile na mestu, pomenka o položaju pa smo se izogibali. Polglasno, šepetaje in s skrbjo smo ugibali, kako je s tovariši, ki so ostali za nami. Morda so se rešili v kaki drugi smeri. Morda so se poskrili med skale in grmovje. Morda so padli. Vsaka teh misli

STANE KUMAR:
GONARS,
1943, suha igla

BOŽIDAR JAKAC:
ISTRSKI BOMBAŠ,

1944, visoka
jedkanica

je skrivala v sebi kos resnice... S pogledi smo šli od obraza do obraza, kakor da se preštevamo. Kdo manjka? Mnog, ki smo z njim že dolgo živeli vsak dan in nam je bil bližji kot kdo domačih. Ali ga bomo še kdaj srečali?

Od spodaj, vprek čez pobočje, je prihajal nekdo, ki so se mu zapletale noge. Videti je bilo, da zbira poslednje moči, a se je smehljal čez ves obraz, ko se je srečal z našimi pogledi. Ranjeno roko je nosil na prsih; ovil si jo je bil z žepnim robcem, ki je bil že ves prepojen s krvjo. Bled, s posinjelimi, trepetajočimi ustnicami se je sesedel na mah... Kje so drugi? Kaj se godi tam spodaj? Kaj je videl? A on — kakor da ne ve za nič. Zadelo ga je in neki notranji gon ga je vodil na višino, kakor da ga kličejo streli.

Za njim sta prišla še dva. In še eden. Posamič so kapljali še uro ali dve, nato ni bilo nikogar več. Tudi ti so vedeli o izgubljenih tovariših le malo več kot prvi. Videli so jih, skupaj so bili, a nato je vsak šel svojo pot. Sovražnik je bil povsod, za vsakim grmom in za vsako skalo. Le redki so ušli skozi gosto mrežo. Kje je ostala večina izgubljenih, so nam čez nekaj dni odkrivali samotni grobovi.

Prinašali so ranjence. Pokladali so jih med nas, na prostoru, ki je bil od treh strani zavarovan s skalami. Še dolgo mi je bil pred očmi rjavolasec, ki se mu je venomer odpirala rana na nogi in mu je kri silila skozi obvezo. Ječal je, se zdaj pa zdaj dvignil na komolce in z blodnimi očmi zabolščal nekam v drevje. Čelo so mu pokrivala goste, debele kaplje potu.

»Dajte odeje za ranjence! Delajte nosila! Kdor lahko hodi, naj gre z nami! Po ranjence! Še jih je na položaju!«

Nosila so bila primitivna. Na dva kola pritrjena in privezana plahta, da je v nji ranjenec bolj čepel sključen v dve gubi kot ležal. Od ure do ure bolj se je daljšala njihova vrsta. Sami blede, brezkrvni obrazi, na pol zaprtih oči in s krvjo na obvezah.

Nosači ranjencev so prinesli novico, da je padel major Anton Šibelja-Stenka, junak s Krasa. Krogla ga je zadela na sredo čela, ko je skozi daljnogled opazoval sovražnikove položaje. Tisti dan ni bila nobena krogla tako boleča. Novica nam je kot svinec težka padla na srce, nastala je skoraj smrtna tišina. Brez besed smo tiho mozgali vsak svojo misel, da se nam je komaj rahlo kazala v očeh.

Iz tega tesnega občutka nas je zdramil krik, ki se je razlegal s postojanke ruskega bataljona. Bil je zmagoslavno vpitje posrečenega naskoka ali uspešne obrambe. Vzkliki, ki so se spajali v nerazločen hrup, se nam niso zdeli iz nobene jezika, komaj iz človeškega grla.

Se tisti ranjenci, ki niso bili v omedlevici, so obrnili glave v tisto smer. Ničesar ni bilo videti razen dreves, ki so bila z mrežami svojih golih vejá kot naslikana na nebo. Krik je iznenada prenehal, kakor da se je potuhnil pred pokanjem pušk in strojnic. Med gostimi streli pa se je zdaj pa zdaj znova razvnel in planil kot ogenj iz dračja. Izražal je vse prej kot strah, bil je celo nekam prešeren, malone rogajoč.

Neki kurir je šel gledat, kaj se godi. Bil je čez jaso, mimo skal, pod drevesi in dlje, ko so udarile tri mine zapored. Sovražnik ga je bil opazil kdo ve od kod. Vračal se je ves bled, puško je za jermen vlekel za seboj, ob telesu mu je visela ranjena roka z razkrečenimi prsti, okrvavljen je bil tudi po obrazu in po rjavi uniformi na prsih. Zadel ga je bil drobec mine.

»Kaj pa je tam? Ali si videl?«

»Rusi odbijajo napade ... vpijejo ...«, je odgovoril pretrgano.

Obvezali so ga. Nato je do večera na pol ležal, na pol slonel ob debelu košatega drevesa. Vsakikrat, kadar se je znova razletnil krik, smo vedeli, kaj se godi. Sovražnik, ki je napadal po strmem pobočju iz Dolenje Tribuše, je planil v beg. Spremljalo ga je zmagoslavno vpitje.

Bolj kot treskanje in krik nam je srce vznemirjala tihota. Streli naših brigad so se grozljivo razredčili, nespremenjeno gost pa je bil sovražnikov ogenj. Ne na zahod, na vzhod so se nam najpogosteje obračali pogledi. Tam je bilo jedro sovražnika, tam se je odločal boj. Ali našim primanjkuje streliva? Ali so jim zapovedali, da naj ga hranijo za odločilnejši trenutek?

Že nekaj časa so prihajali gosti odmevi strelav tudi od juga, z druge strani Gačnika, z višine, ki se zdaj v položnem svetu, zdaj v strmih stenah dviga iz globoke Tribuške grape. Sprva smo bili presenečeni. Kdo se bije tam spodaj? Treba je bilo samo pomisliti. Na tisto višino se je zatekel zaščitni bataljon, ki je tisto jutro korakal na repu naše kolone. Do trdega mraka je odbijal napade močne sovražnikove skupine, ki si je zaman prizadevala, da bi ga vrgla s položaja ...

Z glavnega položaja je prišel kurir, si z roko vnic brisal prepoteno čelo in lica, nekam mrzlično so mu sijale oči.

»Kdor ima kaj streliva, naj ga da! Vse, kar imate!«

Pobrali so ranjencem puške in strelivo. Tudi ta ali oni izmed nas je imel v žepih, v torbi ali v nahrbtniku kak naboj, ki ga je bil pobral kdo ve kdaj in kdo ve kje.

»Dajmo!« smo govorili bolj zase kot za druge. »Poiščimo! Saj nam tako ne koristi...«

V misel nam je prišlo nekaj vznemirljivega, težkega, kar ni šlo v besede. Ozrl sem se po soncu, ki je bilo že visoko, a še daleč od poldneva. Še dolgo, strahotno dolgo je bilo do večera.

Okrog poldneva je ogenj polagoma utihnil. Tudi sovražnik ni več streljal. Postalo je tako tiho, kakor da so bile vse ure od prvega svita samo težke sanje in smo prišli le na pomladanski izlet in utrujeni posedli v sence skal in dreves. Posamezni strel, ki se je sprožil tu pa tam, je samo podčrtal tišino, ki je sicer ni motilo niti brenčanje muhe ali čmrlja.

Dan je bil lep, miren, brez najmanjšega vetriča; na tisti višini, nad tisoč metrov nad morjem, še posebno lep. Nebo je bilo skoraj jasno, pokrito tu pa tam s tako tankimi meglicami, da je skozi nje sijala modrina. Sonce jih je sproti raztapljalo na svoji poti in nas gredo s tisto pomladno milino, da nam je zamamljalo telo in dušo. Prevzemala me je želja, da bi se vdal toplim občutkom in sanjaril z odprtimi očmi. Sanjaril bi o čemerkoli, da bi se iznebil vsiljivega občutka tišine pred nevihto.

Nasprotnik se je najbrž spomnil, da je ta dan velika nedelja, praznik pomladi in sonca. A ni prenehal boja iz sramu pred uničevanjem na tak dan, temveč da sede za obloženo mizo in se napase ob naropanem blagu. Partizani so vedeli, da jih najhujše še čaka. Počivali so v tisti tišini in si nabirali novih moči. Večina izmed njih ni jedla že od prejšnjega dne, mnogi še dlje. Mučila jih je žeja, a na tisti višini in v tistih skalah ni bilo niti kapljice vode. Čakali so, da odgovorijo na prvi strel.

Nekaj hrane — bore malo, komaj za peščico — so dobili le ranjenci. Bolničarka Zora je iztaknila zanje, pa če je morala izgrebsti iz tal. Kdo ve kje — ker nismo smeli zakuriti ognja — je bila skuhala grenkega čaja in ga delila po požirkih. Od nekod je pričarala tudi cigarete in jih prižigala laže ranjenim. Vsa vredna občudovanja, z obrazom, ki je izražal na pol resnost, a na pol milino, je s spodbudno besedo hodila okrog, vzravnana pred sovražnikovimi izstrelki, ki so kdaj zablodili tudi v tisto zatišje.

Nisem čutil lakote, le od žeje se mi je lepil jezik na nebo in se mi je glas ustavljal v grlu. Med dvema skalama sem našel ostanke snega, ki ga je bilo zvrha zmečkal sonce. Tlačil sem ga v ploščato steklenico, ki sem jo stresal in grel med dlanmi, da se je nabralo za požirek vode. A ti požirki so bili kot žerjavica, ki so še huje izzigali telo. In vsakikrat, ko sem se dvignil med skalama, je kdo ve od kod priletela dumdumka in se razletela ob vejah in mladikah bližnjih grmov in dreves. Drobci so se pršili in peli kot razdraženi sršeni. Ura je bila tri čez poldan. Boj se je znova začel.

Sam zase sem občepel v zatišju ob snegu in se vdajal razmišljanju. Le v prvih jutranjih urah sem se še varal glede nevarnosti, tedaj pa mi je bilo že več kot jasno, kako je z nami. Resnost položaja sem bral tudi z obrazov komandantov, ki so nekam tihi prihajali od položajev in zopet odhajali ali se umikali na posvetovanje. Ni bilo prvič, da sem si v podobnem primeru želel, da bi bil borec med borci. Z orožjem v rokah pred sovražnikom veš vsak

trenutek, kaj se godi, nič te ne more presenetiti. To te navdaja s samozavestjo. Skrajno zopрно in vznemirljivo je počepanje za hrbtom brigade z revolverjem ob pasu in morda z ročno granato v kakem žepu »za vsak primer«. To ne vzbuja le občutka sramovanja, da se drugi borijo zate, zdiš se prepuščen dogodkom kot neboljeno otroče. Ne veš, kaj se v resnici dogaja, ne moreš izmeriti veličine nevarnosti, kratke besede ti vsega ne povedo, le ugiblješ po raznih znamenjih. Končno stojiš brez notranje priprave pred resnico, ki se ti z vso težo zruši na glavo.

Niti v najtesnejših trenutkih nisem izgubil vere v srečen izid. Vsako stvar gledam rajši s svetle kot s temne strani. Tudi ta dan sem se videl za naslednjo noč nekje v temi neznanega kraja, a izven sovražnikovega območja. Okoliščine pa so me silile, da sem mislil tudi na skrajno možnost. Ta je kot brenčec pripev spremljala vsako še tako svetlo misel. Kaj bo, če našim brigadam zmanjka streliva in bo utihnila zadnja puška? Ostalo bo le golo jeklo in zobje... Nehote sem potegnil revolver iz toka in poskusil, kako se odpre varnostna zaklopka. Ta je bil moje edino orožje. Zadnji izmed šestih nabojev je zame... In da mi to spodleti, bi se vrgel na sovražnika z nohti in zobmi. Pobil bi me. In prav bi bilo tako. Živ bi se ne dal ujeti. Ta misel, ki me je že kdaj obšla, se mi je tedaj živo obnovila. Sprejel sem jo kot starega znanca.

Pri tem nisem občutil niti najmanjše drhtavice, misel se mi ni zdela prav nič strašna, skoraj naravna. Tu me ni moglo nič več presenetiti, česar sem se zmeraj najbolj bal, bil sem pripravljen na vse. Nisem računal s smrtjo — še daleč je bilo do tega — vendar sem za vsak primer tudi njo vpisal v postavko. To, kljub navezanosti na življenje — kot sem že nekoč v ječi spoznal — ni nič tako strašnega. Prestopiti je treba le mejo med »živeti za vsako ceno« in »častno umreti za kako stvar«. Ostane sicer v duši grenek občutek samozalovanja, a je medel in se le rahlo kot jesenska žalost dotika srca. Nad vsem pa je čudovita pomirjenost brez pretiranih strahov in brezglavega poplaha...

Ozrl sem se po tovariših, ki so bili vse bolj tihi in zamišljeni kot prej, ta ali oni z bledim nasmeškom na ustnicah. Ali jih navdajajo enake misli in občutki kot mene? Ali so prišli sami s seboj do enakih zaključkov? — Ranjenci so bili narasli v dve vrsti. Naštel sem jih dvajset, kmalu nato petindvajset. Ko sem jih znova štel, jih je bilo že več... Starejši mož z neobrito brado in obvezano lobanjo je ležal vznak, v obraz je bil voščeno blede, kakor da je že mrlič. V redkih presledkih je odprl veke in skozi gole veje pogledal na nebo, a jih je koj zopet zaprl, kakor da ga je zaščemela svetloba. Popravlil si je ustnice, kakor da ga žeja. Vse je žejalo. Iz vrste se je zdaj pa zdaj oglasil strasten šepet: »Vode!«

Kaj bo z njimi, če pride najhujše? Kdorkoli izmed nas se bo rešil po kakem čudežu ali sreči. Ti pa bodo poklani kot zvezane živali... Zamizal sem pred to mislijo, kakor da jo s silo odganjam. Nisem je mogel odgnati. Spovračala se mi je do večera ob vsakem pogledu na blede obraze in krvave obveze.

Mlad plavolasec, ki je bil laže ranjen in se je ves nemiren premikal na svoji plahti, je nenadoma dvignil glavo, kakor da je nečemu napeto prisluhnil. V naslednjem trenutku je privil obraz tesno k tlom, kakor da ga hoče vriti v zemljo. Že je priletela mina in se razletela na jasi poleg nas. Fant je imel ostro uho za sviščanje izstrelkov, nobenega ni preslišal. In vsakikrat, ko je za hip dvignil glavo, sem se ves stisnil, sledil je pok in brenčanje drobcev.

Z nasprotnega pobočja, s ceste pod Kobilico, je besno zalajal tankovski topič. Ali strelja na položaj zaščitnega bataljona, od koder so se še vedno oglašali streli? Z brega globoko pod nami se je dvigal temen, gost dim kot

krošnja velikanskega drevesa in zrastel pod nebo. Razredčil se je in se razpršil pod meglicami, za njim se je dvigal siv steber, se kodral v višini, pojemal, a ni ponehal do noči... Po strmi cesti Tribuške grape so brneli tovorni avtomobili, da se je razlegalo od bregov. Ali vozijo nove čete ali strelivo? Oboje? Bržkone oboje. Tretje možnosti, da je sovražnik opustil napad in odhaja, ni bilo. Tisto brnenje mi je zoprno sovražno prihajalo na uho in mi trgalo živce.

Pogledal sem na uro. Tisti popoldan mi je roka venomer kot sama od sebe segala v žep. Mimogrede sem bil ujel besede: »Če zdržimo do večera...« Konca nisem slišal, a sem ga uganil. Če zdržimo do večera, se bomo v zavetju teme izvili iz obroča. V strastni želji, da bi bila čimprej noč, sem venomer pogledoval na uro. Kdaj pa kdaj sem mislil, da je pretekla že ura, vsaj pol ure, a je bilo le dobrih deset minut. Tako počasi so se premikali kazalci tudi pred dobrim letom, ob spopadu na Laznah. A takrat je bil januar, dnevi kratki, boj se je začel šele ob dveh, za hrbtom pa je bila prosta pot za umik. Zdaj pa je bilo sonce še visoko na nebu, četudi se je že bližalo zatonu. Kdaj zahaja ob tem letnem času? Za vse na svetu bi bil tedaj to rad vedel. Priganjal sem ga s pogledom, a je le počasi, kakor da se je pripelo na nebo, polzel od meglice do meglice. Če kdaj na vse pozabim, ne bom nikoli pozabil resnih občutkov najdaljšega dne v mojem življenju. Kakor da je pretekel cel teden od prvega svita do trde noči. Minute so lezle kot da vlečejo s seboj vso neznansko težo tistega dne.

Sonce je stalo le za dve pedi nad obzorjem, ko se je zgodilo nekaj čudovitega, nepričakanega. S položaja ruskega bataljona se je oglasila harmonika z veselo, prešerno pesmijo. Ne poznam te melodije, prvič sem jo slišal, ni naša, morda je ruska ali kateregakoli sovjetskih narodov. A koliko je bilo v nji sonca in razkošja, poguma in zaničevanja nevarnosti! Morda se na njene zvoke da plesati kak tuj, nam neznan ples, a dalo se je z njo tudi spremljati bitko, se rogati sovražniku in smrti. Vsi smo okrenili obraze v tisto stran in prisluhnili pesmi, ki je bila v tistem trenutku, kakor da prihaja od nekod iz drugega sveta, iz sanj ali iz pravljice. Kot pomirljiv vonj je legla na duše, privabila nasmeh na oči in na lice. Bila je kot svetel obet življenja.

Medtem se je sonce dotaknilo vrhunca gore. Počasi, a vendar skoraj vidno je zdrselo skozi rdečkaste meglice in za gozdnati greben. Za njim so ostali le žarki, kakor da so obviseli v golih krošnjah dreves; slednjič so tudi ti ugasnili. Pobočja je pokrila modrikasta senca, iz nje se je čedalje bolj zgoščal mrak.

S prvim mrakom boj še ni ponehal. Le počasi, kot je ugašal dan in se je gostila tema, so ponehавali tudi strelji. Zadnji je padel, ko se je poslednji vrh ogrnil s temo in so se na nebu zasvetile prve zvezde. Nastala je mirna, mehka, črna noč. Gore na obzorju so se komajda ločile od neba, medlo so se videle le najbližje skale in tenje prvih dreves. Temo je kdaj pa kdaj pretrgala bela raketa, ki je izza višine, kjer je pravkar prenehal boj, zletela pod nebo, trepetaje žarko razsvetljevala pokrajino, v loku počasi padala in nato ugasnila. Ali sovražnik zasleduje brigade, ki se tiho umikajo s položajev? Ali se boji kakega presenečenja v tuji, neznani okolici?

Odlomek iz knjige Franceta Bevka »Pot v svobodo«, ki bo letos izšla pri založbi Lipa v Kopru

**Karel
Grabeljšek**

TAKO TIHA JE ZDAJ TA DOLINA

(Odlomek iz romana)

»Tiste dni sem bil ves iz sebe in ona z mano,« je pripovedoval Kozlevčar.

»Taka sva bila, kakor da naju je zagrabila huda bolezen,« je povzela besedo Kozlevčarica. »Ne za jed ne za delo nama ni bilo. On je kar hodil iz hiše in v hišo, v hlev in nazaj, pa na prag, nenehoma na prag. In k oknu. Nisva vedela, kaj bi, kakor da nama mrtvijo možgani.«

Tudi Radu, ki je poslušal, je bilo, kakor da mu mrtvijo možgani. Zdelo se mu je, da ga je čas prestavil v tiste dni, ko je bilo treba izruvati srce, da ni počilo od bolečin. »Dovolj je bilo tega, za zmeraj dovolj,« se mu je porajalo. Rekel pa ni nič, ni mogel. Kakor uročen je poslušal Kozlevčarja in Kozlevčarico, sleherna njuna beseda se je z živo bolečino zasadila vanj.

»Zopet je bilo tako kakor pred dnevi, ko so odpeljali Tilko,« je nadaljevala Kozlevčarica. »Minil je dan, minila sta dva, minili so trije, Babnice in Ičke od nikoder. In nobene novice o nji. Zid, je prej rekel on. Ali so jo zaprli, sva se spraševala. Kaj pa so naredili z Ičko? So tudi njo zaprli? Triletnega otroka? Povpraševala sva in in povpraševala, zdaj tega, zdaj onega. Nič.

„Ne boš ničesar napravil, boš kar čakal,“ sem mu rekla, ne enkrat, bogvedi kolikokrat. „Kaj naj naredim?“ mi je ugovarjal. Tudi jaz nisem vedela kaj. Res, kakor da so nama možgani mrtveli. Nekaj je bilo treba narediti, za Babnico in zase. Pozneje me je večkrat pekla vest zaradi tega ,zase‘, takrat pa naju je strah tako stiskal, da še pomislila nisem, kako grdo je ob tuji nesreči misliti nase. „Če so jo zaprli“ ... Do kraja ni nobeden izrekel, kaj misli, a tudi potrebno ni bilo, oba je zvijala zmeraj ista skrb: Sprašujejo jo, kaj če pove tudi za nas? Že takrat, ko so Tilko odgnali, naju je krivenčilo: Križana gora, če bodo kaj izvlekli iz nje! Zdaj pa še Babnica. Zato je bil on nenehoma na pragu in pri oknih. Ko se je naredila noč, ni vedel, ali bi šel spat na kozolec ali v hosto. Dve noči je spal v praproti. Jaz nisem hotela z njim, rekla sem mu, da zame ni tako nevarno kakor zanj. Tretji večer ni hotel več v praprot. „Če bodo odgnali tebe, naj pa še mene,“ je dejal. „Tebe lahko ustrele,“ sem mu ugovar-

jala. 'Pa naj me ustrele,' je dejal. 'Same te ne bom pustil.' Odslej je spal spet v sobi. Spal? Pol noči je prečepel on pri oknih in stražil, če bi prišli Italijani, pol pa jaz. A še tisto polovico noči, ki sva jo prebila v postelji, sva se več premetavala, kakor spala.

Minilo je pet dni. Dopoldne šestega dne, pravzaprav je bilo že okrog pol dneva, zagleda on Cestnika hiteti proti hiši. 'Ti, Cestnik gre k nama,' mi pravi. 'Cestnik,' ponovim. Takoj mi je začelo srce močnejše biti. Z neko novico gre, sem pomislila, drugače ga ne bi bilo k nam, ob tem času ne. Bogve, ali bo novica dobra ali slaba, me je grabilo. Vsa napeta sva ga čakala. Res se nisem zmotila, že z obraza se je Cestniku bralo, da je prišel s posebno novico. Križana gora, kaj nama bo povedal?

Cestnik ni dolgo mencal. 'Ti,' je rekel njemu, ko smo se pozdravili. 'Babnico so danes pripeljali k meni.'

Kar čutila sem, kako mi kri odteka od srca. In njega sem videla, kako so mu začele veke vztrepetavati. Kadar ga kaj hudo vznemiri, mu zmeraj začno veke vztrepetavati.

'Kaj je mrtva?' se mi je prestrašeno izvilo iz ust, ne vem, kako da mi je prišlo to na misel.

'Ko bi bila mrtva, je ne bi pripeljali k meni,' je dejal Cestnik.

'Zakaj so jo pripeljali?' je vprašal on. 'Je bolna, ne more hoditi?'

'Ne more,' je povedal Cestnik. 'Hratar jo je pripeljal. Da so prišli z občine ponj, je pravil. Naj jo pelje domov, so mu ukazali. Hratar menda ni vedel, da Babnica nima več doma, šele jaz sem mu povedal,' je pravil Cestnik. 'Toda na občini bi morali vedeti kako in kaj,' je rekel. 'A kar pelji jo, domov jo pelji, četudi tistega doma nikjer več ni. Naj jo položi na praprot, na pogo-rišče? Pustil jo je pri meni.'

'Pa Ička, otrok?' sem tesnobno vprašala.

'Tudi otrok je z njo, obe sta,' je povedal. 'A ne vem, kaj bi z njima?' je rekel. 'V praprot ne moreta, saj nista živali, pri meni pa... Kup otrok imam.' Vznemirjeno in nekam v zadregi je pogledoval zdaj mene zdaj njega. On pa, kakor da ne razume Cestnika, kakor da ne vidi njegovih pogledov. Ves zamišljen je bil videti. 'Ali je povedala, kaj se je zgodilo?' je vprašal, kakor da mu vsega drugega ni mar.«

»Da, samo to se je ves čas prerivalo po meni, kaj se je zgodilo, kaj so ji naredili,« je pritrdil Kozlevčar.

Potem je spet povzela besedo Kozlevčarica:

»Saj nič ne pove,' je odvrnil Cestnik. 'Tudi če jo vprašaš, ne,' je rekel. 'Hratar pa tudi ni nič vedel. Ali pa so mu zabičali, da ne sme govoriti. Z eno besedo: ne vem, kaj se je zgodilo,' je dejal. 'Kaj dobrega gotovo ne, drugače ne bi bila taka. In otrok...'

'Otrok?' sem napeto vprašala. Ne veš, kako me je stisnilo, ko je omenil otroka.

'Tako prestrašenega otroka še nisem videl,' je rekel. 'Kar čepi v kotu. Vsega se boji, še nje, stare matere,' je dejal.

Koga ne bi zagrabilo, če bi to slišal. Otrok! Kaj se je zgodilo, da je otrok tak? Nič ne veš in vendar veš vse, slutiš. Kar bledela sem, mi je pozneje povedal on. A tudi njemu so veke še bolj vztrepetavale kakor prej.

'Res ne vem, kaj bi z njima,' je po kratkem molčanju nadaljeval Cestnik. 'Na praprot ju ne morem dati, pri meni pa...'

'Za to naj te ne skrbi,' sem rekla namesto njega, ki je bil še vedno ves v sebi, človek bi mislil, da se dela takega. Še meni, ki ga poznam, se je zdel

nekam' čuden, da ne rečem kaj hujšega. 'Ju bomo že mi vzeli, saj je to naša dolžnost,' sem dejala.

'Seveda ju bomo vzeli,' se je končno tudi on iztrgal iz svojih misli. 'Takoј zaprežem. Če bi vedel, da sta pri tebi, bi že sam prišel ponju,' je še dejal.

'Šele davi ju je Hrastar pripeljal,' je dejal Cestnik. Obraz se mu je zvedril. 'Saj nisem tak, da bi ju podil od hiše,' je nadaljeval, kakor da se opravičuje. 'A sama vesta, kako je pri nas, kup otrok, zemlje pa toliko, da že spomladi vsega zmanjka, res ne morem.'

'Vemo, da ne moreš,' je dejal on, da bi ga rešil zadrege. 'Jaz laže. In kakor je rekla ona: naša dolžnost je, vse življenje je hodila k nam v žernade.'

Res je potem takoј zapregel. Ker je bila Babnica bolna in ker je bil z njo tudi otrok, sem šla še jaz z njima. Ženska laže opravi z bolnikom in otrokom kakor moški.

Ko ne bi vedela, da sva prišla k Babnici, bi je ne poznala, tako se je spremenila. Ne mislim na to, da je bila vsa črna in obtolčena, da so ji bile oči še bolj udrte, lica bolj upadla, bolj vela, mislim na izraz njenega obraza. Ta se pri človeku malo spremeni, zmeraj je skoraj enak, od mladosti do poznih let, v boleznih in zdravlju, po tem izrazu človeka spoznaš, tudi če ga srečaš šele čez deset, čez dvajset let. Resda se človeku obraz spreminja, drugačen je vesel človek kakor žalosten, jezen drugačen kakor dobrovoljen, tudi star ni tak kakor mlad, toda osnovne značilnosti ostanejo, vesel ali žalosten, jezen ali dobrovoljen, on je, tudi po zunanjem izrazu on, leta in leta vedno z istimi značilnostmi na obrazu. Pri Babnici pa se je prav ta izraz spremenil, zato sem rekla, da je ne bi poznala, ko ne bi vedela, da sem prišla k nji. Povsem drugačna. Obraz nekam strog, obraz stare nune bi rekla. In žalosten, ne, ni izražal žalosti, izražal je bolečino, a tako, da si čutil: ta obraz nikoli več ne bo izražal drugega kakor bolečino, tudi jeze ne, tudi strahu ne, samo bolečino. In nekam odmaknjen se mi je zdel njen obraz, odmaknjen od tega sveta, pogreznjen v neki drug svet, zazdel se mi je kakor obraz mrliča, ki so mu pozabili zatisniti oči, pa z neko čudno strogostjo strmi v prostranstvo, ki ga oči živega človeka ne vidijo.

Ležala je v čumnati, ki je imela samo eno majhno okno, na katerem je bilo še polno rož, zaradi tega je bila soba temačna in nisem koj opazila Ičke. Šele ko so se mi oči privadile spremembi svetlobe — zunaj je sijalo sonce — sem opazila tudi njo. Tiho je sedela na stolu, v drugem kotu sobe in s široko odprtimi očmi strmela predse, kakor da tudi ona gleda neki drug svet. Bila je bleda in upadlih lic. Niti kanec veselja se ni zganil na njenem obrazu, ko nas je zagledala, prej bi rekla, da je nekaj preplašenega vztrepetalo na njenih ličkih. Kadar me je kdaj prej zagledala, je tako rada pritekla k meni, ker sem imela zanjo zmeraj kak priboljšek. Ne vem, kako da se tistikrat nisem spomnila, da bi vzela kaj sladkega s sabo. Toda zdi se mi, da tistikrat tudi s tem ne bi ničesar premaknila v ubogem otroku. Tako je sedel na tistem stolu, kakor da nenehoma trepeče, kdaj bo nekaj hudega, strah ali kaj, pridirjvalo v sobo.

Stopila sem k Babnici, jo prišla za roko, ki ji je ležala na odeji, in jo vprašala:

'Kako je, mati?'

'Kako naj bi bilo s staro žensko,' je medlo odgovorila. Tudi ona ni pokazala nikakršnega veselja, ko me je zagledala, zdelo se mi je, da me gleda kakor povsem tujega človeka.

'Nekaj bolni ste, ali ne?' sem rekla.

BOŽIDAR JAKAC: KOMISAR BOLNICE, 1944, svinčnik

Ni takoj odgovorila, kakor da ne ve, kaj bi rekla. Potem je malce nejevoljno dejala:

„Res sem nekam bolna.“

Bila sem v zadregi, nisem vedela, kako bi se spustila v pogovor. Pred bolnikom si zmeraj v zadregi, ne veš, kaj smeš reči in česa ne, kaj mu bo prav in kaj bo njegovo razpoloženje še bolj potlačilo. Pri Babnici pa sem bila še v hujši negotovosti, plašil me je njen pogled, ki je srepo strmel nekam mimo mene, plašil izraz njenega obraza, če sem odkrita, moram kar naravnost povedati: strah me je je bilo. Imela sem občutek, da sem sama z njo, čeprav sta bila v sobi on in Cestnik, Cestnik se je ustavil pri vratih, on pa je bil tik za mano.

„Vas kje kaj boli?“ sem vprašala čez nekaj časa, ker se nisem upala naravnost vprašati, kaj ji je, kaj se je zgodilo z njo.

„Staro žensko zmeraj kaj boli,“ je odgovorila. Videlo se ji je, da ne mara govoriti o svoji bolezni, najbrž zato ne, ker bi se s tem dotaknila tistega, kar se je zgodilo z njo. O tem ni tudi pozneje črhnila niti besedice, vse, kar smo zvedeli, smo zvedeli od drugih. In jaz sem že tistikrat čutila, da od

nje ne bomo nikoli zvedeli, kaj se je zgodilo v tistih dneh, ko je bila na Vrhniki. Nisem prav povedala, ko sem rekla, da ni marala o tem govoriti. Ko sem jo tistikrat gledala — tako odmaknjeno, vase pogreznjeno, s tisto večno bolečino na obrazu, se mi je nenadoma porodilo, da se boji govoriti o tem, kakor se človek boji dotakniti se hude rane. Zato se je tudi nisem upala vprašati, čeprav je vpilo v meni: Križana gora, kaj so ji naredili, da je taka, kaj so naredili ubogemu otroku in kaj se je zgodilo s Tilko, njeno hčerjo?

„Po vas sva prišla,“ sem ji povedala po kratkem molku. Potem je tudi on stopil bliže. „Pri nas boste, ko so vam hišo požgali,“ je rekel.

„Pri vas,“ je medlo ponovila, oči pa so ji še zmeraj silile nekam mimo. Nič se ji ni zganilo na obrazu, ko sva ji povedala, po kaj sva prišla. Kakor da ji je vseeno, kje je.

„Voz imava zunaj,“ sem rekla. „Mislim, da ne bo pretežko za vas na vozu. Saj ne bo dolgo.“

„Voz,“ je ponovila kakor prej.

Stopila sem k otroku. „Ička, peljala se boš,“ sem rekla in jo pogladila po glavi. Stresla se je, ko sem se je dotaknila in kar v dve gubi se je stisnila. V očeh se ji ni vžgala niti iskrica veselja, ko sem ji povedala, da se bo peljala.

Pri nas se je Babnica nekoliko opomogla, se reče telesno, pa še telesno ne toliko, da bi lahko rekla: zdrava je. Vstala je, to že, prišla v kuhinjo, šla na vrt, včasih si je celo prizadevala, da bi mi kaj malega pomagala, pri pomivanju, pometla je, pospravila najnujnejše, a dolgo ni zdržala pokoncu. Nekaj ur in v posteljo. Poležavala je. Tako stanje je najbolj nevarno, nikoli ne prideš popolnoma k moči in nazadnje te kar zmanjka.

Če bi se ji tudi duša malo opomogla, bi se ji morebiti zdravje vrnilo, saj pravijo, žalost te pokoplje, dobra volja daljša življenje. Na duši pa se Babnica ni popravila. Taka, kakršno sem videla pri Cestniku, je ostala, odmaknjena, vase pogreznjena, s tisto večno bolečino na obrazu in s pogledom, ki je silil nekam v prostranstvo. Tudi govorila ni mnogo, sama od sebe ni skoraj nikoli spregovorila, vsako besedo sem morala izvleči iz nje. Seveda so se te besede nanašale le na vsakdanje malenkosti, o tistem, kar ji je ležalo na srcu, sem že prej rekla, da ni nikoli črhnila niti besede.

Tisto je tudi meni ležalo na srcu in je ležalo njemu. To ni bila samo radovednost, mislim, da sploh ni bila radovednost. Križana gora, saj smo ljudje, saj imamo srce, ne moreš in ne moreš brezbrizno mimo tuje bolečine, mimo tuje nesreče. Čim bolj se je Babnica zapirala vase, bolj naju je grabilo, kaj se je zgodilo z njo in kaj se je zgodilo s Tilko.

Šele čez nekaj tednov je prišlo med ljudmi, menda po žandarjih, ki so ostali pri karabinjerjih. Bili so za tolmače ali kaj. Mislim, da so bili trije. Dva nista napravila hudega, še pomagala sta našim ljudem, če sta mogla, eden pa je bil ves pasji. Ta je prvi raznesel med ljudi, da so Tilko ubili. A kako je to povedal! „Kot mačka se je zvalila, ko so jo ustrelili,“ je pravil. Take besede. Če bi ustrelili razbojnike, ne bi mogla tako reči. Nasilna smrt te pretrese, če si še tako trdega srca, toliko bolj te pretrese smrt nedolžne žrtve, človeka, ki se je ves razdal za druge. In za Tilko lahko rečem, da se je vsa razdala za druge. Prej vse dneve in noči na nogah, pri ljudeh, vsakdo, ki je tistikrat karkoli pomagal partizanom tod okrog, Osvobodilni fronti sploh, je imel opravka s Tilko. Pojdi k ljudem, pa boš zvedel. Ako bi Tilki v tistem bunkerju odprli usta, bi po teh hribih gorelo, kakor so pravili, da je pozneje gorelo po Notranjskem in Kočevskem. Takrat so tudi taki delali za partizane,

ki so pozneje postali belogardisti. In grobov bi bilo tudi še več, kakor jih je. Toda iz Tilke niso izvlekli niti enega imena, to vemo po tem, ker po njeni aretaciji niso nikogar zaprli, nikjer požgali, po tem, ker se je delo za partizane odvijalo kakor prej. Tisti drugi žandar, ki je pomagal našim ljudem, kolikor je mogel, je pravil, da so imeli Tilko tri dni zaprto v tistem bunkerju, kamor so pozneje zaprli Babnico. Vsak dan so po večkrat šli v bunker, kaj so tam počeli s Tilko, se nikoli ne bo zvedelo, zidovi molče. Tisti žandar je povedal, da Kristus ni bil tako razmesarjen, ko so ga pribili na križ, kakor je bila Tilka, ko so jo privlekli iz bunkerja. Vsa črna v obraz, brez enega očesa, sploh ne več podobna človeku. In še nekaj je povedal tisti žandar. Tretjo noč so poslali k Tilki v tisti bunker na pol zmešanega italijanskega vojaka. Vsi vemo, kakšni so bili italijanski vojaki na ženske. A tak napol zmešan teleban, ko nič človeškega skoraj ni več v njem, samo surova živalska strast...

DORE KLEMENČIČ-
MAJ: ČRNA DUŠA,
1944, list iz mape
»V imenu
Kristusovih ran«,
linorez

Tisti žandar je povedal, da je imela Tilka vse zgrizene dojke, ko so jo devali v krsto. To so karabinjerji naredili Tilki, da se ji maščujejo, da ohlade svojo jezo, ker niso mogli ničesar izvleči iz nje. Ali je bilo potem čudno, da skoraj ni bila podobna človeku, ko so jo pripeljali iz bunkerja, pretepena, razmesarjena, skoraj slepa, napol blazna od vsega, kar so počeli z njo. Opotekala in majala se je kakor na smrt ranjena žival — je pravil tisti žandar — ko so jo nagnali proti kupu gnoja, ki je ležal tam nekje. Na tistem kupu jo je ujel rafal strojnice. A oni, ne vem, kako bi mu rekla, človeškega imena ni vreden, pljune na njeno smrt. 'Kot mačka se je zvalila, ko so jo ustrelili.' Pljune, namesto da bi šel in poljubil, ne nje, tega ni bil vreden, gnoj, na katerem je ležala.

Moraš si misliti, kako nam je bilo, ko smo zvedeli, kakšna je bila Tilkina smrt. Še danes se nisem povsem znebila občutja, ki je takrat leglo vame. To je bilo hujše kakor bolečina. Če te prevzame bolečina, se razjokaš in ti je laže. Če te grabi jeza, zakolneš in ti tudi nekako odleže. Ko pa sem zvedela za Tilko, nisem mogla ne jokati ne preklinjati. In vendar me je kar dušilo od joka in od neizrečenih kletev. Lase bi si ruvala, če bi kaj pomagalo. K vsemu pa še ganotje zaradi Tilquine veličine. Dvojen jok me je davil, do vrha grla je segal, jok ganotja in jok onemogle bolečine. Tudi sama bi šla k tistemu gnoju, kjer je Tilka obležala, in ga poljubljala.

Pri vsem tem me je nenehoma vznemirjala še ena misel, ne vem, kako da je to venomer hodilo za mano: Križana gora, ali Babnica ve, kako so ji pobili hčer, ali ve? Ni čudno, da je taka, če ve.

Kakor za Tilkino smrt, tako smo zvedeli tudi, kaj se je zgodilo z Babnico, ko je šla spraševati za hčer. Da so jo zaprli v isti bunker kakor prej hčer in da se je drugi dan pognala skozi okno. Zakaj se je pognala, žandar ni vedel povedati. To skrivnost je Babnica ponesla s seboj v grob. Med ljudi se je razneslo, da se ji je zmešalo. Morebiti se ji je res, komu pa se ne bi, če bi ga kaj takega doletelo. Bogvedi, kaj vse so počenjali z njo, morebiti vse tisto, kar so prej počenjali s Tilko. Morebiti so ponovili tudi tisto z zmešanim italijanskim vojakom, tem pesjanom ni bila mar ne starost ne otroška nedolžnost. Bogvedi, če ni Babnica prav po tem spoznala, kaj so delali s hčerjo. Ali bi bilo kaj čudnega, če bi se ji res zmešalo? Morebiti pa je zato skočila skozi okno, ker ni mogla več prenašati muk. Da bi karabinjerji prikrili svoje nečloveško ravnanje pa: zmešalo se ji je. Tega, da je skočila skozi okno, niso mogli prikriti, ljudje so videli. Na tihem je niso mogli spraviti s sveta, ker so ljudje videli, javno pa tudi ne, petinšestdesetletne ženske niso mogli obdolžiti česa takega, da bi jo za to lahko ustrelili. Najlaže je še bilo: zmešalo se ji je.

Če se ji je tistikrat, ko je skočila skozi okno, res zmešalo, pozneje ni kazala tega, čeprav je res, da ji duša nikoli več ni bila zdrava, midva to lahko rečeva, ko sva več tednov živela z njo. Toda to ni bila zmešanost, blaznost. Duša ti lahko zboli tako ali tako. Morebiti bi bilo bolje zanjo, če bi bila res zmešana, je vsaj razjedalo ne bi, tako pa si ob vsakem pogledu lahko videl, kako jo mori bolečina. Zato je bila taka, kakor sem ti prej rekla, vase pogreznjena, v nekem drugem svetu. Če je ne bi silili jesti, še jedla ne bi, ne pila in bi ugasnila, kakor ugasne svetilka, ko ji zmanjka petroleja. Tudi za Ičko se ni več kaj prida zmenila, to se mi je zdelo čudno. V vedenju do Ičke se mi je zdela najbolj čudaška. Če otroka ni videla, je vznemirjeno begala z očmi okrog, poslušala, od kod bi ujela njegov glas, ko pa je otroka spet videla, je bila taka, kakor da ji ni prav nič mar zanj, celo to se mi je včasih zdelo, da se ga boji. Nikoli je nisem videla, da bi Ičko pogladila po glavi, ne slišala, da bi ji rekla

DORE KLEMENCIC-
MAJ: TEHNIKA
IX. KORPUSA,
1944, tuš

kako ljubkovalno besedo. Pa tudi Ička se je vedla proti nji nekam odtujeno, redkokdaj je prišla čisto k nji, zmeraj je obstala nekaj korakov stran.

Kakor stara mati se je tudi Ička le počasi popravljala. Na zunaj že, saj je bila drugače ješča kakor Babnica. Otrok! Mladost je pač taka, da ji zlepa kaj ne vzame teka. In hvala bogu, da je tako. Mlado telo raste, če ne dobi vase, kar potrebuje, še prej shira kakor staro. Da bi si otrok prej opomogel, sem mu dala, kar sem mogla. Takrat pri nas še za ničesar ni bilo stiske, tudi takih stvari, ki jih v trgovini nisi dobil, nam ni manjkalo, za maslo, jajca in mast si dobil, kar si hotel. Zato sem lahko Ički zmeraj naredila kak pribolj-

šek in otrok se je na zunaj vidno popravljaj, lička so mu vse bolj rdela. Iz tiste pogreznjenosti, po kateri je bila tako podobna stari materi, pa je nismo in nismo mogli iztrgati. Oči so ji bile take, kakor da ji nekdo venomer pripoveduje o strahovih. Včasih se mi je zdelo, da je toliko strahu v nji, da bo kriknila in bežala, dokler se onemogla ne zgrudi. Vendar je otrok ostal miren, a zmeraj sam zase, kje v kotu ali zunaj na kozlu, nožice so ji bingljale v zraku, oči silile nekam v prostranstvo. Če si jo le pogledal, si vedel, da se je moralo nekaj hudega zgoditi z njo. Še bolj pa je tisto prihajalo za njo ponoči.

Ker je bila Babnica bolna, se mi je zdelo boljše, da spi Ička pri naju. Saj veš, otrok se razodene in ga je treba pokriti, treba ga je zbuditi, da opravi potrebo. Babnica pa bi to težko opravljala. Zato smo postavili Ičkino posteljico v najino sobo. Do enajstih, polnoči je kar mirno spala, po tej uri pa je postajalo njeno spanje vse bolj nemirno. Kar v spanju je nenadoma divje zajokala, da sva oba planila kvišku. Včasih pa je samo stokala ali klicala mamó. Podnevi se je samo kdaj pa kdaj spomnila na mamó, ponoči pa jo je skoraj vsako noč klicala. Včasih je samo sedla in strmela nekam v temo, popolnoma tiho, a trepetajoče kakor šiba na vodi. Koliko časa je tako sedela, ne vem, ker se pri takem nistem koj zbudila, a zbudila sem se vselej, nekaj je tudi vame leglo in me prebudilo. Vstala sem in Ičko spet poglela, nikoli se ni pri tem prebudila.

Potem je prišla Babničina smrt. To se je zgodilo po štirih mesecih. Jesen je bila. Nekaj se je prehladila, lotila se je lahka gripa. Ni bilo sile, imela je malo vročine in kdaj pa kdaj je potožila, da jo boli glava. Kuhali smo ji čaje in jo silili, naj se drži postelje. Oboje je ubogala, čeprav ji čaj ni kaj prida dišal, medu, ki je najboljši za prehlad, nikoli ni imela v čislih. A bolezen se je kar vlekla. Bila je že boljša, že skoraj dobra, pa se ji je spet ponovilo, vse do srede oktobra. Takrat pa jo je vzelo. Zjutraj sem prišla gledat v njeno sobo, če ji že lahko prinesem zajtrk, ali če bo sama prišla v kuhinjo. Ker je še spala, je nistem marala buditi. Da pa je res spala, vem, ker se ji je odeja rahlo dvigala. Čez kako uro grem spet gledat, še zmeraj je imela oči zaprte. ‚Naj spi, spanje je najboljši zdravnik,‘ si mislim in grem. Ker pa do devetih še vedno ni prišla v kuhinjo, sem šla še enkrat k nji. ‚Mati,‘ jo pokličem s praga. In še enkrat: ‚Mati!‘ Nič. Grem k postelji, jo primem za roko, da jo prebudim, roka pa mrzla. Kar zaspala je.

Tako je od vse družine ostala samo Ička. Nekje v Nemčiji je bil še Tilkin mož, Ičkin oče, a ker ves čas ni bilo nikakršnega glasu od njega, se nanj še spomnili nismo, kakor da ga ni več. Za nas je bila samo Ička, ta ubogi, drobní otrok. Toľiko hudega je doživela v najnežnejši mladosti, da smo se res bali za njeno duševno zdravje. Tisto ponoči ni in ni hotelo prenehati. Vsako noč sem trepetala, kdaj se bo začelo. Včasih sem jo vzela k sebi v posteljo v upanju, da bom tako pregnala tisto, kar se v spanju plazi k nji. A ni pomagalo. Vprašali smo doktorja Zdešarja, rekel je, da največkrat gre do take stvari vse življenje za človekom. Križana gora, kako se mi je smilil ubogi otrok. Vse življenje! Nad kom so pesjani naredili večji zločin te vprašam, nad Tilko, nad Babnico ali nad ubogim otrokom?

Mnogokrat sem se vprašala, če otrok ve, da nima več matere. Včasih se mi je zdelo, da ve, drugič spet da ne. Nekoč pa jo dobim, ko nekaj koplje na vrtu.

‚Kaj pa koplješ Ička,‘ jo vprašam.

Nekaj časa ni nič rekla, samo gledala me je. Križana gora, spet tisti njen pogled. Nenadoma pa se ji je utrgalo, kakor da jo bo zgrabilo ihtenje.

„Mama je umrla!“

Kako me je stisnilo pri srcu. Bala sem se, da bo še mene zgrabilo ihtenje. Da bi otroka potolažila, sem dejala:

„Mama spi!“

„Spi,“ je zamišljeno ponovila. „Umrla je in spi.“

Obmolknila je, se zastrmela v tisto njeno prostranstvo, nato pa je zajokala:

„Mama me nima rada. Tako rada bi k njej, pa je ni.“ Debele solze so ji pritekale po licu.

Sklonila sem se k nji, ji položila roko na glavo.

„Kako moreš kaj takega reči,“ sem dejala. „Mama te bo imela zmeraj rada, a spi in ne more k tebi.“

„Zakaj spi tam doli?“ je vprašala. Po tem sem spoznala, da ve več, kakor smo mislili. „Tu naj bi spala. Grob ji bom skopala, da bo spala tu.“

Kaj naj bi rekla na to? Bi kdor koli mogel kaj reči? Komaj sem premagovala ihtenje.

„Zdaj sem jaz tvoja mama,“ sem rekla, ko sem se toliko pomirila v sebi, da sem mogla spregovoriti.

„Ti?“ Gledala me je s široko odprtimi očmi, rekla pa ni potem nič več. Šele zvečer, ko sem prišla ponjo na tisti njen kozel in jo vzela v naročje, me je vprašala:

„Boš tudi ti umrla?“

„Vsi umremo,“ sem rekla.

„Vsi,“ je nekam začudeno ponovila. Nekaj časa je molčala, pogreznjena vase, nato pa je rekla:

„Pa ne boš spala tam doli, tu boš spala, kajne?“

„Tu,“ sem rekla in jo stisnila k sebi.

Spet se je potopila v molk. Ko pa sem jo zvečer dajala spat, me je vprašala.

„Ali me imaš ti rajši kakor mama?“

Tista noč je bila posebno huda. Že pred enajsto je obupno zaihtela. Tako jo je dušilo, da sem jo morala zbuditi.

„Ička, kaj je, Ička,“ sem jo dramila.

„Mama,“ je zajokala. „Zakaj ne pride mama?“

„Saj sem jaz pri tebi, jaz sem tvoja mama,“ sem jo tolažila.

„Mama!“ Stegnila je k meni roke. Vsa se je tresla, ko sem jo vzela v naročje. Spet sem jo dala v svojo posteljo. Otrok je pa še kar jokal in se tresel. Tistikrat sem že čutila svojega otroka pod srcem. „Sestrico boš dobila, kmalu boš dobila sestrico, majčkeno, majčkeno sestrico,“ sem brbrala.

„Skupaj bosta spali, igrali se bosta, kozo bomo kupili, pa se bosta igrali s kozlički, z majhnimi, lisastimi kozlički.“ Ne vem, kaj sem ji še šepetala tisto noč. Otrok dolgo ni mogel zaspati. Še potem, ko je zaspal, se mu je telo večkrat sunkoma streslo, kakor da ga je zagrabil hud krč. Kako mi je bilo tisto noč, se ne da povedati. Venomer so mi prihajale v misli doktorjeve besede, da gredo take stvari dolgo za človekom, včasih tudi vse življenje. Je kaka kazen, s katero bi mogli kaznovati zločin, ki so ga naredili nad ubogim otrokom?, te vprašam. In če je, zakaj jih bog že tedaj ni kaznoval?«

BODI HRABER PRVI DAN

Trenutek postojе v Podgori in se razgledujejo po vasi, ki so jo z dnem razdejala letala. Sejem. Vse razmetano. Ljudje zbegani. Živina muka in pohaja neprivezana pod drevjem. Pred zrušenim hlevom ležita v gnojnici razmesarjena telica in koštrun. Oči jima boljše stekleno. Starica stoji ob kupu pepela s sklenjenimi rokami ko pri molitvi. Nemo, negibno strmi v skelet črnih gredi ostrejša, ki ogleni. Otroci izbijajo in zbirajo žeblje, nekdo zganja z njive prašiče in kliče: »Pujs, pujs!« Minerja stikata po vasi in zbirata bombe, ki niso eksplodirale. Pokažejo jima petdesetkilsko, ki se ni razletela. Zarila se je v zemljo pošev. Iz humusa štrli krilati rep in privlači njuno pozornost. Krožita okoli nje v krogu ko dva mrhovinarja in se menita, kako jo bosta odkopala. Prvi ji reče: »Prasica!« Drugi je drugačnih misli, ko pravi: »Kar zalagajte nas, hrana za vlake, to bo šlo v zrak!« Mlada gospodinja, ki jih gleda s praga, pa je čisto iz sebe. Z rokami ob sencih se prestopa in ječi ko brez uma: »Jezs, bajžite, lpu vas pruosm, bajžite, buodo še ankat prišli, buodo še ankat metali...!«

Patrulja se spogleduje presunjena.

Buda reče srdito: »Pesjan, kaj je napravil, kožo bi mu odr!... Kralj se pa vlačuga po Londonu!«

Durca se zmrдне: »Drek, pa še kralj! Požvižgam se na smrkavca!«

Mik si popravi francosko čelado in s tesnobo v prsih pomisli: — *Vojna!* Čargo ti je že zadnjič dejal: — Fant, kdo bi si mislil, to je pa čisto prava, zaresna vojna! — (*Posmeh spomina. Peti razred, učitelj se drži za glavo: — Otroci, to je — vojna! V Franciji so ubili našega ljubega kralja! Po sarajevskem atentatu je bila tudi — vojna! V tej hudi uri nam bog pomaga! Roj v razrednem čebelnjaku: — Kar naj bo vojna, vsaj ne bo šole! — Junačenje: — Naša vojska je najmočnejša na svetu!... Bosanci bodo šli na nož; vse bo premagala z bajoneti!*) — In kako je bilo zadnjič? Tako, kakor tu, še huje ko tu! Tu vsaj ni mrtvih in ranjenih, če odšteješ živali. Peljal si se, novinci ste se peljali v to dolino, v bataljon in ognjevitо prepevali Nabrúsimо kose... Neki cepec je celo razvijal zastavo in

mahal, ko je priplaval caproni. Ko morski pes je tipal čez hribe — Kamen vrh, Vrhušček, Petelinji vrh in Sveto Ano in vi ste ga kleli. Nekje nad Ratjem pa se je caproni obrnil. Natanko si začutil, kdaj se je to zgodilo, čeprav ga nisi več gledal. Po zvenu motorjev si spoznal, da ima hude naklepe in odslej boš vedel za vselej, kako prihajajo. Slišal si, kako so se motorji zažrli v dolino, zadržalo je nekje v zraku, nad glavami je zaječalo in pred vozom na cesti so na gosto in rezko pokale žabice. Bombe, ki jih je spustil za hrbtom na vas, so odgrmevale od pobočij. Brusili ste pete v grmovje in strmeli nad tem, kar je počenjal caproni. Neka starica, skoraj na las taka kot ta, ki boljši v kup pepela, je omahnila pred hišo v stožcu ognja in prahu. S Čargom sta se najprej obotavljala, nato pa sta stekla čez plan in jo pobrala. Caproni je še vedno bobnel nad vasjo in rajal nad razdejanjem. Vidva sta pa nosila starico v pricestno grmovje. Ječala je in noga ji je zlomljena in krvava mahedrala sem in tja. Pomislil si, da se starim ljudem celijo rane zelo počasi, če se sploh kdaj zacelijo, Čargo pa je rekel tisto o vojni. Mirila sta starko, čeprav sta bila sama preplašena, in z olajšanjem gledala, kako odhaja caproni. Poznaš ga iz časopisa, saj je pisal Slovenec: — Naša letala so bombardirala Bengazi! — Razbojniki, od kdaj se pa mi vojskujemo v Afriki? Mi se vojskujemo tu!

Patrulja se je nagledala razdejanja, se načudila bombi, ki ni eksplodirala, in odšla svojo pot. Molče stopa v gosjem redu ob pobočju hribov. V Mikovi notranjosti se spreleta tesnoba, otresa se nekega neutemeljenega občutja krivde za razvaline in razdejanja, ki ga privija, kadar posluša tožbe in tarnanje ljudi ob bombardiranih podrtijah. Tlači ga teža skupne nesreče.

Minejo Podpeč. Dvigajo se na pobočje in opazujejo dobrepoljsko postajo. Nič posebnega. Zdaj se bodo obrnili.

Spustiti se bodo morali čez odprto polje, pokukati bodo morali na Videm, poskiliti na Svetega Antona, kjer čepe Lahi nad progo, in se po obhodu skrajnega roba osvobojenega ozemlja, pravzaprav po nikogaršnjem ozemlju, vrniti čez Podgorico, Zagorico, Bruhanjo vas v taborišče nad Kompoljami ter sporočiti, kar so videli in zvedeli.

Peterica se odlepi od pobočja v pravem kotu in jo ubere v smeri k Vidmu. Hodi pritajeno med žiti, da je ne obrizgajo od Svetega Antona. Popoldanska soparica visi nad polji, sonce prižiga, zemlja puhti. Po cesti se ziblje pobec na kolesu. Ko jih zagleda, zavre in zavpije od daleč: »Vi, tovarši, kar korajžno, sa žje adšli!« Fantiček izgine med žiti.

Patrulja se zgane in spogleda. Zakaj korajžno, kdo je odšel?

»Ej duš,« reče Buda ljubosumno, »pesjani so spet vdrli na Videm, tam pa nikogar, da bi jih nakresal! Za to bomo še odgovarjali...!«

Oprezno tipljejo proti Vidmu po robu ceste, da bi lahko vsak čas padli za rob, če bi zaropotalo. Puške so pripravljene na strel. Pritaknejo s k hišam, povezujejo. Ljudje opravljajo vsakdanje reči in jih gledajo zbegano, nezaupljivo. — Ko da bi imeli vodo v ustih, pomisli Mik. — Preiščejo vas, obiščejo pošto. Edina pošta, ki ima še stik z okupiranim svetom. Na pošti tišina, nihče ne prihaja, nihče ne odhaja. Vsak čas bodo pribili čez vrata deski navzkriž in napisali: — Do preklica zaprto! — Poštna uradnica jih gleda nevtrarno in odgovarja površno, ko ne bi vedela, čigava je. Pove, da so pred pol ure odšli. Patrulja. In kaj so počeli? Menda so jajca iskali. Prekleti, saj se jim bodo čreva zmešala od jajc in kur ali pa bodo dobili grdo sračko! Ribničanu pride na misel, da bi jim telefonirali, pa mu Buda ne pusti. Izkaže se, da pošta sploh nima telefona. Mik, ki mu v želodcu leži bombardirana vas, napiše domačim v Ljubljano dopisnico, na kateri pove, da tukaj, kjer je, kar precej in na gosto dežuje. Menda bodo že razu-

NIKOLAJ PIRNAT:

**... TER JIH
POZIGALI,**

1944, list iz mape
»Domovi — ječe —
gozdovi«, linorez

meli, kaj je s tem hotel povedati, ker, če bi napisal po resnici, karte najbrž sploh ne bi dobili in prijemali bi jih. Drugo dopisnico napiše Marjetki na Vrhniko. Pove, da še vedno hrani njeno sliko in da jo ima zelo rad. Tudi kadar dežuje. Drugi štirje ne odpošljejo nikakršne pošte. Skozi okence se pogovarjajo s pošto uradnico.

Nato gredo še enkrat h cerkvi, kjer se vidi na Svetega Antona. Zleknjena leži na pokopališču. Bahata, belo rumena, pravokotna ladja s premajhnim zvonikom in polkrožnimi okni, ki se zde veke. Velika cerkev. Pod perutmi drži celo naselje.

ALENKA
GERLOVIČ:
HAJKA,
1944, linorez

Ribničan mimogrede prešteje padle na Kráľevem spomeniku mrtvim bojevnikom iz prve svetovne. Devetdeset jih našteje in morda je še koga izpustil. Hudičovo dosti za te kraje. Kamniti vojak na visokem obelisku se grabi za prsi in se seseda zadet. Od pasu mu visita izrazito nazobčani ročni granati. Mik otiplje svoje tri, ki mu nazobčane bingljajo ob bokih. Spomenik se mu zažre v misli.

Obkrožijo cerkev, splazijo se med grobovi in križi k zahodni strani obzidja. Cevi pa molijo čezenj in opazujejo: Dobro polje! Tu se končujeta oba obronka hribovja, ki obdaja osvobojeno dolino. Desna stran se zdi kot vzbočen hrbet

morskega kita, leva z vršički — ko da bi se doječa svinja vrgla na hrbet. Ob robu polja vidijo vas Cesto na eni strani in Zdensko vas na drugi in sivi nasip železniške proge, ki ju spaja. Pravkar je počilo pri enem izmed bunkerjev. Prihaja tovorni vlak s Kočevske. Nad njim vihra dimnata griva in se razblinja med dvorednimi kozolci. Narobe svet, najlepše polje je prav tu, pod Svetim Antonom! Pogled jim gre čez žita in pleza k Antonu. Bela, romarska podružnična cerkev. Mobiliziran, s težko bredo v topo ošiljenem stolpu oborožen svetnik. Nad cerkvijo grive bele oprhnjenih lip. Bistre oči opazujejo dobro. Stražar se odbija od belega obzidja ko preščipnjena osa, po bregu se dvigajo mravlje. Vsekakor patrolja, ki je vdrla na Videm. Ta pa leži tu ko zamašek v osvobojeno dolino, mrzel in čemeran. Vsaj Miku se zdi tak, čeprav dobro ve, da ga ne smejo zgubiti.

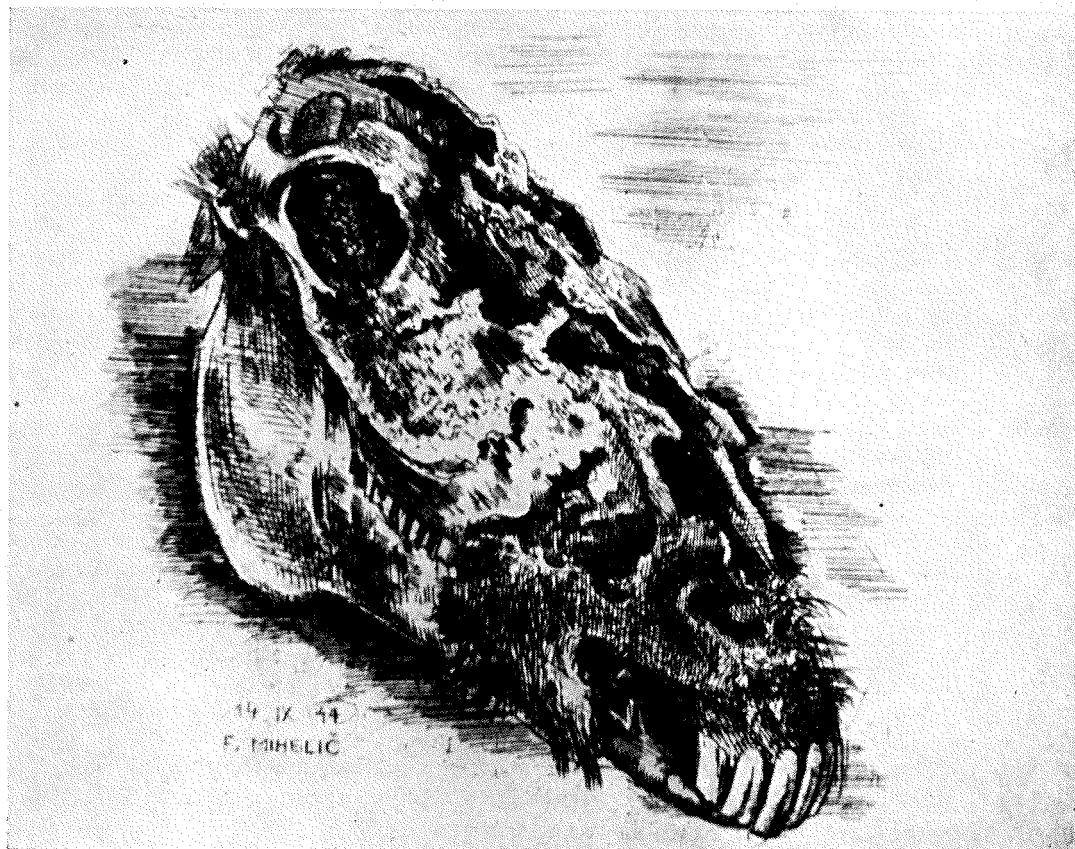
»Gremo za njimi,« se pošali Durca, »lahko bi nabrali lipovega cvetja za čaj. Pozimi ga bomo potrebni.«

»O ja, lahko b šl gor,« pritegne Ribničan, »b malu poprosil ze pujske. Svjet Ntoun je ta glaun čez prešičke. Hdu pomaga, če zbolijo.«

»Pozimi?« mrko zarohni Buda mimo Ribničana. »Pozimi — kaj še, čez dva meseca, tovariš demoralizator, bomo pili pri Česnovarju na Dolenjski cesti in plesali z dekleti!«

»Da bi bilo po tvoje, tovariš ,neka osebnost iz kitajske revolucije,« zafrkljivo vrne Durca. »Ampak za štefan, dva boš pa dal!«

Mik sloni na pokopališkem obzidju in prisluškuje Budi, ki začne razlagati, kako so se pred štirinajstimi dnevi, ko je prišla velika sila, okápali s tankom na tistem okljuku, ki pelje od Zdenske vasi proti Hočevju. S prstom ga pokaže od tu. Zavida mu. V glavi se mu pode misli: — Kako smo si blizu, kako sem si le predstavljal to osvobojeno ozemlje: Mož do moža ob meji, puška pri puški, da tudi miš ne more skozi. Tu nas je pa pet na dva kilometra odprtega žrela doline! — Šteje tiste, ki v dalji lezejo po bregu k cerkvi. Deset, enajst jih našteje. — Še štirje manjkajo, pomisli. Še štirje, da bi jih bilo petnajst. Rekel si, da jih boš za začetek najmanj petnajst in črnosrajčniki bodo morali biti. Petnajst zarez na kopitu puške. Za oba iz trojke, za padlega Mika, po katerem si prevzel ime in za mrtvega Karlija. To si malone prisegel. Zdaj pa lezejo živi, brezosebni in tuji. Črni vojaki, ki lepo pojejo in grdo ubijajo. Če bi jih pametno počakali, bi jih morda pobil, pa si jih zamudil. Pred dnevi si jih gledal še prav od blizu, doma, in si še nisi bil na jasnem, kako jih boš dobil. Pred dnevi si se še skrival za nedolžnim pogledom, s šopom Poročevalcev pod popkom, za plaščem noči, kadar si spremljal novince, za zaupno besedo. Zdaj pa teče med njimi in teboj ostra zarez. Iz oči v oči, zob za zob, glavo za glavo. Za zdaj so se izmuznili med prsti. A mislil si, da bo ko v snu: Prišli bodo v čredi, kot imajo navado, in ti jih boš zrešetal: Za tistega drugega Mika in za prijatelja Karlija in zdaj tudi za razdejano vas, skozi tistega drugega Mika in za prijatelja Karlija in zdaj tudi za razdejano vas, skozi pobila telico in koštruna, bi morala biti med njimi. Bilo naj bi ko v snu. *(Tako ko včasih: tisoč Turkov si že posekal na čelu uskokov pod oknom tiste, po kateri si se oziral v tretjo klop — v levici zastava, v desnici gola sablja —; Gubca si rešil z razbeljenega prestola, razčehnil Brdavska, prevrtal Hilbudija v Cajnarjevih tokavah.)* Pa jih bo menda treba zaslužiti in še kako zaslužiti. Kako pa je bilo na primer predsinočnim, ko ste spremljali komandanta prvega bataljona čez progo? Nazaj grede ste se zgubili, vrteli ste se sredi noči po tistem svinjskem vimenu, vedno v krogu, v vedno širšem krogu, dokler niste zašli na progo, naravnost pred bunker. Durca je ravno razlagal, kako je poslušal nekega pesniškega komisarja na mitingu, ki je napovedoval osvoboditev (*'Trombe bodo zadonele in naše ljudstvo bo vstalo...!'*), kot bi obljubljal sodni dan. Tedaj je zadrdralo. Zdaj veš, kako je,

FRANCE MIHELIC: LOBANJA, 1944, jedkanica

kadar prideš pod ogenj mitraljeza, zdaj prekleto dobro veš, kako pojejo svinčene ose. Krščen si bil, ne da bi dala patrolja en sam strel. Sakramensko hitro ste našli nazaj v taborišče. Neki živalski orientacijski pračuti se razvijajo, fant, za petnajst črnosrajčnikov pa boš moral garati!

Pobesi pogled in se zazre v najbližji nagrobni kamen, ki nagnjen, ponižen in siv štrli nad gomilo. Dve Mariji Šumnik počivata v njej. Mati in hči in še en Šumnik. Bere z enim očesom:

*Rahlo naj vaji krije zemlja
Spavajti mirno sladko
Tam se bomo zopet snidli
Ker ločitve več ne bo*

Gane ga preproščina besedi, ki jih popravlja v mislih. Preskoči na drug kamen: — Na svidenje nad zvezdami 1895. — In še na tretji kamen: — Počivaj v miru 1900. — Železne križe razžira rja, da ne more brati napisov, in plevel jih obrašča. Pomisli na prijatelja iz trojke, ki se mu nenehno vračata: Mik in Karli brez kamna, pozna zima in pozna pomlad 1942. Na svidenje vsak dan v srcu, nad zvezdami nikoli, na Boga začenjam misliti z malo začetnico.

Buda, ki vodi patroljo, dá povelje za odhod. Zopet ob robu ceste, pred očmi oboroženega priprošnjika za prašičke, ki jih lahko opazuje ko na krožniku, in nato mimo Podgorice, čez Zagorico na Bruhanjo vas. Beli duhovito in s prizvenom zlobe pripomni: »Kdo neki se je tukaj skožlal, da so mu jo postavili v spomin?« Mik se nasmehne in vsrkava imena novih vasi, ki jih še nikoli ni slišal in ni vedel zanje. — Zapomniti si moram, kje vse hodimo, pomisli. — Spoznali bomo toliko krajev in toliko novih imen, da si bom moral katero zapisati. Zdaj smo na velikem ogledu domovine.

Prigrevica jih izceja. V Kompoljah obstanejo in si poiščejo vode. V šoli šumi. Otroci se uče osvobodilne abecede — prepevajo partizanske. Nato se vsujejo ko iz panja in petajo domov na vse strani. Intendant bataljona se prička s frontnim odbornikom zastran neke krave. Po cerkvah zvoni k prazniku. Glas se lovi po dolini in se zaletava v hribe. Sobota, ura je štiri popoldne. Žarna obla sije pošev, nebo je čisto, le na vzhodu je rahlo pomrenjeno. Po cesti se zopet pridrička dečko s kolesom. Pot mu teče z obraza, ko podrsa z zadnjim koncem kolesa pred patroljo in jo obrizga s peskom.

Deček pobara v suhokrajinskem narečju, ki je podobno ribniškemu: »Kdu je ta glaun?«

Patrulja zmigne, ker pravzaprav nihče ni »ta glaun«, in čaka. Pobček bega s pogledom, izbira in se ustavi na Budovih mrkih in strmih očeh. »A s morde ti?« vpraša. »Če s, sm pajdi!«

»Ohooo,« zine Buda in pristopi. Nagne se, da bi slišal, kar bo pobec povedal. Ta potegne v nos, se obriše z dlanjo po očeh, pogleda okoli sebe, če je zrak čist, zasloni usta z dlanjo in šepne zaupno:

»Mjan se zdi, de gor pr Svjetm Antuoni hdu rajijo in de buodo dol udarli!«

Buda se očitajoče ozre po patrolji: »Madona, spet smo ga...!«

Pobič medtem požene kolo in odhaja. Buda pride do sape in kliče za njim:

»Ej, ti, počakaj, boš še kaj povedal...! Čigav pa pravzaprav si...? Ali se nismo danes že enkrat...?!«

Neznani obveščevalec se guglje na okviru kolesa, ker ne doseže sedeža, in vpije čez rame ko jesihar, da raznaša njegove besede:

»Ne muorm..., muorm bt zecajta dama..., če buo hdu puokalu...!«

Buda poveljuje: »Fantje, nazaj, v teku!« Pokaže na Mika: »Ti, s čelado, — v logor! Povej, da rinejo na Videm! Dobimo se na pokopališču!«

Mik se ubogljivo popravi in oddirja v taborišče, da napravi preplah. Stražarja in kuharja, ki skušata zvedeti, kaj se dogaja, sploh ne posluša. Trešči naravnost pred komandirja in ponovi, kar je naročil Buda. Komandir okliče: »Zbor!«

Taborišče, ki je zapadlo v popoldansko negibnost, oživi, ko bi ga oplazila elektrika. Borci se dvigajo med drevjem, komatajo se mrzlično, zategujejo pasove, poravnajo bombe in nabojnice in hite v vrsto.

Kuhar se primakne h komandirju, ki pregleduje ostanek voda bataljonskega štaba. Vpraša negotovo:

»A naj zapokam?«

Komandir ga divje pogleda in nakuri: »Vola za večerjo!«

»No ja, samo tako sem vprašal...«

Zdirjajo proti Vidmu s puškami na strel. Na pokopališču jih pričakuje Buda s svojimi tremi. Čepe na notranji strani zidu in stegujejo glave, da bi videli, kaj počenja priprošnjik za prašičke, sveti Anton. Komandir jih razporeja. Ribničan pleza na topol. Zakriva se za vejami in opazuje cesto. Nekdo se utrjuje pri mrtvašnici. Obide ga smešna misel, da zine:

»Malorček — a je tole pripraven kraj za crkavanje!«

Ribničan odgovarja polglasno s topola: »Ku de b se zbudu zavravn punce. Use je prštmanu... Komuna je tud strila suj konc ne britof!«

»Père la Chaise, če se ne motim,« doda z vznesenim posmeškom Beli in odločno repetira.

Miku ni do šale. S Čargom čepita skupaj in nepremično strmita v smeri Antona. Miku se odpira v srcu velika praznina. Nenadno jo začuti tudi na desni in levi. Notranji čut za reliefno spoznavanje položaja mu šepeta, da so močno osamljeni. Nekje za Planskim vrhom in za Kamen vrhom morata le še biti dve četi z mitraljezi, a ju nihče ne omenja. Morata se držati položaja drugje. V hrbet ga pritisne teža osvobojene doline. Začuti težo hriba na levi in težo hriba na desni. Blaga vzpetina nad Antonom ga pritiska v čelo. Trzne, ko vidi, da so se začeli usipati po pobočju ko iz panja. Kam neki se bodo obrnili? Morda po tistem okljuku proti Hočevju? Ne! Od ceste privrši, da sami niso vedeli, kdaj je počilo, in trešči v polje, nedaleč od Vidma. Trešči še v drugo in v tretje. Bobnenje pljuska v cerkev in odgrmeva, po zraku mijavkajo kosci. — Mine, prestreli Mika, težke mine!

»Repete, pa spiet ana! Propustnca ze gor je žeje tle; imate gate zevvezane?« blekne šegavo in pomirjujoče Ribničan in urno zdrsne s topola v zaklon. Durca pripomni:

»To pa ni preveč Dobro polje, to je prej Slabo polje.«

Strunasti Čargo se pritisne k Miku in tiho vpraša: »Te kaj stresa, mene ja? Nekam bled se mi zdiš.«

Mik stiska zobe in odkimuje. Čargo spet vpraša:

»Si že kdaj streljal s karabinom, menda precej odsune?«

Mik najprej odkima in na to odgovori šepetaje:

»S flobertom ja, s karabinom še ne.«

»A si pokal ptice?«

»Ja, šoje, lačni smo bili...«

»Kako jih boš pa petnajst, če ne znaš s karabinom; saj si rekel, da jih boš toliko?«

»Ne vem, jih bom že, imam še bodež in bombe.«

»Bombe? Do koliko moraš že šteti, da jo lahko zabrišeš in da ti je ne more vrniti nazaj?«

»Do tri, trikrat zamahneš, vržeš na — tri...«, reče Mik in neučakano steguje vrat nad obzidje.

Komandir, ki se premika od borca do borca, se ozre po Miku in Čargu:

»Hej, vidva, — znata cvirnati?«

Ostrmita ko zasačeni veverici.

»Pocvirnati je ne bosta smela, da vesta! Tek v hosto k Zagorici, in da mi živega hudiča ne pustita za hrbet! Umika ni...! Sta slišala...? Dvignita kakšnega zaščitnika...!«

Pokorno pokimata komandirju (Mika na videz spominja na podnarednika stare vojske, ker nosi šajkačo in komaj nakazane zalisce pri ušesih), ozreta se po tovariših, ki si pripravljajo nasekane hruške-kragujevčanke in tu in tam katero položijo na zid. Komandir še nekaj kliče za njima, a ga ne slišita več, ker sta se zgubila med drevjem.

V Zagorici dvigneta prvega zaščitnika, ki nanj naletita. Puško ima prislonjeno k skednju, možak v zdelanem modrem predpasniku pa kida gnoj in se ju otepava: »Ja, pa buoda pršli pa buoda pažgali,« se izmotava.

Ukazeta mu, naj gre na položaj in da jima živega hudiča ne spusti za hrbet! Umika ni — kakor je rekel komandir!

Čargo ostane na robu gozda nad Zagorico, Mik se plazi med drevjem in belim skaljem, ki je nagosto posejano po hosti, nazaj, v smer proti Vidmu. Ugnezdi se

za veliko skalo, ki je obrnjena k cesti. Čarga ne vidi več, čaka in prisluškuje. Na gozdni jasi nekdo kosi. Vidi ga med drevjem in sliši enakomerne rezí kose. V vrhovih se vznemirjeno spreletavajo šoje. Pribija se k skali in misli. Obhaja ga spoznanje, da sta s Čargom sama na kilometru fronte. Zaščitnik bo vsekakor pobegnil. Ta posrannè se bo prej ko ne zabil. Umika pa ni in ga ne sme biti. Začuti, da mu roke drhte in da se prav isto dogaja s spodnjo čeljustjo, ki nepokorno šklepeče. Vznemirja ga skakljanje in spreletavanje ptic in drobeno pokljanje suhljadi. Polglasno pokliče Čarga: »Čargooo, Čargooo...!« Nikakršnega odziva. Ne more ga slišati, predaleč sta narazen. In vendar bi moral z nekom spregovoriti, izmenjati vsaj pogled — za korajžo. Osamljenost ga pritiska, da začne misliti na tistega drugega Mika in na Karlija, da bi zbral dovolj poguma. Sam sebi dopoveduje: — Vedi se dobro, vedi se moško, bodi hraber prvi dan v boju, vedi se tako, kot sta se vedla onadva, onadva...!

V misli trešči streljanje. Kosa utihne, bela srajca kosca izgine. Prasket s pokopališča. Toliko pozna kraj in glasove orožja, da se zave, da so prvi udarili njegovi. Pokajo mrzlično: — To so naši, to so moji, si ponavlja...! To so mavzerice, kajne da so...! Saj si nosil vojakom stare vojske vodo, pa municijo, kadar so prišli na vaje, tudi glavo težkega mitraljeza si jim prenesel čez vodo, ker si bil bos. Pa so ti dali, da si pritisnil: — Dok, dok, — je pokala slepa municija..., mavzerice so pa zamolklo odgovarjale. Poznaš te glasove, kako jih ne bi poznal...! Kje so pa zdaj ti vojaki...? Noč, volovska vprega, vojska na umiku. Neznani vojak: — Fant, imaš ponošeno obleko, vojska razpada? — Poslušaj glasove: — Sabotaža! Topovi poljski, granate protiletalske! Srbski vojaki streljajo begunce! V Notranjih Goricah so ustrelili Karnovega Filipa na begu! — Srbski vojaki bentijo: — Slovenci so izdajalci! — Vsi na umiku, beže, iščejo krivca, krivca nikjer. Na Fužinah so ljudje pobesneli. Ljudje, ki so do včeraj jedli bel kruh na karte, gaziyo v beli moki do gležnjev. Vreče, ki jih mečejo s prvega nadstropja, eksplodirajo ko bombe in dvigajo bele oblake prahu. Messerschmidt mitraljira kompozicijo vagonov na ranžirni postaji. Iz cistern curki vina. Ljudje ga odnašajo v škafih. Oficir, ki je še ni popihal na svoje, zapove plotunski ogenj iz pušk — na messerschmidta. Brezvladje. Radio svetohlinsko poziva, naj ljudstvo ohrani mirno kri. Štuke bombardirajo domžalski oddajnik. Tišina. Glasovi pete kolone: — Nemci so v Šentvidu! — Preplah. Nemci so v Šentvidu šele čez dva dni. Ljudje spet plenijo vojaške magazine. Moka, mast, ameriški lešniki. Otroci se igrajo z odvrženimi plinskimi maskami. Iznajdljivi razrezujejo gumijaste cevi za ročaje pri kolesih. Ljudje raznašajo meso in kosti države, država je na prodaj, država je že prodana, ljudje raznašajo vse. Vojaki se vračajo s krvavimi nogami, v civilnih capah in na dolgo in na široko pripovedujejo. Orožje so večinoma že davno odvrgli. Vahtarjev France, ki so ga po pripovedi beguncev Srbi ustrelili že trikrat, vstane od mrtvih, pride v uniformi in z orožjem. Opsuje mater kralju in državi, zjoka se na samem, uniformo in puško skrije. Pobi poživljajo noč. Mik in Karli suneta puškomitraljez, mavzerice in zaboje municije. Ti suneš mitraljezne trakove, čelado in zaboj ročnih granat. Čemu? Skrivnostno sporočilo noči: — Komunisti zakopavajo orožje, dajmo še mi! — Kmalu patrolja bersaljerjev. Za njimi pritlikavi vojaški divizije RE. Pridejo brez strela. Vkopavajo se, posedajo na zapuščenih topovih razzule vojske in se preplašeni ozirajo v hribe; — Serbi, Serbi, dove Serbi? sprašujejo s srcem v hlačah. — Mi smo dobri vojaki, zatrjujejo, nas se ne bojte! Za nami pridejo črne srajce, bojte se jih!... — Naša vojska je najboljša na svetu!... Bosanci bodo šli na nož;... vse bo premagala z bajoneti!... Kje neki so le ti vojaki? Sama s Čargom na desnem krilu in oni na pokopališču... Skozi pamet drvijo obrazi... Ribničan: — Komuna je tud strila suj konc ne britof... Buda: — Kralj se vlačuga po Londonu...! Durca: — Bi nabrali lipovega cvetja za zimo... Komandir: — ...in da mi živega hudiča ne spustita za hrbet!... Obrazi na

britofu, do včeraj še tuji, so ti zdaj edina družčina, ki si si jo izbral po preudarku. Z njo zajemaš iz istega kotla, paseš iste uši, nabiraš enake klope med noge in riješ po isti zemlji. Za vse kujejo enako smrtno železje in kopljejo črne jame, vsem je v očeh odsvit slabotne lučke vstajenja. Obrazi na britofu, s katerimi si se povezal na življenje in smrt, so — ukaz! Zavržena, od sveta pozabljena Suha zemlja za hrptom, za katero ne veš, ali jè ali ni, ali ti bo jutri še dajala mleka in koruznih žgancev ali pa ti jo bodo črni pastirji pognali v hrbet, je dolžnost in zapoved! Težka veriga in metrski žebelj, s katerima si prikovan na skalo pred vrati v osvobojeno dolino. Obrazi in zemlja — dolžnost in ukaz!

Sliši, kako odgovarjajo s ceste. Trtrtrtr... tenko poje laški mitraljez v smeri pokopališča in prav v bližini se oglasi še drugi. Ploha zašumi po hosti in jo zasuje. Dumdumke se razletajo in klestijo veje, da mu dežuje na čelado in skalo. Drži, oprijemlje se neke misli: — Vsaka krogla ne zadene, najmanj tista, ki jo slišiš...! — Oče in sosed modrjeta ob brlivki drug mimo drugega: — Rückzuge — Vorrücken,

IVAN SELJAK-
COPIC: BEGUNKA,
1944, linorez

Vorrücken — Rückzuge za cesarja... Ti vlečeš na ušesa, marširaš iz Galicije v Tirole, iz Tirol v Bukovino, umikaš se in napadaš z njima, dokler te ne zmanjka in te ne spokajo spat...; v možganih tiči cela zakladnica vojne znanosti navadnih pešakov... Vsaka krogla ne zadene, najmanj tista, ki jo sliši...!

Oglasi se še tretji mitraljez, še bliže. Vsa hosta pod ognjem. — Tudi sem bodo prišli! Prihajajo, obkrožujejo, napadajo tudi bok, čakaj jih miren, pričakaj pogumen! *Daj, poplašaj jim dolg, saj si zgodaj začel, — daj, saj si se šolal na vojni akademiji v Kamnikarjevem borštu za hišo: — Se gremo ravbarje in žandarje...? — Ne, pojdimo se raje Abesince in Italijane! Jaz bom ras Kasa, ti bodi fašist...! Pojdimo se Španijo, pojdimo se...? Češkoslovaško, Poljsko, Francijo, Dunkerque so se šli drugi, ker si odraščal, Jugoslavijo tretji, ki jih zdaj ni!* — Vročina, mraz, vročina, mraz. Umika ni! Napetost bo raznesla čelado.

Po prsih ga hladno oblije, na bluzi rjav madež — Kri?! Ne! Steklenička se je razbila, pomisli, trapasta steklenička z jodom v zavoju za prvo pomoč! — Skoraj nasmehne se tej nezgodi: — Osel, si pravi, kaj pa pravzaprav veš o saniteti! Toliko, da rane razkužujemo z jodom in nič več. A če jo stakneš, kaj boš z jodom?

Mitraljezi šibajo ozračje, krogle brenče ko razdražene ose. V smeri pokopališča odsekani gromi: — Trombloni, pomisli, spoznal si tromblone! Šrapneli so nevarnejši, mu govori vojna znanost, nabrana pri petrolejki. — Prime ga, da bi ustrelil kar tjavdan, pa se obotavlja, da se ne bi prekmalu izdal. Pred seboj še ne vidi nikogar. Naprej, bliže k cesti! Plazi se pod ognjem med kamenjem in grmovjem v smeri ceste. Poka ko na sokolskem strelišču... — Včasih si mislil, kako bi bilo, če bi se znašel na okopu pri tarčah, da bi švrkalo in šibalo okoli tebe, pomisli. — Zdaj je tako in še huje, kakor si mislil. Švrka in klesti vsepovsod.

Čuti, kako drhti po vsem telesu in sliši zobe, ki šklepečejo: »Čargooo, trombloni... Čargooo, naše zasipajo s trombloni!« — Molči, kdo te bo slišal v tem peklu! si pravi. — Stiskaj zobe, — gobec, bodi pri miru, gobec, ukazujem ti! Prej si govoril, da jih boš petnajst za Mika in Karlija, zdaj pa šklepečeš. Ne pozabi nanju! Karli je skočil, kakor ste se zmenili. Z mitraljezom so streljali za njim, pa jim je pobegnil v marčevem snegu... Ujeli so ga šele, ko je omagal, in ga ustrelili za tvojo vasjo... Ko si zvedel, si se skoraj zadušil v obupu... Mik je skočil pri tovarni s kamiona, oboksal karabinjerje in zbežal. V reki so ga zrešetal, ko je breg skoraj dosegel. Pomni! Zmenili ste se, da boste skočili, če vas bodo zasačili. Onadva sta držala besedo, skočila in padla. Tebi ni bilo treba skočiti, ni nanoslo tako. Videl si pa Karlijevo kri v gozdu za hišo in prestreljeni Mikov suknjič... Tebi je dano, da si tu, osamljen na desnem krilu fronte, na robu svobodne doline, ki se ti je odkrila ko obljubljena dežela... Ostani tu, stiskaj zobe, na pomoč kliči rdeče znamenje, ki ga imaš na čeladi...! Onadva sta rekla, da bosta kmalu stopila med komuniste in da bosta nosila srp in kladivo, in tudi ti si rekel, da boš najbrž šel pod proletarsko znamenje, ki mora biti hudo močno znamenje, ker ga Buda drugače ne bi nosil... Budi je laže, ker ima to znamenje..., ti pa imaš peterokrako na trobojni ploščici, ki mora biti tudi precej močno znamenje... Kliči ga na pomoč in recitiraj..., saj znaš, najlepše si deklamiral na Vidov dan: — ...devet sokolova, devet ljutih lava... Izbruhn tisto najstrašnejše, kar imamo mi vsi: repete bombe, gesla, pesem, zasedo in — juriš: — ...Največ sveta otrokom sliši Slave... Nabrusimo kose... Manj strašna noč je v črne zemlje krili... Di me donde vas morena... Narod si bo pisal sodbo sam... Grad gori, grof beži... Vintovačka, bej, bej... Kovači smo in naša sila... plavaj čez Savo, plavaj čez Dravo, zob za zob, glavo za glavo... v temelje, oboke bombe, ekrazit...!!! — To je vse! Drugega nimaš! Drugega nimaš, daj, kar imaš! Kar imaš, je veliko! Več ni imel na tej zemlji nihče pred teboj! Mi smo slovenski vojaki, mi smo prvi slovenski vojaki!

NANDE VIDMAR: PATRULJA, 1944, linorez

Gobec, zdaj je pomagalo, prihaja hrabrost, prihaja hrabrost, strah se premagan zvija na tleh... Hrabrost je premagani strah. Odvij bombe, položi jih na skalo..., izderi bajonet in deni ga na tla poleg sebe, da ga boš zgrabil, ko bo zmanjkovalo municije...! Zapomni si —, zadnjo bombo pridrži zase...! — Vstopite, zdaj lahko vstopite v mojo štacuno, vse je pripravljeno, vse je razstavljeno! Petnajst naj jih pride, petnajst jih bo ležalo! Trikrat zamahni in vrzi na — tri...! Dalje od skale samo prek mojega trupla!

Čaka bojevit in pomirjen. Ne iztirjajo ga krogle, ki topo sekajo v zemljo in brenče od skal. — Zdaj sem eno z orožjem, si pravi močan. — Puška, bodež, bombe, jaz in skala... mi smo sila! Lahko bruhamo ogenj, lahko zabadamo, lahko eksplodiramo! Tu je cel bunker, tu je trdnjava!... Naj že pride, kdor mora priti... Naj se zgodi, kar se mora... Lahko tudi umrem... Najbrž bom moral... Mik in Karli, pripravljen sem, da tudi umrem... Tako ko vidva... Potem ko opravi... Hitro in slavno... S kroglo v čelu ali zadnjo bombo pod glavo... Mislim, da bom med šestnajstimi kar lep in posmehljiv mrlič... V soboto popoldne..., morda se brijejo..., dekleta pometajo dvorišča..., jutri je praznik... Ne, ne, na to ne smem misliti..., raje ne... Spomin, raje mi prinesi še kakšne močne, hudo močne, rdeče besede... Besede so kruh..., besede so vino... Veliko jih potrebujem..., skrivnostnih, tujih, ki jih izgovarjajo naši „Španci“ ...: Viva... v soboto popoldne..., Viva la..., Viva la revolucion proletaria!... Tierra y libertad!...

Človeški panter čaka za skalo napet ko struna, v kotičku ustnic žveči drobcen oklešček in melje neznane, skrivnostne in zveličavne besede, zapomnjene iz Mlade Slovenije. Bitko mu zanesljivo razvzpljuje čuti. Pri pokopališču se razbesneva hud boj z bombami. Zalaja še četrti mitraljez na levem krilu — za Vidmom. Najprej pomisli, da je prišla na pomoč četa izza Kamen vrha. Potem se mu zazdi, da tisti s pokopališča mečejo bombe v tisto smer. Napeto posluša hrup, ki se dviga na cesti... Boj na vrhuncu... Zašumi hosta, lomastenje, cepetanje po listju... Prihajajo, bodi pripravljen!... Nekdo teče čez jaso. Ozre se. Prvega tekača izgubi med drevjem, ne more ga spoznati. Prihajajo novi, v diru: spozna Durco, Budo, Ribničana in druge. Prestreli ga spoznanje: — Naši beže, partizani tudi beže...! — Na glas zaječi: »Čargooo, Čargooo..., naši beee-žeee!«

Tudi sam odskoči nazaj, kot bi mu puhnila v lice sila plaz. Toda veriga vesti se nategne, obdrži ga v zaletu in ga vrže ob tla. — Ne smem, ne smem, ne smem!... Podrlo se bo, zrušilo se bo..., pot je odprta, žrelo v dolino Suhe zemlje zija...! Zakaj, fantje, zakaj, tovariši, kdo je ukazal umik? — Njegovi izginjajo, vsi so že mimo, ostaja sam... Sam!

Niti ne zave se ne, ko mu neka živalska, bikovska moč samoohrane spreleti telo, prekrije vest in zavest, napne verigo do skrajnih meja in izruje skalo. Mrzlično vdene bajonet, pobere bombe, ne da bi jim zavaroval vžigalne kapice in jo udre za svojimi. Beži! Beži z verigo in štirijaško skalo na vratu. V hrbet mu besno lajajo mitraljezi.

Zagrizajo se v strmec pobočja in potem pristajajo ko kita jerebic, vsi na istem kraju. Neznani čut jih usmerja, da se kar najhitreje strnejo. Najprej pridirja en sam, potem štirje, nato jih pride sedem in nazadnje spet en sam — Mik. Sesedajo se na travo, oddihujejo se in robate kar prše na vse strani: »A si ga videl, črnosrajčnika, ko oparjen je zaplesal na cesti...?! — ...enti, tako še nisem cvrinal...! — A nam je v zadnjo skakala! — Pesjani so nas hoteli odrezati...! — Tromblonka bi mi kmalu smrček pooblala...! Pa smo jim vseeno dali vetra...!«

Buda izvleče velikansko žensko naglavno ruto, briše se po vratu, po prsih in obrazu in reče potrto:

»Ste pomislili, pobje, da smo ga zapacali? Pa so nam izbili zamašek! Zdaj bomo pa ko norci jurišali na ta prekleti Videm!«

Ribničan ugovarja: »Hudič naj uzjame use skupaj! Zekaj nam ne dajo mitroleza? Kaj so pa počele une dvai čete ze Planskim vrham in ze Kamjenskim vrham?«

»Riti sta praskali,« speljuje na šalo Durca, »čez tri dni se bo že primajala kakšna patrolja...«

»Mitrolez' boš pa kar sam izbrskal, danes so kar štiri ponujali!« pripomni nekdo.

Buda se ozira po tovariših in vstane, kot bi ga pičilo: »Komandirja in Belega še ni, tekla sta z nami..., sto hudičev, pa ne da sta...? Nazaj bo treba, fantje...!«

Vstajajo v zli slutnji. Čargo si preobuva vrele noge, obira se in vzdihne: »Vode, je tu kje kaj vode? Ves sem se izcedil...!«

»Se mi je zdelo, da sem na pokopališču videl lužo pod tabo,« ga podraži Buda.

»Ti, ,neka osebnost iz kitajske revolucije', (Buda je bil o tem trdno prepričan, dokler ga niso poučili), bodi pa malo bolj kolektiven! Človeku še vode ne privoščiš! Kdo je pa zadnji zapustil položaj? M i d v a z M i k o m !« brusi Čargo in se mrzlično obuva.

Mik se zgane v zadregi, (Dalje od skale samo prek mojega trupla!), zardi in povese oči od sramu. Buda mrko srepi in molči. Končno le reče: »Strup, žoltokljuni!«

Zaslišijo, da v bregu nekdo poje. Dekliški glas prihaja navzdol in valovi po po-bočju. Ruta se zabeli med vejami. Tu je vendar nekdo živ!

Pošljejo Čarga, da pogleda za vodo. Slišijo, kako se pogovarja z deklino. Čez nekaj časa prilomasti po grmovju nazaj s prav neumnim obrazom.

»Fantje, mejduš, fantje...!«

»Kaj pa ti je, zaboga, a ti je pamet zasukalo?«

»Fantje, punca na češnji, kože v grmovju, ampak ta punca vendar nima..., sploh nima hlačk!«

»Hudimana, kaj ne poveš, za to je bilo pa res vredno cvirnat!«

»Kukr de s vidu tamala nebiesa,« zategne Ribničan. »Tu t buo pa rajs hdu nucalu, k se buono spjet pouči!«

Čakajo. V smeri Turjaka raja letalo. Nadležna osa obletava gozdnati masiv, prihaja in izginja. Nato šiva po hosti z dolgimi rafali. To je že daleč in jih prav nič ne vznemirja. Spet modrujejo o bitki, zdaj že bolj zbrano, pričkajo se za podrobnosti, rezljajo njene določnejše obrise, vendar je še preblizu, da bi jo doumeli in razvozlati v celoti. S sijajem jo bo obdal šele jutrišnji dan, legenda postane po-jutrišnjem s pravimi in naključnimi junaki.

Mik sloni ob drevesu, privija bombe. Prihaja mu, da bi bruhal od slabosti. Ko potepen pes, ki je pustil v sili gospodarja na cedilu, strmi v gmajno pod seboj, na smrekov boršt, črno razlit do samega Vidma, ki ga zakriva. Nikakršne laži ne išče v resnici, da je zdaj tu, ko bi moral biti drugje. Vdano čaka, da mu bo kdo dregnil z vprašanjem na sredo srca: — Zakaj nista s Čargom napadla z desnega krila, tepki zarukani? Ali nista znala malo zaropotati, malo zavpiti, bataljon levo, bataljon desno, juriš in urrra', da bi se podelali v hlače? Imata pa res dolgo nape-ljavo! Vsaka stara oefarica bi se bila spomnila na to! — Nihče ničesar ne sprašuje. Kaj še. Modrujejo, ko čakajo na deklino, da jim da vode. Eden pravi, da bolj neum-nega položaja sploh niso mogli izbrati, kot je videmski britof. Počakati bi jih morali v pricestnem grmovju, potem bi jim šele natresli popra. Drugi zatrjujejo, da je bilo pokopališče še kar dobra trdnjava, le da bi morali imeti tiste, ki so se prikradli z dobrepoljske postaje po levi za hrbet, bolj na očeh. Desno krilo so imeli tako in tako zavarovano, saj so ga pa tudi zasipali, kot bi jih čakal v borštu cel bataljon. Čargu ob tem zasije obraz. Brž si prilasti to resnico in ne pozabi pripomniti, da sta dobivala z Mikom vso porcijo zapornega ognja na glavo vse dotlej, dokler ni prišlo do bega. Borec, ki je menda že večkrat vohal smodnik, se domala razburi. Izkušeno pove, da to ni bil nikakršen beg, pač pa reden preboj in umik, kakršnih je bilo že sto in še več. Nanje se bo kar treba navaditi. Fronte ni nikjer in fronta je vsepovsod. Prideš, kjer te najmanj čakajo, popadeš zadaj, spredaj, z leve, z desne, kjer se tebi zdi najpametneje in kjer moreš. Potolčeš, slečeš in pobereš, če imaš čas, in zgineš ko kafra. Potem naj pa meglo lovijo za teboj. To je vojskovanje, ne pa kakšna po-kakana fronta, ki bi ti jo kdo vsilil! Mik si vzame njegovo razlago kot tolažilni obkladek za razbolelo vest.

Deklina pride, za njo mekečejo koze. Pelje jih k neki podrtiji in odpre vodnjak s kapnico. Obkrožijo jo. Nagajivo se nasmiha vsa rdeče opihana, pomaka velikanski korec v globino in jim ga podaja. Fantje se nalivajo bolj kot je treba in škiliijo na dve okrogli jerebički, ki ji napenjata tesno bluzo in se izzivalno premikata z gibi.

Ko se poslove, jim dekle pomaha z brega. Ribničan oceni za vse:

»Fajn punca, vam rjačem! Škuoda de nejmam soli, pa b šla kar ze nam!«

Na poti v Zagorico srečajo komandirja in Belega. Z njima močna patrolja čete s Planskega vrha, ki je prisopihala čez hrib na oglede. Oddahnejo se dvakrat: vsi so živi in slišijo, da prihaja četa z mitraljezi. Komandir razporeja vojsko v zasede

pred vasjo. Mik zagleda gredoč na položaj vaškega zaščitnika, kako spet kida gnoj: — Sem vedel, da jo boš pobrisal! pomisli. — Zdaj si pa le prišel iz luknje.

Z mrakom se vas pritaji, le živina se prestopa in muka po štalah in tu in tam se utrne brlivka, dokler je ne napolni četa s Planskega vrha. Borci sede z obeh strani ceste, skrivoma kade, med ljudmi se spreleta robot pomenek. Telo zadržane človeške živali gomazi, napenja se, krivi in pripravlja za naskok. Čevlji obeh komandirjev in desetarjev praskajo po šodru, ko tekaajo od borca do borca in se nagibajo k obrazom, da jih spoznajo. Večer prižiga zvezde na nebu. Pri dobrepoljski postaji se slepeče poblisne, zagrmí. Mik prisluhne s posebno radovednostjo: — Top! pomisli. Natanko, kakor sta se menila sosed in oče. — Granata ječi nad njimi in se votlo podela na pobočje Planskega vrha.

»Montafonka!« pripomni nekdo.

Druga opiše isto pot in se podela še dlje.

»Pincgavarica!« spet reče glas v temi.

Komandir čete s Planskega vrha, trda grča, sklicuje mitraljezce, ki drviijo na zborna mesto, kjer se postavljajo z zbrojevkami ob boku. Komandir bataljonskega štabnega voda zbere svojih štirinajst fantov: »Gremo na juriš, čez dve uri bo Videm čist..., dobimo mitraljeza..., pripravite bombe..., kar ste zmetali, si sposodite pri četi..., čaka nas nekaj posebnega...! Ste vsi prostovoljci?«

Odgovor je: »Vsi!«

In še: »Razpoznavni znak — Triglav!«

Neki kmečki čehač iz čete, ki je ves tak, kakršni o praznikih nosijo šolne z izrazitimi belimi šivi, se začne usajati, češ, kaj bodo šli za bombaše ti mulci iz voda, ki so se vse popoldne tu okápali, pa so drek naredili!

»Drži ga za zobmi!« se razburjajo mulci iz štabnega voda.

V ljudeh se zbujaajo tigri. Zapirači škrtajo, tleska jermenje pri puškah. Vas zapuščajo v koloni, drug za drugim z bojnimi presledkom. Škrtanje čevljev zamira na travnatem robu poti. Tišina gluho zveni, ob nogah sika trava, na nebu redke zvezde. Mik čuti v glavi vročico, bojni drget ga spreleta in občutje skupne moči: — Kaj zato, če smo popoldne bežali! Nocoj gremo na juriš pod ognjem mitraljezov! Juriš, najstrašnejše orožje, ki ga premoreš, in ki črnosrajčnikom ledeni kri v žilah in jim cefra živce! Pokopališče! Posebna naloga! — Skala, ki jo je vlačil na verigi do sem, se odtrga, stopa lahkotno, vse je ko prej. Popravi si pas, približa si bodež, ki mu je zlezal na hrbtno stran, pretiplje nabojnače, sname dve bombi in ju stlači v vrhnja žepa vojaške bluže. Premetalko na puški obrne navzgor, da jo lahko vsak čas podre s palcem.

Za Zagorico se odtrgajo od čete, zavijajo na polje. Grmovje ga švrka po čeladi. Buda, ki stopa pred njim, se ozre in srdito šepne čez ramo:

»Ti!«

»Kaj je?«

»Greš mi na živce!«

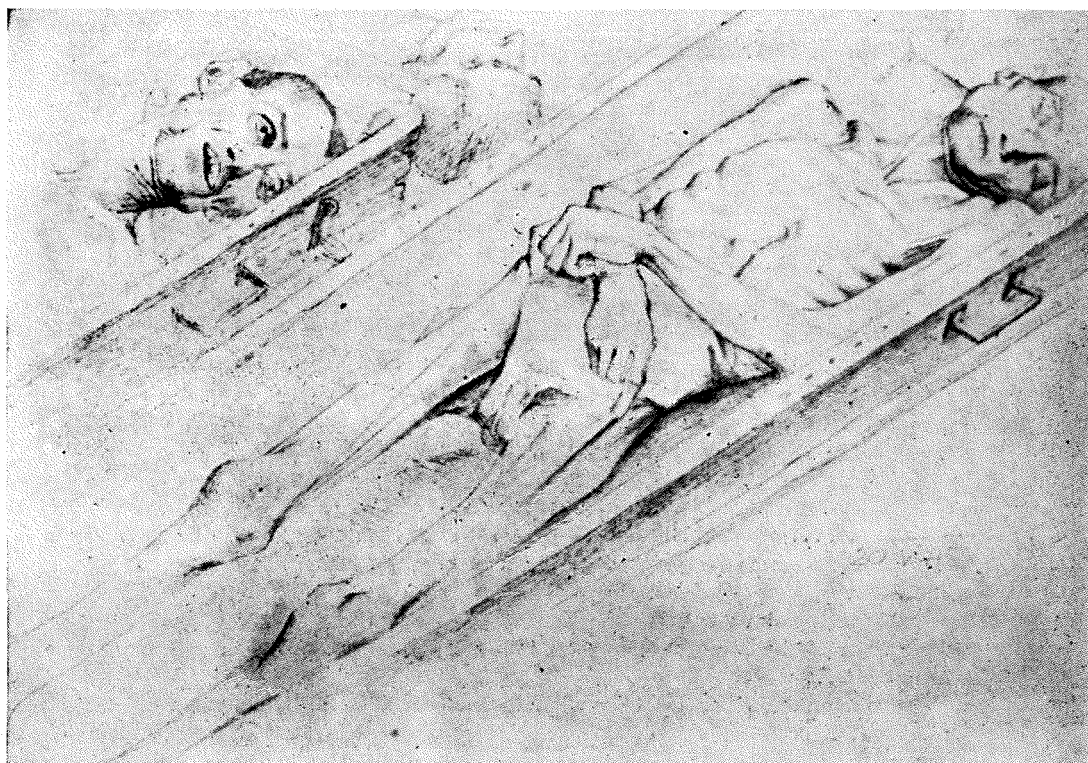
»Zakaj?«

»Cingljaš s tistim piskrom na glavi ko kakšna morostarska mlekarica!«

Molk. Mik si zadrigne jermen pod brado, da ga stisne v ogljavju. Buda pa še:

»Vrzi ga za grm, če ne te bomo poslali nazaj!«

Odrpito polje jih pritiska k tlom. Čez cesto se plazijo tihotapsko sklonjeni. Na čelu temni obrisi mitraljezca, pomočnika in komandirja. Mik spozna, da so na niko-garšnjem ozemlju med Svetim Antonom in Vidmom. Čuti delujejo, oči begajo po temnem obrisu svinjskega vimena, ki je zdaj, ko se obračajo k Vidmu, na desni, in morskega kita, ki se boči na levi. Na Vidmu, ki je v temi, se sproži ura in bije. Za njo se zgane še tista pri Antonu, ki je zdaj obdan z vencem luči in klenka za

BOŽO PENGOV: MRLIČI, 1945, svinčnik

hrbtom. V dolini utripa cvrčanje murnov, zemlja diha, dviga se in pada. V zraku gluhe iskre kresnic.

Komandir jih s tihim poveljem prikuje na tla. Staknejo glave. Šepetaje razlaga: »Če so kje, so na britofu in v zvoniku... Na strel bombe pod oboke in — juriš! Če nas bodo prehiteli, spet — juriš!... Da bo le zmeda... Udarimo prvi, četa pa z druge strani... Pazite, da ne boste streljali po svojih...! Umika ni brez povelja!«

Premaknejo se. Oprezno, mačje se plazijo ob žitih, komandir jih vodi na nevidni niti, da so vsi eno telo. Vse cevi so obrnjene v eno smer. V temi zaslutijo beli obrisi cerkvene ladje, ki se zdi kot velikanska lobanja s polkrožnimi očmi. Tiha, ukleta v temi. Mik stiska čeljusti in bulji v zvonik slonokoščene prikazni. Zdaj zdaj bo trenil s polkrožnim očesom in spod obrvi mu bodo šinile strele. Skozi možgane mu drve misli, ki jih prekriva vroča lava, da jih sploh ne more ujeti: — Rahlo naj vaji krije zemlja, spavajti mirno sladko... Komuna je tud strila suj konc ne britof... ...cingljaš ko kakšna morostarska mlekarica... ko norci bomo jurišali na Videm... pa so drek naredili... Petnajst jih pride in petnajst jih pade...!

V senci hiš nedaleč od cerkve postojе in prisluhnejo. Tišina. Kljukasto in neslišno jih preleti netopir. Za okni vztrajno in monotono mrmrajo žalostni del rožnega venca. Odvijajo bombe. Mitrалjezec in pomočnik se plazita k vhodu na pokopališče, bombaši tiho kapajo za njima. Naprej, natezaj naprej za divjačino v vetru, malo postoj in prisluhni in spet natezaj naprej... Duhovi se previjejo skozi vhod. Isti kamni,

isti križi, kamniti vojak se seseda zadet. In tišina. Mika spreleti: — Devetdeset imen! Drži me — hrabrost, krepko me nosi rdeče znamenje! Srce bodi jeklo.

Pritisnejo na kljuko cerkvenih vrat. Zaklenjena. Votel odmev in — nič. Na pokopališkem zidu prazne strelne line, zložene iz kamenja. Pod čevljem počeno zazveni prazna konzervna škatla. Prikazni se zdrznejo in pritaje.

»Preklete, če pridejo na zid, se zazidajo in žro, stenice!« šepne Durca za Mikovim hrbtom. »Pa ne, da smo jo brisali vsak v svojo stran?«

Čargo potegne sapo v nosnice in se globoko oddahne; Miku se zmehčajo in zašibijo kolena.

Komandir razpostavi nekaj puškarjev in mitraljezca po pokopališču, z drugimi pa se spusti k hiši, iz katere prihaja žebranje. Previdno potrka in vpraša, kako je s sovražnikom.

Žebranje poneha, iz globine se izmotajo komaj razumljivi glasovi, ki povedo, da so z mrakom odšli. Prikazni v vrsti zamrmrata:

»A smo dobili iz krone drobiž! Plazili smo se pa ko krote na ta britof!«

»Ja, mouzl sma ga, bika rogatga, krava nam je pa ušla!«

Sproščen smeh olajšanja.

»Kaj so pa počeli?« sprašuje komandir.

»I kaj? ... Jajca pa kakuš sa pabiérali!« zadirčno odgovarja iz notranjosti.

Ribničanu je vsega preveč. Ves iz sebe zategne: »Kaj ti ldje živijo od samih jajc in kokoši?«

Durca pa onim v hiši:

»Dajte no še malo veselega roženkranca, tistega: „Ki je za nas okoli skednja smrt podil...“«

Ko pretaknejo vas in dobijo stik s četo, se zvrstijo v kolono. Mik stopa med zadnjimi, brez volje, s pobito glavo. V njem se je nekaj sesulo, pogum strmoglavlja v neznane globočine, prevzema ga razočaranje. Med potjo si odpne čelado in jo zabriše v grmovje. Čargo skoči in jo pobere: »Kuharju jo bom dal, za korec bo dobra!«

Kolona se zlagoma razživi, objestne šale preskakujejo ko iskre od človeka do človeka. Beli brunda: »Quando va la Pancho Villa...« Videm je čist. Ni zmagovalca in ni premaganca. V koloni stopa en sam, ne govori in ne brunda — poražen.

Bodi hraber prvi dan, zakaj zvečer morda juriša ne bo in odhajal boš s sledjo v srcu! Prvi dan je en sam. Potem pride jutri, pojutrišnjem in še mnogo dni. Vse življenje boš prikovan k staruhasti skali na vratih osvobodene doline z železno verigo in metriskim žebeljem.

FRANCE
THELIČ:
RONIST,
1955,
barvni
linorez

KAREL DESTOVNIK-KAJUH:

MATERI PADLEGA PARTIZANA

*Takrat, ko je prvič ročice razprl,
takrat si v radósti plašno vztrepetala:
Samo, da mi ne bi, da ne bi umrl!*

*Takrat, ko na prsib je tvojih še spal,
takrat si mu nežno v solzah šepetala:
Glej, kmalu iz tebe cel fant bo postal.*

*Postal je tak fant, da bi gore premikal,
nikdar se ni klicu svobode izmikal.
Tako si mu segla poslednjič v roko,
in v tebi je tlelo: Da! Vrnil se bo!*

*Zdaj veter raznaša besede njegove,
prislubni natanko, da čuješ glasove:
Lepo je, veš, mama, lepo je živeti,
toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!*

Luis Hout

PUŠKE ZA TITA

»Tovariš Tito,« je dejal Iljić, »To sta moja prijatelja major Hout in komandir Mladineo.«

Prisrčno smo si stisnili roke.

Tito je bil videti moje velikosti, samo malo močnejši. Manjkajo mu trije palci, da bi meril v višino šest čevljev, in verjetno je tehtal okoli šestinsedemdeset kilogramov. Obraz je razodeval moža pri petdesetih letih.

Posebno izrazit je bil vtis dinamične moči, ki jo je le delno pripisovati njegovi postavi. Močna rast, široka ramena, razvit prsni koš in vitkost so z vsako potezo izražali moč — zdravo korenino. Drža pravokotno oblikovane glave je izžarevala ponos in gotovost.

»Welcome,« je rekel po angleško, edina angleška beseda, ki jo je spregovoril, ko sem bil tam. Iljiću in komisarju je naklonil nekaj prijateljskih besed. Steva pa v srbohrvaščini prisrčno pozdravil. Stevo in jaz sva mu očitno vzbujala zanimanje, kajti oba je pogledal s prodirnimi, zvedavimi očmi izpod močnih obrvi, preden nas je z vljudno kretnjo povabil, naj ga spremimo prek vrta do lesene barake z odprtimi vrati.

Pod cedrami sta bili dve majhni, na novo postavljeni leseni stavbi iz neprebarvanih desk, veliki kot jedilnica kake udobne hiše. Vstopili smo v eno od njiju in se znašli v Titovi pisarni. Nasproti vrat, onstran sobe, vrata so bila na daljši strani te male stavbe, je stala njegova velikā, z zelenim suknom pregrnjena pisalna miza. Namesto stolov je bila ob njej dolga klop, nekaj divan brez naslonov, ki se je po dolžini ujemala s pisalno mizo in čez katero je bila pregrnjena orientalska preproga pisanih barv. Ob steni so bili razvrščeni navadni leseni stoli, ki so dopolnjevali opremo prijazne sobice. Tudi tla so bila pregrnjena z orientalsko preprogo in na oknih so bile zavese.

Preden se je Tito sam umaknil za mizo in udobno sedel na divan, je primaknil stole in nas posedel. Prisrčno nas je pogledal in začel v svojem jeziku kratek govor. Iljić je prevajal:

»Z velikim veseljem vas pozdravljamo v svoji sredini. Do Združenih držav čutimo velike simpatije in neizrečeno smo vam in vašim rojakom hvaležni za pomoč, ki nam jo dajete. Doslej ste dovolj spoznali našo deželo, da ste lahko ugotovili, kako nam je pomoč potrebna. Povejte mi vendar, kako je sploh mogoče, da se tako trudite za nas? Kdo ste?«

Opazil sem, da ga je moj čin nekoliko motil. Ni mogel doumeti, da ima lahko nekdo s tako skromnim položajem v vojski tolikšno avtoriteto, da opravlja stvari, kot so jih zaupali meni, in še to tako naglo. Odgovoril sem, da pripadam skupini, ki se izrecno ukvarja s takimi izrednimi vojaškimi problemi, kot je pošiljanje dobav njemu, da so v organizaciji večinoma oficirji, in ker praktično ne poveljujemo četam, čin ni važen. Moj pomočnik v Bariju, ki je prav toliko storil kot jaz, da smo pričeli pošiljati pomoč, je po činu nadporočnik. Razpolagava s sredstvi, avtoriteto in kapitalom, da lahko izpolnjujeva naloge, ki so jih nama zaupali.

Povedal sem mu, da so v Kairu balkanske operacije skoraj nepretrgoma vse leto spadale v moje področje in da sem osebno izbiral ameriške oficirje in jim dajal navodila, ko smo mu jih pošiljali s padali. Da sem še pred štirinajstimi dnevi prejemal vsa njihova poročila. Čeprav mi je bila torej Jugoslavija malo znana, sem zasledoval dogodke zadnjih šestih mesecev zelo pozorno. Dejal sem, da imam za veliko prednost in si štejem v veliko čast, da me je sprejel v svojem štabu.

Iljič je prevajal in Tito je pazljivo poslušal ter gledal bolj meni v obraz kot polkovniku. Moje zadnje besede je sprejel z globokim priklonom in nasmehom.

»Mi smo tu zelo neformalni,« je dejal, ko je končal izmenjavi. »Pijmo!«

Vstopil je kurir s kristalnim vrčem in s pladnjem kozarčkov. Tito je natočil in osebno izročil vsakemu izmed nas kozarček.

»Živio!«

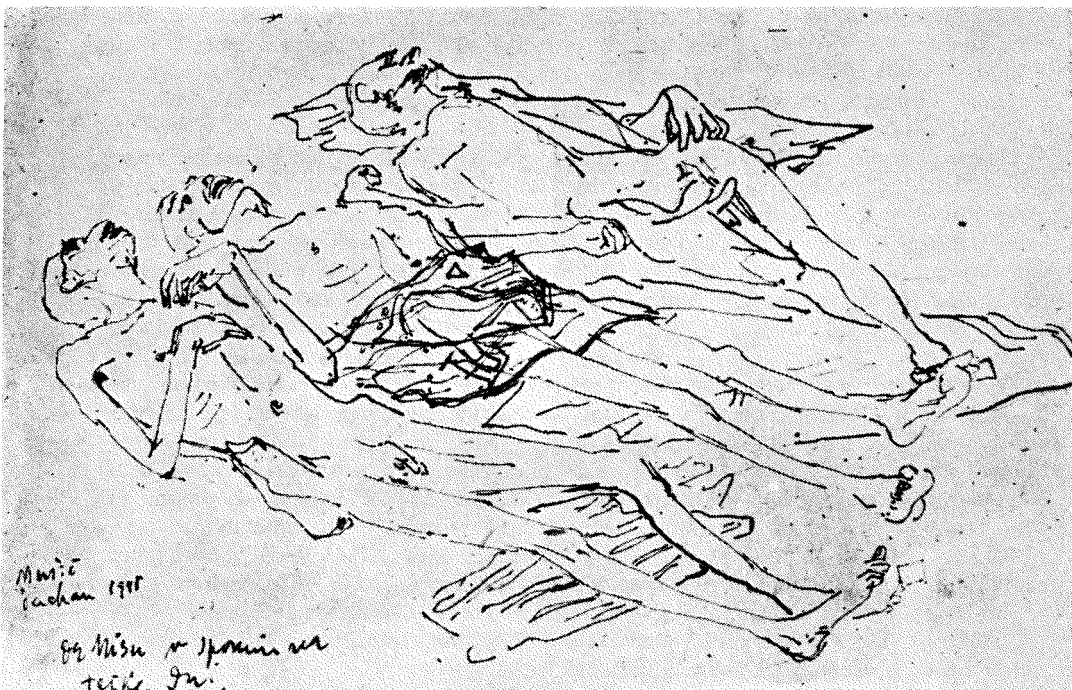
Spraznili smo jih v enem požirku. Pili smo pristno slivovko.

S Titom smo sedeli še pol ure in se pogovarjali, kakor je pač nanese, o našem potovanju, o položaju na otokih in napredovanju nemške ofenzive na obali, o življenju na osvobojenem ozemlju. To je bil samo lahkoten, priložnosten razgovor, da bi se spoznali.

Mož za pisalno mizo je bil sproščen in vesel. Nепrestano je kadil, prižigal cigareto z ogorkom prejšnje in za ustnik uporabljal majhno in smešno bosensko pipo, obdano s srebrnim filigramom. Roke so bile lepo negovane. Bil je na čisto obrit. Uniforma je bila dobro ukrojena in brez madeža. Nosil je kot polkovnik Iljič črne vojaške škornje in jahalne hlače. Na robu pisalne mize je ležal pas s težkim nemškim tokom in samokresom.

V teh prvih trenutkih sem si težko ustvaril jasno podobo o Titu — človeku. Njegova glava je bila sijajna, v njenih ostrih potezah, v pravilno oblikovanih ustih in široki bradi je bilo zaznati moč značaja. Modro sive oči so bile na široko razprte. Široko čelo, ki se je skladno ujemalo z visokimi ličnicami, je ohranjalo svojo polnost vse do lasišča in kostanjevi lasje so bili počesani nazaj brez preče. Nos je bil fino izklesan, usta nežna in rahlo ironična. Ni bil navaden vojščak, nikakor ne preprost vodja borcev; morda je bil tudi to, toda bil je poleg tega še vse kaj več. Mislec, državnik, umetnik. Videti je bilo, da je vse to in prav tako tudi vojak. Obraz mu je preveval sij, ki se je med govorom prižigal, utripal in pojenjal, a nikoli ugasnil — sij, ki se poraja le iz dolge predanosti tiraniji sanj.

Njegovo vedenje je bilo preprosto in odkrito kot njegov pogled. Ta mož je utegnil postati strahovit nasprotnik. Nič ga ne bi spravilo v zadrego ali vznemirilo, redkokdaj bi postal vzvišen zaradi svojih uspehov; nikdar ne bi delil milosti in zanjo tudi ne prosil. Vedno je zaupal samemu sebi in bil pripravljen gledati svoji lastni pogubi v obraz, kajti bil je prepričan o zmagi svojih idej.

ZORAN MUŠIČ: **MRLIČI**, 1945, črnilo

Kar koli naj bi ta človek bil in kar koli naj bi že pomenil, bil je vodja, kateremu bi ljudje sledili tudi skozi peklenska vrata.

Nekaj po šesti uri nas je povabil, naj odidemo v svoje stanovanje, da bi se po dolgem potovanju osvežili in pripravili na večerjo. Večerja naj bi bila čez dobro uro in pričakovali so nas, da se še poprej vrnemo na kozarček slivovke. Kurirji so nas spremili do sosednjih sob, kjer so nas čakale prave postelje. Prinesli so nam tople vode, da bi se obrili in umili. Pozanimal sem se, če je kdo od ameriških oficirjev, ki so v Jugoslaviji, v Jajcu. Zvedel sem, da je starejši ameriški zastopnik Slim v Mrkonjić gradu, blizu Livna, v bližini pa da je neki ameriški oficir Benny. O mojem prihodu ga bodo obvestili in ga povabili v štab.

Večerja in večer, ki ji je sledil, mi bosta ostala v trajnem spominu. Od navzočih oseb se mi zdi najboljše omeniti le tiste, katerih imena so se od časa do časa pojavljala v tisku. Pri mizi je sedel človek, ki je pred tremi dnevi večerjal v neki nemški postojanki in ki lahko večerja v kaki nemški vojaški menzi tudi zdaj, ko pišem to zgodbo. Pri mizi nas je bilo dvajset. Tito je sedel na koncu mize in jaz na njegovi desni. Povedal je, da so gostje večidel člani njegovega štaba. Ko smo prišli, smo bili vsem predstavljeni.

Nekatera imena so mi bila že znana. Spoznal sem generalmajorja Kočo Popovića, najbolj znanega oficirja partizanske vojske, komandanta slavne prve proletarske brigade. To je bil majhen, živahen mladenič, črnih brčic, pravo poosebljenje D'Artagnana. Drugi, čigar ime mi je bilo znano, je bil Vladislav Ribnikar, ki so ga pozneje izvolili za podpredsednika Narodnega odbora osvoboditve Jugoslavije. Bil je nekdanji urednik in solastnik vodilnega beograjskega časopisa Politika.

Končal je visoko šolo za umetnost v Parizu. Navzoč je bil Vlado Zečević, pravoslavni duhovnik, ki je najprej poveljeval nekemu četniškemu oddelku in po Užicu zapustil Mihajlovića. V partizanskem gibanju je pomenil močno osebnost, ne le kot Titov ožji svetovalec, temveč tudi kot eden njegovih najbolj neustrašenih poveljnikov. Med gosti je bil tudi mladi Ribar, sin dr. Ivana Ribarja, sedanjega predsednika predsedstva AVNOJ. Ta sposobni mladenič je čez dva tedna padel v neki sovražnikovi akciji.

Imena pač niso važna. Od tistega večera sta mi ostala v spominu najbolj okolje in razgovor, ki sta nas držala do polnoči v prijetnem razpoloženju.

Ko sem odpotoval iz Barija, nisem računal z možnostjo, da bom častni gost takšnega zbora. Nosil sem umazane hlače »pinks«, flanelasto srajco brez kravate in usnjen letalski jopič. Obleka sama je še kar ustrezala, toda želel sem, da bi bila vsaj čista. Hlače so bile del uniforme, ki sem jo nosil na potovanju po morju, toda bile so močno zamazane od skakanja po mastnih čolnih. Zaradi tega sem se skušal Titu opravičiti. Zavrnil je opravičilo in dejal: »Počakajte, da vidite ostale moje prijatelje. Vi boste pri mizi še najbolj oblečeni.«

V resnici je bil oblečen vsak po svoje. Z nami je bila pri večerji ženska, katere imena se ne spomnim, in je kot Olga nosila zelo čedno partizansko uniformo.

Če izvzamem Popovića, dva druga generala, Tita, Iljića in njegovega komisarja, sem bil v primerjavi z drugimi res še kar dostojno oblečen. Le-ti so bili oblečeni, kot so po navadi partizani, le da so bili vsi obuti v škornje in čevlje. Nekateri se že nekaj dni niso brili. Razen dekleta bi vsi potrebovali brivca. Kravate ni nosil nihče.

Med njimi nisi videl mračnih obrazov, nikogar ni bilo, da ne bi nosil v sebi iskrice svetlobe. Vsi so bili podobni svojemu vodji, čigar obraz je pričal o pomenu in pravi ceni njegove osebnosti.

Za uvod smo izpraznili nekaj kozarčkov slivovke, nato pa v drugi leseni zgradbi zasedli svoja mesta. Tu je bila jedilnica, v kateri je navadno obedoval Tito s svojim štabom. Miza je bila lepo obložena z navadnimi porcelanastimi krožniki. Na njej je bilo obilo dobrega črnega kruha in predjed, z dišečo omako oblite ribe, velike kot slaniki. Tej je sledila dušena jagnjetina s krompirjem, ki smo jo zalivali z velikimi požirki svetlo rdečega vina, podobnega kapljici z obalnega pasu. Na vrsto je prišla še močnata jed v obliki majhnih kolačkov, nato pa zelo močna turška kava in liker.

Drznil sem si Titu pohvaliti večerjo. Odgovoril je: »Nocoj imate srečo. Nismo še dolgo tukaj. Če bi prispeli samo nekaj dni prej, bi vas morali pogostiti v gozdu ob tabornem ognju.«

Videti je bilo, da mu hrana zelo prija; jedel je s tekom in užitkom pil vino.

Pri večerji ni bilo nikakršnih formalnosti. Tito je sedel na čelu mize kot pater familias v domači vikend družbi. Bil je dobre volje in svoje goste zabaval z anekdotami, katere je obarval s humorjem, prisposodobami in nadarjenostjo za karikature. Pri njegovi mizi nas je sedelo deset, drugih deset pa je sedelo pri vzporedni mizi, tako da sta tekla dva med seboj ločena razgovora. Po končani večerji, ko je prišla na mizo črna kava, pa smo postali nedeljena skupina in se do polnoči vsi skupaj razgovarjali.

Iljić in Stevo, ki sta sedela na moji desni, sta mi, kadar nista bila zapletena v splošen razgovor, prevajala v francoščino vse, kar se je govorilo. Če me je navedel kak drug gost, je to navadno storil v francoščini ali angleščini, kar so takoj prevedli v srbohrvaščino za Tita, ki je ves večer govoril samo srbohrvatsko. Morda se zdi to nerodno, toda v resnici ni bilo tako. Razgovor je tekel naravno, s kratkimi, nepomembnimi zastanki, čeprav se je govorilo več jezikov hkrati. Pri

mizi je bilo slišati celo nemške in italijanske stavke, ki so jih uporabljali tisti, ki niso znali niti francosko niti angleško.

Približno vsake pol ure je vstopil v sobo kurir, ki je prinesel zapečateni kuverto za Tita. Moralo je biti kako operacijsko poročilo, poslano z ene izmed nestalnih front, kjer so partizani vodili neskončno vojno z okupatorjem. Predložili so ga komandantu z njegovimi očali vred, ki so jih iz posebnega vzroka odnesli takoj, ko jih ni več potreboval, nazaj v njegovo pisarno.

Očala so mu dajala izraz dobrodušnosti, ko je sedel za mizo in pregledoval telegrame, preden nam je vsakega prebral naglas. Nekatera so govorila o nemškem izkrcavanju na otoku Braču, in pravili so, da imajo v tem zagrizenem boju partizani velike uspehe. Pozno zvečer pa je prispelo obvestilo, da so Nemce potisnili nazaj na morje. Otok je bil spet na varnem v partizanskih rokah. Novica je zbudila veliko navdušenja med branilci, moje misli pa so se vrnile k vkrcavanju, ki smo mu bili priča v Starem gradu. Koliko jih je od tistih dvesto še ostalo pri življenju? Koliko od tistih žena jih je plačalo s smrtjo?

Ves večer smo nekako tekmovali, kdo bo prvi zastavil vprašanja in usmerjal razgovor. Mene je posebno zanimala dežela in njeni ljudje, njena vojska in politika, partizani pa so bili prav tako željni novic iz zunanjega sveta. Več kot dve leti, polni dogodkov, v katerih je prišlo do velikih sprememb, so bili ti ljudje priklenjeni na svoje gozdove in gore; edini vir informacij jim je bila radijska propaganda, polna ugank, in naključen prihod nekoga, kot sem bil jaz, ki sem še pred nedavnim bil v velikih mestih in jim sedaj lahko pripovedoval o govoricah, ki so krožile v Washingtonu in Londonu. Ugotovil sem njihovo visoko politično zrelost, ko so od radovednosti žareli, kaj naj štrajki v Ameriki in Angliji v resnici pomenijo in kakšni so odnosi tedanje Churchillove in Rooseveltove vlade in če bosta le-ti sposobni preživeti vojno. Ali je laburistična stranka dovolj močna, da bi se utrdila in postavila v vlado svoje ljudi?

Kakšno mnenje ima ljudstvo v Washingtonu in Londonu o njih, partizanih? Ali se BBC ravna po angleškem javnem mnenju glede jugoslovanskih zadev? Ali se kratkovalovni programi iz New Yorka, ki jih prenaša angleška radijska postaja, opirajo na mnenje ameriške javnosti? Ali Amerikanci v resnici verjamejo, da so partizani samo skupina komunistov? Vprašanja so deževala z vseh strani. Odgovarjal sem, kot sem najbolje znal.

Tito me je pogledal in se nasmehnil. »Torej, kaj pa vi mislite o nas?« je vprašal.

»Lahko vam bom dal popolnejši odgovor, če boste hoteli vi prej odgovoriti na nekaj mojih vprašanj,« sem se ubranil.

»Jutri,« je dejal. »Vse, kar želite. Nocoj pa vas bomo mi spraševali.«

»Če bi določili enega izmed vaših štabnih oficirjev,« sem dejal, »bi lahko pričela z delom zgodaj zjutraj. Zastaviti bom moral nešteto vprašanj o moči in položajih vaše vojske, pa tudi sovražnikove, se pogovoriti o pošiljkah za vas in o naši pomoči pri obrambi obalnega pasu.«

»Jaz sam,« je dejal, »bom vse to storil. Ves dan bom prihranil za vas.«

»To je odlično. Ne bi vam smel kratiti toliko dragocenega časa.«

»Bolje ga ne bi mogel izkoristiti,« se je zasmel.

Preden je minil večer, sem že dobil odgovor na veliko vprašanj, ki sem jih imel v mislih, čeprav jih nisem naravnost zastavil. Ugotovil sem, kaj je partizane podžigalo. Seznanil sem se bil z mnogimi njihovimi resničnimi doživljaji...

»Naša zgodba je v marsičem podobna vaši,« se je nasmehnil eden izmed generalov. »Kar se je dogajalo v zimskem času 1942-1943, je bil naš 'Valley Forge'.«

Tito je tedaj razpolagal s trinajstimi divizijami. Osem jih je pustil za obrambo osvobojenih pokrajin, s petimi najboljšimi pa je krenil proti jugu. Za petami so mu

NIKOLAJ OMERSA:
INTERNIRANCI,
1945, svinčnik

bile štiri nemške jurišne divizije, ki jih je podpiralo pet ali šest italijanskih in ustaških divizij ter mnogo četniških oddelkov. S seboj je imel skoraj pet tisoč ranjencev, ker se je bal, da bi padli v ujetništvo, če bi jih pustil v zaledju.

Pripovedovanje o tem umiku je veličasten ep o junaštvih partizanskega gibanja. V bojih so si utrli pot proti jugu do reke Neretve, ki je prepravljala bregove. Na poti je umrlo okoli petsto ranjencev. Položaj na tem kraju ni bil ubranljiv in njihov načrt, da bi se premaknili v Hercegovino in Bosno, ni imel upanja na uspeh. Uporabili so edino pot, ki jim je še preostala: pustili so vozila ter prekoračili ledeno mrzlo vodo narasle Neretve. Za seboj so pustili dve diviziji za varstvo in peš nadaljevali

pot s tisoč petsto ranjenci, privezanimi na hrbtih bosenskih konjičkov. Več sto ranjencev so imeli na nosilih in tako so si utirali pot v gole temne gore Črne gore. Tifus je redčil njihove vrste. Nemci so se bali, da jim bodo ušli, zato so pošiljali v akcijo nove divizije. Nепrestano so jih nadlegovali. Za protiletalsko obrambo niso imeli razen pušk nobenega drugega orožja in če so bili ranjenci dovolj močni, so celo ti imeli pri sebi na nosilnicah puške in z njimi streljali na krožeča letala.

Tito jih je vodil peš vso pot, jih spodbujal, da so na pohodu prepevali, ter skrbel, da so bili z ranjenci kar se da skrbni. Spali so v snegu, v skelečem mrazu, brez odej ter od vročine in tifusa umirali kot muhe. Edina hrana je bila trava, drevesne skorje in priložnostni grizljaji surovega mesa.

»To je bila četrta ofenziva,« je dejal Tito z grenkim nasmehom. »Ni bila zadnja.«

Meseca maja je s preostankom svoje vojske našel kratkotrajno zavetje v zapuščenem pasu visokih gora Črne gore. Ko so Nemci začeli peto ofenzivo, je takoj posvetil vso pozornost okrepitvi in pregrupaciji svoje vojske.

»Koliko ranjencev je preživelo tisti pohod,« sem vprašal.

Vprašanju ni takoj sledil odgovor, čeprav je to sprožilo kratek razgovor in nekoliko računanja v srbohrvaščini. Nato je Tito rekel: »Samo petinštirideset jih je padlo sovražniku v roke; druge pa smo pokopali sami ali jih nosili s seboj do konca.«

Peto ofenzivo so Nemci skrbno pripravili, ker so se odločili, da morajo uničiti Titovo vojsko. Uporabili so več kot dvanajst divizij, da bi obkolili partizane. Pet-najstega maja so se pognali v ofenzivo, misleč, da je to poslednji napad.

»Edina rešitev je bila v protinapadu, tako da bi si z bojem utrl pot iz obroča,« je dejal Tito. »Tedaj smo pričakovali prve britanske zvezne oficirje; čakali smo jih do 27. v mesecu, ko so naposled prispeli. V naslednjih štiridesetih dneh smo se prebijali na sever in zahod skozi nemške položaje kakih petdeset milj daleč. Britanski oficirji, ki so se pomikali z nami, so s svojimi daljnogledi prvič videli četnike. Četniki so bili z Nemci...«

Nazadnje je 9. junija na meji Bosne blizu gore Milan Klada preostali del Titove vojske prebil nemški obroč. Preboj je zahteval 12.000 mrtvih Nemcev, sami pa so imeli 4000 izgub in si utrl pot v notranjost. Napravili so velik ovinek proti severu in prispeli v Jajce.

»Kot vidite,« se je nasmehnil Tito, »tu se zdaj kar dobro počutimo. Tu imamo priložnost, da izpopolnimo svojo organizacijo. Gverilske edinice spreminjamo v redno vojsko, in ker nam število poklicnih oficirjev ni zadoščalo, smo tu osnovali oficirsko šolo. Več armadnih korpusov je bilo reorganiziranih in zdaj jim poveljujejo oficirji, katerih imena so objavljena v Uradnem listu.«

»Kje izhaja Uradni list?« sem vprašal.

»Kar tukaj,« je odgovoril. »Dal vam bom nekaj primerkov, da jih boste vzeli s seboj. Vsa imenovanja in napredovanja so začasna, dokler niso uradno objavljena...«

Za Titovo mizo je sedelo nekaj smelih političnih mislecev, ki so bili priča, kako so Nemci skoraj brez boja preplavili velike narode zahodne Evrope, in skušali so iz tega izvleči nauk. S starim načinom življenja v Evropi nekaj ni bilo v redu. Neizpodbitno dejstvo je, tako so trdili, da Evropa ni imela ničesar, s čimer bi se postavila fašizmu po robu. Menili so, da je bilo vsemu krivo strankarstvo; svojo moč so pripisovali temu, da njihovo gibanje nima takšne bolezni.

»Na tej zemlji smo prelili potoke krvi, da bi odpravili zablode preteklosti,« je dejal nekdo izmed njih.

»In povezani smo s skupnim ciljem in močjo, da uspešno kljubujemo,« je dodal drugi.

»Kdo neki ve,« je dejal Tito, »kakšno vlado bo imela katera koli dežela čez deset let? Edino, kar lahko trdimo, je to, da bo naša takšna, kakršno si bo zaželelo ljudstvo Jugoslavije.«

Bila je noč vredna spomina. Nekaj po polnoči smo se le težko ločili.

»Ko se boste prebudili, pridite na zajtrk,« je rekel Tito in podala sva si roke. »S seboj prinesite vsa vprašanja. Zapomnite si, da mi ničesar ne prikrivamo.«

Spali smo kot ubiti in se nekaj po sedmi uri prebudili popolnoma spočiti in željni novega dne. Sijalo je sonce. Zvonovi v bližnji cerkvi so prijetno zvonili in vabili katoličane k jutranji maši.

Stevo je kar žarel od sreče. Bil je videti pet let mlajši, odkar je z njegovega obraza naravna samozavest pregnala mračno zaskrbljenost. Preden se je oblekel, se je umil z gobo od nog do glave ter prepeval in škropil z vodo vsenaokrog.

Na poti v štab so bile ulice polne pisano oblečenih kmetov; večina od njih je imela na sebi najboljšo obleko in pot jih je vodila v cerkev. Največ žena je bilo oblečenih v tipične bosenske obleke iz bele in rdeče flanele, nekaj pa jih je nosilo svilene obleke. Temu sva se zelo čudila, dokler nisva opazila dekleta, katere obleka iz dveh kosov je pojasnila to uganko: tako krilo kot bluza sta bili svileni, prvo belo, druga progasto zelena in rjava — padala! Torej to je bilo. Spomnil sem se, da so pripovedovali, da so kmetje takoj pripravljeni zamenjati konja za padalo in da blago porabijo za obleke svojih žena in otrok.

Ugotovila sva, da naju v menzi že čaka topla kava in da je Tito že pri delu v svoji pisarni. Skozi odprta vrata nama je veselo pomahal in naju povabil, naj prideva s skodelicama k njegovi pisalni mizi.

Tako se je začel obetajoči dan. Takoj smo se spravili k delu. Iljić in komisar sta se pridružila čez nekaj časa in žal mi je bilo, da ni bilo zraven Tima, tako zaradi njega samega, pogrešal pa sem tudi njegovo beležko.

Večina stvari, ki smo jih v osmih urah obravnavali, ni važna za to pripovedovanje. Tito je držal obljubo. Odgovoril je na vsa vprašanja in mi dal toliko pojasnil, kolikor sem jih hotel, o vsaki stvari, ki sva se je dotaknila. Zdaj pa zdaj je dal poklicati kakega štabnega oficirja, če ni mogel dobiti zabeleženih podatkov neposredno iz specialk, ki jih je bil razgrnil pred nami, ali če se jih ni spomnil. V glavnem pa je ves čas dajal odgovore brez kakršnega koli obotavljanja. Njegovo potrpljenje je bilo neizčrpno.

Začela sva z dnevnim poveljem, organizacijo, položajem in močjo njegove vojske, z močjo in razvrstitvijo nemških sil in ugotavljala enote. To je trajalo dve uri. Nato sem zvedel še veliko več o reorganizaciji partizanskih brigad v redne vojaške enote, ki so jim poveljevali poklicni oficirji. Sestav njegovih brigad se je strogo držal ruskega vzorca: vsaki komandi je bil dodeljen komisar, ki je s komandantom vred odgovarjal za počutje in moralo čet.

Ta tema naju je privedla do problema obalne zaščite in varnostnih ukrepov, ki bi bili potrebni, da bi se zavarovale dobavne linije na Jadranu. Tu sva do podrobnosti izdelala načrt. Tito je od zaveznikov želel različno podporo in pomoč. Obljubil sem mu, da bom njegove potrebe predložil svojemu poveljstvu, in izrazil sem mnenje, da bo lahko ustreči večini njegovih zahtev. Hotel je, da bi bombardirali nekatera mesta, obstreljevali nekatere položaje in da bi od časa do časa nudili njegovi vojski na ključnih pozicijah letalsko pomoč.

Težko mi je bilo docela pojasniti razloge, zakaj sem prevzel jugoslovanske ladje, ki smo jih našli ob italijanski obali. Razgovor o tem je Steva precej vznemiril in pozorno je gledal Titu v obraz, toda do celotne obravnave postopka ni prišlo. V globokih otočnih zalivih so partizani skrivali še nekaj velikih ladij. Prosil sem, naj

bi jih poslali k nam, da bi jih mi vključili med svoje ladjeve, če pa bi bile prevelike, da jih ne bi mogli izkoristiti, bi jih napotili v sredozemsko plovno bazo.

Nekaj dolgih ur sva posvetila problemu prednosti pri dobavah ter sestavila podroben seznam potreb njegove vojske po vrstnem redu, kot ga je narekovala nuja. Ko sva to uredila, je bilo glavno delo opravljeno. Bilo je že sredi popoldneva. Še eno uro smo posvetili vprašanjem politične organizacije ter zadevam narodnoosvobodilnega gibanja in posvetovanje se je končalo. Od pisanja me je prijel krč; vsi smo bili utrujeni po toliko urah kajenja in govorjenja. Čeprav je že prejšnji večer pomanjkanje jezika motilo naš pogovor, se je čez dan pokazala s tem še večja težava, zakaj odgovori so morali biti natančni. Stevo, polkovnik in Tito so bili neskončno potrpežljivi, in prav gotovo bi mi dovolili, da bi se z njimi še nekaj ur pogovarjal, toda za prvi sestanek je bilo dovolj.

Delo je prijetno pretrgalo kosilo, ki je bilo v marsičem podobno večerji prejšnjega dne, le da je bilo bolj presledek v delovnem času kot pa sproščen odmor.

Dopoldne so sporočili Bennyju, oficirju, čigar popolnega imena ne bom izdal, naj pride v štab na kosilo. Ni si mogel predstavljati, čemu ga vabijo, dokler ni stopil v vrt in našel mene. Bil sem tam, da bi se za četrto uro naužil svežega zraka, preden bi sedel za mizo h kosilu. Srečanje je bilo zelo veselo. Spustila sva se po hribu navzdol, da bi si ogledala slapove, zaradi katerih je postalo Jajce že v predvojnem času privlačna točka in prava Meka za turiste. Pripovedoval mi je zanimive stvari o mesecih, ki jih je bil preživel s partizani. Z njimi je prišel v stik, ko so še živeli v gozdovih. Spominjal sem se dobro njegove prve vesti, ki jo je sporočil takoj po tem, ko se je spustil s padalom. V obvestilu je povedal, da je častni gost Tita na večerji, ki mu jo strežejo ob tabornem ognju pod smrekami.

Po kosilu je Benny sedel z nami celo popoldne v Titovi pisarni.

Med popoldansko sejo smo imel zanimiv premor. Nastal je okoli tretje ure in je z nove plati prikazal pomembnost, ki so jo pripisovali partizani besedi »nevarnost«. Med razgovorom sem se bil pozanimal, kje so Nemci najbližje. Dejali so mi, da so v Travniku, kakih dvajset milj proč, da pa z njihove strani v Jajcu ni pričakovati nobene nevarnosti. Nekaj minut nato smo v mestu pod seboj slišali počiti puško.

En strel iz puške ne pomeni nič. Razgovor je utihnil in vsakdo je napenjal ušesa v pričakovanju drugega strela. Kar smo slišali, ni bil več samo en strel, temveč cel rafal, štirideset do petdeset nabojev. Zaradi tega se je našega gostitelja lotila lahna zaskrbljenost, a ostal je pri pisalni mizi.

Čez trenutek je pod nami zaregljal nov rafal. Tito je poklical k sebi enega izmed svojih kurirjev in mu ukazal, naj ugotovi, kaj se dogaja. Streljanje je vse bolj raslo. Pretrgali smo razgovor in poslušali. Tito je nato vstal in sledili smo mu v cedrov nasad do nadzidka, ki je bil nad mestom. Tu ni bilo opaziti nič sumljivega, toda streljanje se je nadaljevalo in nad nami je nenadoma v nizkem letu zaplaval nemško letalo.

Tito je nekaj ostro zapovedal svojemu kurirju; ta je odhitel nazaj v pisarno in se čez trenutek vrnil. Nosil je obilen zavoj, ki ga je v teku odvijal. Bila je ameriška brzostrelka. Titovo osebno orožje. Komandant jo je vzel v roke, vtaknil nabojni vložek in zavihtel težko orožje pod pazduho. Obraz se mu je zvedril. Številni drugi oficirji in kurirji so se živahno gibali v cedrovem nasadu, vsakdo je prijemal za strojnico. Najini marlinovki so nama prinesli kurirji.

»Kaj je?« sem vprašal Iljiča, »kaj se dogaja?«

»Ne vem,« je odgovoril. »Verjetno nič posebnega, seveda se ne morete nikoli zanesti.«

Ko se je čez nekaj minut streljanje poleglo, smo se vrnili v pisarno in nadaljevali razgovor. Tito je poslal nekega oficirja, da bi natančno ugotovil, kaj se

dogaja. Ko se je vrnil, ga je poročilo spravilo v slabo voljo. Izkazalo se je, da je bil dogodek lažen alarm. Zdelo se mi je, da bi bilo brezobzirno, če bi še naprej poizvedoval in vztrajal pri mnenju, da so strelci vendarle morali na nekaj streljati. Saj najboljša karabinka v Jugoslaviji ne nese dvajset milj daleč! Čeprav ni bilo prav nobene »nevarnosti« v Jajcu, je bilo očitno, da je prijeten občutek, ko se v glavnem štabu znebiš strojnice, ki si jo bil držal v roki.

Ko se mi je pozneje nudila prilika, sem vprašal Bennyja, kje je Stari dobil ameriško brzostrelko. »Jaz sem mu jo dal,« je odgovoril Benny. »Ob nekem sovražnikovem napadu je pogrešil svojo nemško brzostrelko in bil je nesrečen zaradi tega, zakaj do nje se lahko dokoplješ le, če ubiješ Nemca; ni pa dovolil, da bi mu kdo podaril svojo. Neskončno jo ceni, ker ima močne okove, in ne bi se od nje ločil za nobeno ceno.«

FRANCE MIHELIC:
LEV RUPNIK, 1945,
list iz mape »Krvava
bratovščina«, linorez

»Kakšno orožje pa nosiš s seboj, kadar si na poti?« sem vprašal.

»Imam nemško šmajserico,« se je namuznil Benny.

Ob koncu konference je bilo sklenjeno, da bo Benny odpotoval k obali, kjer bo prevzel vodstvo ladijskih operacij na Visu. Na poti naj bi se za nekaj dni ustavil in se seznanil s poveljstvom, da bi se tako pripravil na zvezne dolžnosti, ki jih je narekovalo njegovo novo službeno mesto.

Tito je vneto želel, da bi se nazaj grede sestel z višjim ameriškim zveznim oficirjem, verjetno v Livnu, da bi mi le-ta poročal o svojih izkušnjah. Predlagal sem, da bi bilo zelo pametno, če bi se začasno vrnil z menoj, ker bi mi tako lahko izčrpno poročal. Komandant se je strinjal, toda neka okoliščina je vso zadevo nekoliko zapletla. Brigadnega generala Fitzroya Mac Leana, pod čigar komando je spadala britansko-ameriška misija, ni bilo v Jajcu. Navadna vojaška vljudnost je zahtevala, da so se oficirji, ki so bili pod njegovo komando, z njim posvetovali, preden so odpotovali. Edino opravičilo za ravnanje, da si se ognil temu postopku, sta bila nujnost in potreba, da prihraniš čas. Nekaj časa sem sam pri sebi premišljeval, kaj naj bi storil, nazadnje pa sem se odločil, da bom to formalnost obšel. Brigadnega generala bom srečal čez nekaj dni na obali in mu razložil okoliščine. Bil sem prepričan, da bo razumel moje opravičilo.

Preden sem zapustil Jajce, sem se oglasil pri članih MacLeanovega štaba, ki so bili v svoji vili na hribu onstran majhne reke, nasproti Titovega štaba. Tu sem našel polkovnika Billa Deakina, ki je bil tukaj že nekaj časa. On se je prvi spustil s padalom, in je gotovo gojil tesnejše stike s Titom kot drugi, ki so prišli kasneje. Ob neki priložnosti, bilo je prve dni partizanskih bojev, je njega in Tita ranila ista bomba, ko sta ležala v nekem lijaku. Titov pes je bil takrat z njima in eksplozija, ki ju je ranila, je žival ubila.

Deakin je slišal pripovedovati o naših operacijah na obali in bil je ves navdušen. Povedal sem mu, kakšne načrte imam z Bennyjem in mu dejal, da upam na skorajšnje svidenje z brigadnim generalom.

»Čez nekaj deset dni bo v Bariju,« je rekel Deakin. »Tam se bosta lahko srečala.«

Popila sva skodelico čaja, potem pa sem se vrnil v štab. Bilo je namreč že precej pozno in po možnosti smo želeli priti do obale še istega večera.

Naše slovo je bilo prisrčno. Ko se je Stevo poslovil, je Tito položil roko na njegovo ramo. Nisem mogel razumeti, kaj mu je rekel, toda moj prijatelj je od sreče zardel. Polkovnik Iljić je opazil, da so mi bile nemške walter pištole zelo pri srcu, saj jih je nosila večina višjih oficirjev v partizanski vojski. Dal mi je eno za spomin na moje prvo potovanje v Jajce. Nismo še zapustili pisarne, ko me je Tito zaprosil za vizitko. Na žalost nisem imel nobene pri sebi.

Morda mu je bilo nerodno, da bi še zadnji hip spraševal, kako se pravilno napiše moje ime. Čez trenutek sem šele z obžalovanjem spoznal, da je želel mojo vizitko zato, da bi mi na svoji fotografiji lastnoročno napisal posvetilo. Namesto tega se je preprosto podpisal na fotografijo, prek spodnjega desnega kota, kot podpisuje vse svoje listine.

Spremlil nas je skozi vrtna vrata, kjer so nas že čakali avtomobili, in nam ponovno segel v roke. Nato smo se ob spremljavi vzklikov »zdravo« odpeljali po hribu navzdol.

(Odlomek iz pričevanj Luisa Houta »Puške za Tita«, ki bodo izšla letos pri založbi Borec)

PO VOJNI SE NE BOSTA OBISKOVALA

Obsedeli so v štabu brigade in postrani gledali drug drugega. Komisar Boltin je bil visok, močan človek uglajenega vedenja. Pred vojno je hodil na univerzo. Rad je imel Jurčiča in Hinka Dolenca, od pesnikov pa sta mu bila pri srcu Gradnik in Simon Gregorčič. Do žensk je bil hladen kot večina komisarjev tiste čase. Rad je spal, navadno ogrnjen z odejo čez glavo. Šele močna komanda ga je zbudila, da je začudeno pogledal izpod odeje. Po četah ni rad hodil, ker se je držal starega reka: čim manj te vidijo navadni borci, tem bolj imenitno je tvoje ime. Zato je imel kot komisar po četah vsak mesec le dve ali tri ure. Rad je pil črno kavo in jedel dobre kmečke klobase, ki so mu jih nanosili pridni in preračunljivi obveščevalci in intendanti. Imel je to dobro lastnost, da je po cele ure strmel v vojaško karto in ugibal in ugibal. O sebi je bil prepričan, da mora vedno sedeti v štabu, ker se kaj drugega zanj ne spodobi. Ugajal mu je čedno oblečen funkcionar, če je znal logično sklepati in misliti. V duševnost navadnih borcev se ni spuščal. Menil je, da so to stvari, ki se tičejo nižjih četnih komand. Kadar so ga po četnih komandah primerjali s komisarjem Klemenom, so ugotavljali, da jih Boltin le malo obiskuje in malo govori, njegov namestik Klemen pa stalno obiskuje čete in bataljone in se trudi, da bi razumel vsakega borca posebej. Oba sta imela dobre in slabe lastnosti. Klemen je bral ali pisal bog si ga vedi kaj o borcih, pohodih, prehrani, terenih, obveščevalcih, zdravnikih in karavlah, medtem ko je komisar Boltin po napornem nočnem pohodu še pozno dopoldne lepo spal. Kadar pa takih pohodov ni bilo, je, po slovensko rečeno, spal pač spanje pravičnega moža.

Do tistega usodnega dne sta bila kljub razlikam prijatelja, ki sta izmenjala na pohodih po štajerski deželi mnogo besed o elektrifikaciji na deželi, zadrugah, živinoreji in prosveti. Komisar Klemen Boltinu ni zameril, da je bil ta še pred letom na nižjem položaju. Oba sta bila prepričana, da bosta nekaj pomenila, če bosta preživela revolucijo in vojno viхро. Boltin bi dokončal vseučilišče in se usposobil še v tujini. Rad bi bil dober srednješolski profesor, ki bi vzgajal mlade generacije v novem duhu. Klemen pa bi rad postal po končani vojski izvoljen ljudski župan v domačem kmečkem kraju. Vendar za vse na svetu ne bi pristal, da bi ga kar

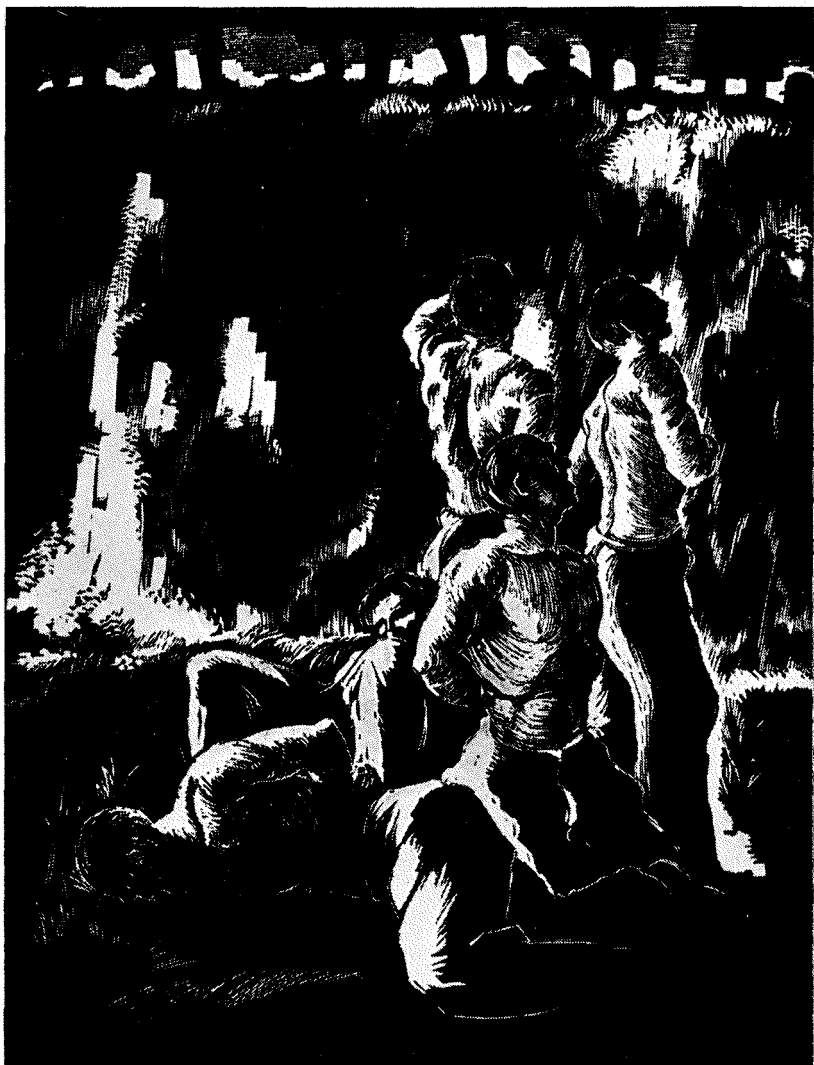
postavili za župana. Izvoljen naj bi bil v poštem volilnem boju vsaj z dvetretjinsko večino. Mislil je, če te izvoli sedemdeset odstotkov ljudi, potem lahko mirno rečeš, da zares uživaš splošno zaupanje. Vse drugo je lari fari, je rad opletal Klemen, ki je nekoč že bil občinski odbornik.

Oba sta bila nekako enakih let, imela sta jih okrog petintrideset in sta bila skratka velika prijatelja kljub različnemu odnosu do dela in različnemu značaju. Prepričana sta bila, da bosta ostala prijatelja, če ostaneta živa, tudi po vojski in dokler bosta živa. Mislila sta, da ju ne bo nikdar nič ločilo — ne položaj in ne medalje, če bi jih kdaj nemara dobila. Prijateljstvo bosta prenesla tudi na ženi, če se bosta poročila, in na sinove, če jima jih bo bog dal, na vnuke in pravnuke. Klemen, prihodnji župan, bo petkrat letno obiskoval Boltina v glavnem mestu, kjer ga bo seznanjal s svojim delom na prosvetnem polju. On, Boltin, pa bo med poletnimi počitnicami zahajal k županu Klemenu. Naužil se bo čistega gorskega zraka kot gospod Mirodolski. Hranil se bo s sirom in mlekom, domačimi jajci in dobrim krompirjem. Obiskoval bo gozdove in planine, studence in skrivne izvirke. Hodil bo polhe loviti, stikal bo v potokih za raki in ribami. O vsem tem sta se menila in bila sta prepričana, da bo tako. Še sanjalo se jima ni, da bi bilo lahko kdaj drugače. Nista bila lačna ne kolajn ne naslovov. Nista želela postati ne okrajna glavarja ne člana deželne vlade. V vsem sta bila skromna. Potem pa so prišli tisti dnevi, polni razprav in žolčnega oporekanja, kdo ima bolj prav, Boltin ali Klemen.

Komandant Feliks, dolg suh človek mirnih in preudarnih potez, temnih, kodrastih las, nekoč kvalificiran kovinar, ki je že večkrat stavkal, se je šel za človeka, ki dobro pozna in obvlada teren. Ljubil je redno dnevno poročanje. Pisal je z lepo pisavo dolge depeše o stanju čet in terena, o sovražnih premikih, kontroliranih ali domnevnih, o vremenu in vremenskih vplivih, o spreminjajočih se značajih podrejenih starešin in podobno. O sebi je bil prepričan, da bolje pozna čete, katerim je poveljeval dva meseca, kakor pa Klemen in Milče, ki sta delala z njimi že več kot leto dni. Nasploh pa je bil hraber in delaven. Spal je malo in je bil v tem pogledu podoben Klemenu. Imel pa je to lastnost, da bi rad videl, če bi ga oba komisarja, Boltin in Klemen, poslušala tako v komandantskih kakor v komisarskih zadevah. Za svojega pomočnika Milčeta pa je vedel, da ga mora tako ali tako poslušati, ker je nižji po činu in mlajši po letih. Pil je rad, kadil tudi. Z lepimi ženskami se je z veseljem pošalil, drugega mu ni mogel nihče očitati. »Za igračkanje ni časa,« je večkrat važno poudarjal na konferencah, vojaških in tistih komisarskih, za katere je menil, da je potrebno, da se jih udeleži. Teren je obiskoval poredkoma. Zavedal se je, da mora biti kot poveljujoči komandant na mestu v štabu, kjer vodijo in razpravljajo, načrtujejo in usmerjajo, razmeščajo in premeščajo, dvigajo sposobne kadre in izločajo nesposobne, delijo pohvale in pišejo predloge za priznanja in odlikovanja, gledajo na zemljevide in zatikajo vanje bučike, pišejo dolge, črticam podobne depeše, sprejemajo depeše, navodila in nasvete. »To je moje glavno delo,« si je mislil komandant Feliks, »po enotah in po terenu naj romata in pridigata Klemen in Milče.«

Preden preidemo na njihove važne pogovore, si oglejmo še komandantovega namestnika Milčeta. Bil je mlad, vitek fant, star dvaindvajset let, ozkega, bledikastega obraza in živahnih oči. Bil je hraber, agilen in nemiren in ni zdržal dolgo v štabu. Depeše je težko prenašal, imel je bolj redek besedni zaklad, v rokah pa je skoraj vedno nosil zemljevid. Poznal je vse četne komandirje, vodnike in deseterje, kurirje in obveščevalce, posebno pa intendanta Tineta, ki je skrbel zanj bolj kot nekoč stara mati nekje na Dolenjskem. Rad je plezal po hribih in dajal povelja četam in bataljonom. Imel je ofenziven značaj, vedno naprej, naprej, iz kraja v kraj.

VITO GLOBOČNIK:
TALCI, 1945, list
 iz mape »Herrenvolk«,
 linorez

Sneg je bil visok in drevje je pokalo od zmrzali. Kmečka hiša, v kateri je prebival štab, je bila velika, s številnimi sobami. Na vogalu hiše je hripavo in zateglo lajal star, siv pes. Dva stražarja, zavita v debele suknje, sta hodila okrog hiše z brzostrelkama v rokah. Za varnost štaba je bilo treba poskrbeti. V prostorni, topli kmečki sobi s široko štajersko pečjo ter družinskimi in nabožnimi slikami na stenah so sedeli štabni možje: komisarja Boltin in Klemen ter komandant Feliks in njegov pomočnik Milče. Bili so svečani in hladno resnih obrazov. Na mizi pred njimi so ležali zemljevidi in akti. Na manjši mizici so stale zraven lepih vaz velike skodelice ječmenove kave, iz katerih se je kadilo. Obveščevalci in administratorji so morali pred začetkom bojnega posveta oditi iz sobe.

»Stvar bi bila naslednja,« je začel komandant Feliks in si prižgal cigareto. »Kakor smo razbrali iz poročil naše obveščevalne službe,« pri tem je Feliks zdrsel

s pogledom prek Klemena in Boltina, »bodo v kratkem preplavile vso štajersko deželo nemške divizije, ki se umikajo iz balkanskih dežel, Grčije in Bolgarije, Madžarske in iz drugih krajev.« Feliks je malo pomolčal in nadaljeval: »Vsak dober oficir ve, da bodo hotele imeti te velike nemške vojaške sile na cestah čisto in varno pot, skratka, hotele bodo imeti mir na umiku. Gotovo bodo poslale več divizij po gorah, da bi lahko šla glavnina neovirano v Avstrijo in še dalje. Zaradi tega v dogovoru z višjimi forumi predlagam, da se z vsemi četami premaknemo čez Savo. Tukaj bi ostali samo terenci in četice desetih do petnajstih mož. Na ta način bomo ohranili živo silo. Prehod čez Savo bi izvedli v največji tajnosti. Nižje komande,« pri tem se je Feliks ozrl na komisarja Klemena in pomočnika Milčeta, »vajina dolžnost bo, da prepričata četne komande o koristnosti tega sklepa.« Zopet je malo pomolčal, srknil ječmenovo kavo in nadaljeval:

»Čolne za prehod čez Savo nam bodo spustili iz zraka zavezniki. Morda bomo mi tisti, ki bomo odločali, kdo bo zavzel Trst in Gorico. Sklep bo treba izvesti brez premišljanja in odloga.« Položil je dolge roke na mizo in umolknil.

Komisar Boltin mu je pritrdil. Pojasnil je, da bodo na ta način ljudje manj trpeli in ohranjena bo živa sila brigade, ki bo bolj potrebna v Ljubljani, Trstu in Gorici. Mali odredi desetih do petnajstih mož bodo tudi naredili svoje. Bolj gibčni in okretni bodo. »Mislim,« je važno poudaril Boltin, »da bodo čete to razumele.«

Klemen je komaj čakal, da bo Boltin končal. Nakremžil je obraz v posmehljive gube, pobobnal s prsti po zemljevidu in zdrsel s pogledom od Boltina do Feliksa, od Milčeta do nabožnih slik na steni. »Menim,« je počasi začel, »da je ta načrt po vsej obliki in vsebini napačen, pa naj že prihaja od kogar koli hoče. Če me kdo vpraša za mnenje in če me kdo ima za soodgovornega pri tem načrtu, vam rečem,« pri tem se je Klemen ozrl na Feliksa in Boltina, »da mislim in sem prepričan,« zvišal je glas, »da četnih komand nihče ne bo pridobil za to, da bi pustili Štajersko in se pomaknili v kraje, kjer je že tako in tako dovolj čet in brigad. Po zdravi pameti ne morem uvideti, čemu so potrebni taki nepotrebni premiki. Dobro, recimo, da se premaknemo: kje bi bili bolj potrebni z vojaškega stališča? Vprašam vaju,« je nadaljeval Klemen, »kaj mislita, da bodo šli Nemci, četniki, ustaši, vlašovi in kaj vem še katera sovražna drhal na svojem umiku mirno skozi Štajersko in Koroško? Ne, dragi moji, ne bodo šli! Rušili bodo mostove, tovarne, rudnike. Ubijali bodo, klali kmetom živino, skratka, pustošili bodo bolj, kakor si mislimo. Sovražnik je najbolj divjaški, kadar ga hudič jemlje. Tako je bilo doslej pač v vsaki poraženi armadi. Sem za to, da sporočimo višjim forumom, da bomo ostali do konca vojne na Štajerskem in Koroškem. Obvestiti jih je treba, da smo nujno potrebni tukaj. Kaj bo z malimi četnicami, ki bodo štele po deset do petnajst mož? Kako se bodo borili in delali rajoni in okrožja? Na vse to je treba misliti. Prehod čez Savo nas bo pa tudi nekaj stal, in kar je še bolj važno, kdo izmed nas pa bo prepričal borce in četne komande? Rečem vam, da nihče. Vem, kaj mislijo naši borci, živo so zrastle s Štajersko in Koroško ter z ljudstvom tukaj. Vsi vedo, da je doli na Kranjskem in Primorskem dovolj čet. Povedal sem svoje in po svojem prepričanju.«

Klemen je umolknil in se zazrl v sliko brkatega gozdarja, ki je visela na steni v kotu sobe tik ob starem, počrnilem razpelu.

Milče mu je pritrdil in ga dopolnjeval, češ kar je povedal Klemen, drži in je točno. »Kaj bi rinili čez Savo, sedaj ko nas čaka glavno delo, zajetje velikih nemških oddelkov in njihove opreme, oviranje rednega umika, zavarovanje prometnih zvez, tovarn in rudnikov. Tega bi ne zmogle majhne četice. In tudi na to, kaj bodo rekli borci v četah, oficirji in vodniki ter terenci, moramo misliti. Kako težko smo prišli sem. čez Savo nismo mogli, naokrog čez Hrvaško smo morali hoditi. V mesecu dni smo izgubili polovico ljudi. To še dobro veva s Klemenom,« je dejal.

»Tudi jaz to vem,« ga je prekinil Boltin, »ne samo vidva, da boš vedel, Milče!«

»Onim višjim forumom moramo dopovedati, da si upamo obdržati glavnino moštva skupaj in rešiti tudi najtežje naloge. Poznamo vse grebene in čuke. Čete, ki jih obiskujeva in vodiva s Klemenom, dobro poznajo Paške hribe in obširno Pohorje, Sleme, Konjiško goro, Razbor in Šentvid, Oljko in Savinjske gore, Menino, Kum, Peco, Obirsko, Rožno dolino, Labodsko dolino, Uršljo goro in Kozjak.«

»Kaj boš ti, Milče, toliko našteval. Prej sem poznal te gore in planine kot ti, veš pa tudi, da je treba sklep izvršiti. To zahtevam od vaju, da se razumemo. S svojimi argumenti me nista prepričala ne ti ne Klemen.« Boltin je živčno trznil z glavo in ponovil: »Tako je, vesta!«

»Hm, lahko je tebi,« se je Klemen obregnil ob Feliksa, »pišeš depeše in prikažeš naše stanje v črni luči. Saj vem, da tega nisi sam kriv, toda ti, dragi Feliks, včasih kar preveč verjameš prezgovornim obveščevalcem. Mislim, da bi morali včasih malo bolj kritično gledati na obveščevalsko službo. Še vedno trdim, da naši borci dobro poznajo štajerske in koroške gore. Kaj hudiča, bomo delali drenj tam na Kranjskem? Dobro premislimo!«

Prišla je lepa kmetica in povedala, da je skuhala zanje štiri klobase ter skledo kislega zelja. »Bi jedli, tovariši, saj je ura že polnoči?«

»Kar na mizo, mamca!« je vzkliknil Boltin.

»Gromska strela, še klobase bomo jedli,« je veselo ugotovil Feliks in spet srknil kavo

Zaradi klobas in zelja so umolkni ter zrl v strop in v slike na steni.

»Trmasta sta, da je kaj!« se je obregnil komandant Feliks, pogledal Klemena in namrščil čelo.

»Bodočnost bo pokazala, da imava z Milčetom prav, vidva z Boltinom pa sta prečrnogleda. Če se iz taktičnih ali strateških ozirov ali kakor že temu rečete, umaknemo, potem smo napravili našim sovražnikom veliko uslugo. Čeprav je lahko le Celovec naš in je Trst za zdaj važnejši kot vse drugo. Misliti pa le moramo tudi na ljudi, na borce, ki žele ostati tu.«

»Najin predlog je utemeljen na osnovi poročil, stvaren in edino pravilen,« je izjavil Boltin ter nadaljeval:

»Škoda, midva, Klemen, sva se zadnje čase toliko pogovarjala o gospodarstvu in prosveti. Bila sva istih misli, ko sva govorila o vojskovodjih in bitkah, kmetijstvu, planinstvu, pisanju, kulturi in vsem mogočem. Zdaj pa si tako vražje trmast in kar naprej govoriš »vojo: ostanimo tu, ker smo potrebni. Moraš vendar razumeti višja vojaška načela — Trst, Gorica, Primorska. Mejdan, rečem ti, če boš vztrajal pri svojem, pa ostanem živ, te ne bom po vojski prav nič obiskoval v tistem tvojem gorskem zakotju, veš!«

»Ja, odvisno bo od položaja, na katerem boš sedel,« je posmehljivo dejal Feliks in pospravil zadnji zalogaj zelja v usta.

»Ostanimo kar tu, bo najbolj pametno,« je jezno pripomnil Milče, si prenehal zvijati cigareto in s prstom pokazal na zemljevid štajerske dežele na mizi.

V sobo je pogledal intendant in vprašal štabne, če želijo žganje ali hruškovec, ki so ga poslali s terena, izpod Svinje planine.

»Gromska strela, ko se bomo pogovorili, ga bomo pili, prej pa ne, veš Tone! Zdi se mi,« je nadaljeval Feliks, »da disciplina v štabih bataljonov in čet zadnje čase nekam popušča. Tu bom jaz malo nategnil vajeti, da se bo poznalo, da sem tukaj.«

Ozrl se je na Klemena in Milčeta, da bi videl, kaj bosta rekla.

»Kaj govoriš, saj ne poznaš vseh starešin, komisarjev pa sploh ne, dragi tovariš,« se je ujezil Klemen, dvignil prst in pristavil: »Ko boš obiskoval čete in bataljone po terenu, kakor jih midva z Milčetom, boš drugače mislil in govoril. Vem,

da nisi kriv, če ne poznaš enot in ljudi, saj si šele dva meseca pri nas. Toda potrudi se spoznati, potem ocenjuj in kritiziraj.«

»Če bi bil ti, Feliks, lani februarja z nami, bi imel nekoliko drugačno mnenje o vsem, kar danes govoriš,« je pikro pripomnil Milče in potisnil zemljevide v torbico.

»Imel sem že brigado in vem, kako moram delati,« je resno dejal Feliks.

»Seveda, toda tam so bile drugačne razmere, drugi ljudje in drugi kraji,« je rekel Klemen.

»Kaj bi se dalje pričkali,« je posmehljivo dejal Boltin, »mislim, da smo se v glavnem pomenili, kar je treba. Glavnina bo šla čez Savo, to bo sijajna strateška in taktična poteza, s tem se strinjajo tudi oni na drugi strani. Vidva si sploh predstavlja ne moreta, kakšna množica tuje sodrge bo drvela čez Štajersko z Balkana. Čemu bi na koncu vojske izgubljali dragocene vojake?«

»Manevrirati bi bilo treba z njimi,« je pripomnil Milče, »ker če manevriraš in tolčeš, ohraniš borce in njihovo moralo. Vmesni premiki, to je vsa vojaška tehnika in znanost. Še enkrat vam rečem, da vsi oficirji in borci zelo dobro poznajo štajerske čuke in grebene, pa tudi ceste, mostove, kažipota in važnejše stavbe in prav zato sem prepričan, da bi želeli ostati tukaj in se vojskovati. Pa boš napisal ti, Feliks, če bo potrebno, tudi deset depeš o nujni potrebi, da ostanemo na Štajerskem in Koroškem,« je sklenil svoje Milče.

Ura na steni je šla že na tri čez polnoč. Oni pa so še vedno sklepali in se niso mogli odločiti. Feliks je spet zagovarjal svoj predlog. Boltin mu je pritrjeval, Klemen in Milče pa sta odkimavala in ponavljala svoje razloge, zakaj morajo ostati. Zaključili so pogovor brez sklepa.

»Zjutraj ob osmih nadaljujemo,« je odsekal Feliks, se dvignil in odšel spat.

Bilo je prvič, da niso hoteli piti ponujenega žganja. Intendant Tone je zazijal v svoji dobrodušni vnemi: »Kaj vruga jih je pičilo, drugače so kakor žolne, nocoj pa ga nobeden ne pije. Le kaj neki imajo?« ...

Na mizi so stali rahli ajdovi žganci z ocvirki in mesnimi klobasami na vrhu, možje pa so bili kljub temu slabe volje.

Ajdovi žganci, ideal partizanov, starih in mladih, kmečkih in mestnih, delavskega in obrtniškega porekla! Radi so jih jedli vsi, ješči in manj ješči, od terencev do kurirjev, od zabušantov do domoljubov. Veseli so jih bili še tako jezni ali razigrani, še tako prepirljivi ali mirni, kakor so mirne ovce v staji. Čudno, danes pa so se ajdovi žganci hladili, naši junaki pa so konferirali, ne da bi se zmenili za ocvirke in klobase. Intendant Tone in kuhar Franček sta se prijemala za glavo, kaj takšnega pa še ne, da bi pogovor tekel strastno tudi takrat, ko so na mizi tako vabljivo in dobro skuhani, na koroški način pripravljeni ajdovi žganci!

Šele ko se je že vse shladilo, so Klemen, Milče, Feliks in Boltin na ponoven opomin in prošnjo kuharja potegnili žlice izza škornjev in se molče lotili dobrot gorske kmetije, kjer niso ne sejali ne želi, ne orali ne krmili. Jedli so počasi in slovesno, kakor na žeganju. Naposled je Milče pričel poročati, kje stoje čete in odredi, kakšno je številčno stanje, koliko je mrtvih in ranjenih, kje so prekomandirani in dezertirji, težki in lažji bolniki. Koliko je bilo porabljenega streliva in koliko so zaplenili pušk ter bomb.

Za njim je govoril Klemen o moralno-političnem stanju v četah in odredih, o delu komisarjev in propagandistov, obveščevalcev in zdravnikov. Govoril je o priljubljenih komisarjih in komandirjih ter o tistih, ki jih borci ne marajo, o birokratizmu, ki cvete, o večnem nepotrebnem poročanju, o delu rajonov in okrožij, o skrivačih in o divjem šentiljskem odredu, ki se gre neko svojo čudno vojsko. Poročilo je zaključil takole:

IVE ŠUBIC: POMOČ VOJSKI, 1945, linorez

»Po moji osebni oceni bo morala v edinicah padla, če bomo govorili ljudem, da se je treba umakniti čez Savo. Vsi žele ostati na Štajerskem. Pred pol ure sem govoril s tremi četnimi komisarji, kako stoje stvari, in čeprav jim nisem pripovedoval o našem razgovoru, so mi rekli...«

»Prepovedujem, da bi kdo kaj omenil o premiku čez Savo, dokler ne sprejmemo skupnega sklepa,« je važno in odsekano dejal Feliks.

»Obveščevalka s Kozjanskega poroča, da se je začela močna ofenziva. Milenko sporoča, da ima vsak dan borbe, ranjenih ima več kot trideset borcev. S Koroškega poročajo, da so močne sovražne sile v neposredni bližini.«

V sobo je stopil visok, vitek mlad človek podolgovatega obraza. Predstavil se je in povedal, da mu je ime Pepi in da je bil v sestavu oblastnega odbora. Od njega je zaudarjalo po trohno bi. Feliks se je osorno obrnil k njemu in ga vprašal, kaj je počel od jeseni dalje. Fant je priznal, da je preživel dobre štiri mesece v nekem kmečkem bunkerju, kjer je vsak dan jedel ržen močnik, polit z mlekom, in krompir, zabeljen z lojem. To je bila njegova poglavitna hrana. Ob sveči je prebral pet-

deset letnikov koledarja Mohorjeve družbe in kdo ve koliko zvezkov Življenja svetnikov, drugega branja tam niso imeli. Počehljal se je po glavi in poln slabe vesti drsel s pogledom od enega do drugega. Izrazil je željo, da bi rad delal v kakšnem višjem štabu.

»Hm, kar v diviziji se javi, ti bodo že tam dali kakšno delo,« je dejal Klemen in si pozorno ogledoval čudnega junaka. Ta pa se je opravičeval, da je že osemkrat poskušal najti oblastni odbor, pa mu ni uspelo. Vsakikrat je naletel na nemške zasede in jo je moral pobrisati nazaj v bunker.

»Kje pa imaš medaljo?« ga je ostro vprašal Feliks in ga postrani pogledal. »Jeseni si se postavljaj z njo kakor mlad petelinček.«

»Ja, odtrgala se mi je, pa sem jo shranil pri nekem kmetu,« je sramežljivo odvrnil.

»Oho, še medaljo so mu dali?« se je začudil Klemen. »Kaj si pa tako velikega naredil, da si bil celo odlikovan, Pepi?«

»Star borec sem, kaj neki bi bil naredil? Sposoben organizator sem bil. Končno pa za medaljo nisem sam prosil. Oni zgoraj že vedo, komu in za kaj jo dajo!«

»Kaj je vaš oblastni tako razhajkan, da drug za drugega ne veste, kje je kdo? Saj ste se razkropili po vsej štajerski deželi kot kokoši! Zdi se mi, da vam manjka močne, železne roke,« je sklenil Feliks.

»Kaj bi nas kritiziral,« je užaljeno rekel Pepi. »Obenziva je bila, slabo oboroženo zaščito smo imeli, kup ranjencev, pa se bori, če moreš. Saj si bil tudi ti nekoč v oblastnem odboru in veš, kako stoje stvari,« se je opravičeval in se drgnil po rjavem obrazu. »Iskal sem tovariše, pa jih nisem mogel najti. Nekateri pravijo, da so jih videli na Moravškem, drugi zopet govore, da so nekje na Pohorju, tretji pa celo trdijo, da so vsi popadali. Vrag si ga vedi, kdo govori resnico.«

»Veš, Pepi, mi imamo zelo važno sejo, zato se res nimamo časa pomenkovati s teboj,« je zviška dejal Feliks. »Še to ti rečem, ko sem jaz delal v pokrajinskem odboru, smo držali skupaj, za vsakega smo vedeli, kje je. Tako tudi mora biti v revoluciji.«

»Ze verjamem,« je jezno odgovoril Pepi, »toda zadnja ofenziva je bila hudičevu huda in trda. Navsezadnje pa nisem jaz odločal. Sicer pa sem bil sam že nekoč komisar in vem, kako gredo take zadeve. Slišal sem, da boste pustili to deželo Nemcem in odšli čez Savo. Rečem vam, lepo reč boste skuhal. Tam doli je borec kot listja in trave. Pa menda ja ne želite, da bi Nemci in četniki pred odhodom izropali te kraje? Pametni ste, ali kdor si je izmislil, da morate na Kranjsko, se pa le moti.«

Pepi je govoril odločno in drzno. Vsi štirje so ga pogledali.

»Kdo pri hudiču ti je pa to povedal,« je vzkliknil Feliks in udaril z roko po mizi.

»Ja, kurirji na postajah marsikaj vedo in povedo,« je rekel Pepi in pohodil dogorelo cigareto.

Vsi štirje, Boltin, Klemen, Milče in Feliks so vedeli, da Pepi marsikaj ve, ker je bil nekoč v višjem štabu.

»Pravzaprav imaš čas in lahko sam poiščeš svoje tovariše z oblastnega, so že kje na varnem,« je posmehljivo dejal Feliks in mu ponudil novo cigareto.

Boltin je važno spregovoril: »Sporočali smo vašim, kje so razmeščene naše sile, kje sovražnikove in kakšni so približno naši načrti, za boga svetega, za rokico pa jih le ne bomo vodili. Več ne more nihče zahtevati od nas. Mi imamo tudi svoje skrbi in brige.«

»Preden grem, vam samo to povem, da bo narobe, če boste šli z glavnino čez Savo. Dobro premislite, kaj delate!« je rekel Pepi in se odpravil.

»Tako, še celo Pepi je mojega in Milčetovega mnjenja,« je poudaril Klemen in jezno poblisnil s pogledom po Feliksu in Boltinu.

»Pepi, ti ne poznaš situacije, ker si bil več mesecev odtrgan od aktivnega dela,« je odgovoril Feliks ter živčno bobnal s prsti po mizi.

Pepi pa je brez besede odšel iz sobe in z njim je odšel tudi duh po trohnobi.

»Kje so le kurirji vse to zvedeli,« se je jezil Feliks in premikal zemljevide.

»Večkrat si ti sam vpričo štabnih kurirjev dejal, da bi se bilo treba umakniti in udariti na Trst,« ga je opomnil Boltin.

»Ja, pri moji duši, zdaj naj torej skrbim še za vse štabne skrivnosti!«

»Sem za to, da sklep o premiku odložimo,« je nenadoma rekel Klemen in se zazrl v Feliksa.

»Kaj ti misliš, da je bil vse skupaj pogovor pod lipo?« je zavpil Feliks in se dvignil izza mize.

»Še danes se moramo o vsem dogovoriti,« je dodal Boltin.

Klemen je udaril z lopatasto roko po mizi in vzdiknil: »Če bo obveljala vajina, ga bomo temeljito polomili! Vidva bosta prepričevala čete in ne midva z Milčetom!«

»Da, tako bo, kot je rekel Klemen,« je dodal Milče in jezno nadaljeval: »Ne vem, Feliks, kateri so tisti od strahu podelani obveščevalci, ki vidijo na Štajerskem nena- doma same strahove. Vse bi jih izmenjal in jih nagnal v četo, da bi se borili. Tak vrag ti jih iz stotin Nemcev naredi kar deset tisoč, iz vagnskih lesnih pošilk pa strelivo. Drugi ti ve povedati, da se nam bliža iz Avstrije dvanajst divizij, tretji pa napoveduje, da gre ves armadni zbor vlasovcev proti nam. Same alarmantne vesti nam pošiljajo, posraneti; ti, Feliks, pa potem pišeš dolge depeše višjim štabom, kakor je njega dni pisal Josip Jurčič kmečke pravljice.«

Vstopil je dežurni in sporočil, da čaka pred vrati komandant Milenko z važ- nimi novicami.

»Naj vstopi!« je odvrnil Feliks in začel hoditi po sobi.

»Tovariš komandant, bataljon je na borbenem položaju,« je raportiral mladi, črnolasi, rdečelični in živahni komandant brigade, ki je vstopil. »Zajeli smo nekega generala. Bunkerje in ceste je zidal po Balkanu. V avtu je imel tri kovčke samih načrtov in zemljevidov. Velik je, rdeč, Prus, generalmajor po činu. Popoldne ga bodo kurirji pripeljali sem gor v štab. Moji se tolčejo kakor biki, samo ranjenih imamo žal precej po četah.«

»Preveč se ukvarjaš s posameznimi četami, premalo pa se brigaš za celoto,« je zamrmral Milče.

»Videli bomo, kako se bo gospod general obnašal, ko ga bomo zasliševali,« je menil Feliks in pogledal Milenka:

»Fantje, navaditi bi se morali položajnih borb,« je rekel Klemen. »Kar druge pogledjte, recimo Kamniško-zasavski odred, Koroški odred ali Šercerjeve, kako so že izurjeni za položajne borbe, vi pa še vedno najbolj verjamete v juriše.«

»Veš kaj, če ne bi jurišali na nemški avto, se mi zdi, da včeraj ne bi zajeli samega generala,« je zavrnil užaljeni Milenko in dodal: »Veste, jaz pač nisem takle komandant, da bi sedel v štabu, prejemal poročila in pisal depeše. Zato imam na- čelnika, komisarja, pa še pomočnika komisarja. V borbi sem rad pri četah, tam vsak dan mnogo doživim. Komandant druge čete je ranjen. Predlagal bom namesto njega Staneta. Kurirji so nekaj govorili, da mislijo potegniti našo brigado čez Savo, bogami, iz štajerske dežele ne grem nikamor. Dovolj je onih na Kranjskem, kakor listja in trave jih je. Če res misli kdo to skuhati, vam rečem, da nam bo naša bri- gada ušla nazaj na Štajersko.«

Milče in Klemen sta odobravajoče pogledala Milenka, češ zopet eden, ki je na- jinega mnjenja, Boltin in Feliks pa sta se samo spogledala med seboj.

DRAGO VIDMAR: TALCI, 1945, monotipija

»V naše odločitve se drugi štabi ne bodo vtikali,« je jezno spregovoril Feliks. »Nič še ni sklenjeno. Ti, Milenko, in tvoji boste pravočasno obveščeni. Vojska smo in povelja višjih bomo izvršili, pa če bi nas poslali na vrh Lovčena.«

»Kaj sem že hotel reči, da, naši so zaplenili precej cigaret, pa sem vam prinesel dvajset zavojčkov.«

»No, hvala bogu, menda si edini na Štajerskem, ki se kdaj spomni, da se vse noči sestajamo ob ječmenovi kavi in trpimo pomanjkanje cigaret,« je dejal Feliks nekoliko bolj dobre volje.

»Jutri bom obiskal tvoje edinice,« je vzkliknil Klemen.

»Jaz tudi,« je naglo dodal Milče, »bom pogledal, če imamo kaj mitraljezov za vas, Milenko, opomni no tistega načelnika, da mora dnevno poročati. Saj imate radijsko postajo!«

»Naj se pa ne praska toliko po zadnjici,« je dodal Feliks.

»Hm, od veselja, da smo zajeli generala, smo pozabili poročati. Kmetje so nam dali nekaj sodov vina.«

Ko je Milenko odšel, se je Feliks prijel za glavo in osorno pogledal vse tri tovariše. »Gromska strela,« je dejal, »nekdo izmed nas vse raztrobi.«

MAKSIM SEDEJ: **BEGUNCI**, 1946, olje

V resnici pa je prav on govoril tako glasno, da se je tresla hiša. V sosednjih sobah pa so čepeli številni kulturniki, po navadi radovedni, kaj se pripravlja v štabu, poslušali so štirje hudo važni obveščevalci z Urhom na čelu, ki so bili prepričani, da znajo brati misli vseh članov štaba in celo misli sovražnikovih štabov, potem dva intendanta s pomočniki in velikimi trebui, v katere so izginjale dobrote, namenjene trpečim članom štaba, operativni oficirji ter oficirji za zvezo; blizu so bile tudi radovedne šiferke, ki so nekatere rade vtikale svoje mlade noske prav tja, kamor ni bilo treba, pa še radiotelegrafist. Marsikdo od naštetih je preteklo noč prisluhnil glasnemu prepiru o premiku čez Savo. Posebno Feliks je grmel, kot bi govoril petstoosemdesetim partizanom. Boltin je bil glasen kot na ohceti, Klemen je vpil, ko da bi bili v mlinu, le Milče je imel nekam mehak glas, tih, čeprav ne boječ.

Seveda so vsi onemeli ob vesti, da se štabni kregajo, ker sta Boltin in Feliks za to, da se glavnina čimprej umakne čez Savo, Klemen in Milče pa se borita za to, da bi ostali na Štajerskem...

Boltin, Feliks in Milče še slutili niso, kakšen obseg je že zavzela razprava o premiku brigade s Štajerskega. Govorili so že o tem, kje bodo morali čez Savo. Spo-

minjali so se, kako so prišli pred letom sami mladi, močni in veseli borci, na ta popolnoma neznani teren in kako so se morali privaditi povsem novemu načinu vojskovanja. Kako je Klemen javil, da se mu je posrečilo organizirati zavezniške padalske pošiljke, iz katerih so se dobro oblekli in primerno oborožili. Dan za dnevom so se borili in se vsi izčrpani premikali iz kraja v kraj. Jurišni bataljon domobrancev, preoblečenih v partizanske obleke in kape, jih je presenetil. Še danes so videli pred seboj ranjene in mrtve tovariše, ki so ostali onkraj Save in hrepeneli po vrnitvi v domače štajerske kraje, kjer jim je bila znana vsaka vas, vsaka cesta in gozdna pot. Ljube so jim bile gore in planine in domača gostoljubnost ljudi. Pred letom so prišli, maloštevilni, zbiti, bolni in prehlajeni. Zdaj, pred pomladjo, da bi odšli nazaj v kraje težav in smrti? Ne in ne!

Klemen je sedel za mizo in poročal o stanju v četah. Boltin je pripomnil, da menda ni tako hudo, kakor se zdi. Tedaj pa se je Klemen razjezil, vstal in udaril po mizi, da so zemljevidi zaplesali po njej: »Ti, Boltin,« je dejal, »kdo je bil tisti, ki je šel krpat in pomagat v čete, kadar so bile razbite? Menda ne ti, ki si sedel v štabu in prejemal in oddajal poročila! Jaz, tvoj pomočnik, pa sem bil tam, pomagal sem po svojih močeh in videl, kako stoje stvari. O tem sem vas tudi sproti obveščal, tako da se res nisem imel časa praskati po zadnjici. Treba je bilo delati in se boriti!«

»No, no, kaj se boš usajal,« ga je miril Feliks. »Gromska strela, če ne bi šel ti, bi bil jaz sam uredil te stvari. In najbrž bi napravil prav toliko kot ti.«

»Že, že,« je mirneje dejal Klemen, »ampak po pravem bi moral iti Boltin, ne pa da zdaj kritizira že opravljeno naporno delo.«

»Kristus, bog, nič ti ne sme človek reči,« je zagodrnjal Boltin. »Rečem pa, če bi bil šel, bi bil najbrž čisto drugače uredil te stvari, samo to sem mislil reči. Res je, da bi bil moral iti jaz, toda ker si se ti, Klemen, prostovoljno javil, sem ostal pač v štabu in tu delal.«

»Videl sem, da ni nobenega volja hoditi po terenu, kjer ni ne zvez ne kurirskih postaj. Sneg in sovražne zasede, to je bilo vse, kar smo srečavali na poti. Mislim, da bo trajalo še nekaj časa, preden si bodo borci opomogli od tega pohoda. To bodo pogledali, če jim bo zdaj kdo rekel, naj se obrnejo, si zavihajo hlače in hajdi čez Savo nazaj. Rad bi videl tistega, ki jih bo prepričal, da je tako prav,« je rekel Klemen.

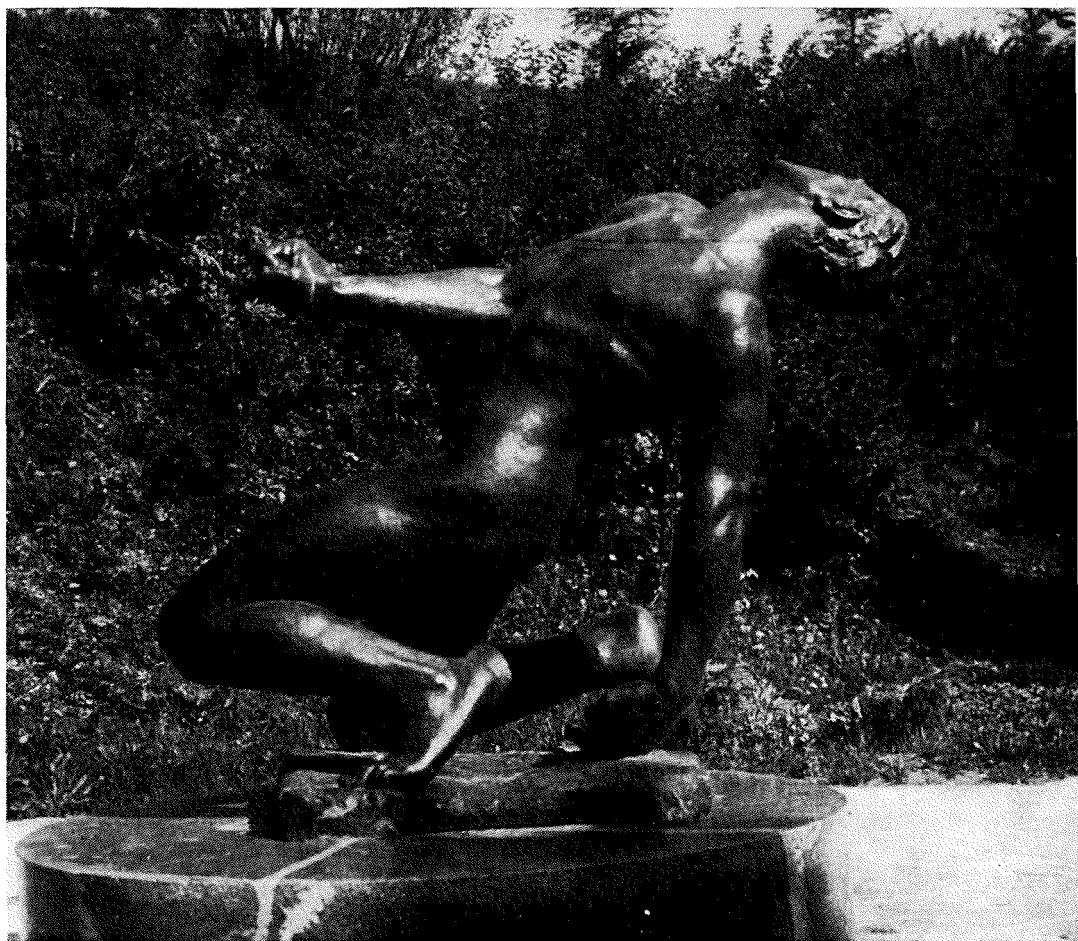
Feliks je vstal izza mize: »Jaz sam bom stopil k njim in jih nagovoril. Morda bo sploh prej konec vojne, kot si mislimo. Kje so se vse tolkli naši predniki za časa avstrijskih cesarjev! Pri Borodinu in pri Kustoci, v Italiji, v Španiji, Franciji in Rusiji. Tolkli so se in še bergle so prinesli domov.«

»Pa lesene noge tudi,« ga je prekinil Klemen.

»Kakor sem rekel,« je nadaljeval Feliks in prebral depešo, ki so mu jo pravkar prinesli iz šifirskega oddelka. »No, zdaj se je izkazalo,« je vzkliknil in ves žarel. »Iz višjega štaba nam sporočajo, da se moramo čimprej zbrati in kreniti čez Savo. Mi štirje bomo skupno vodili. Vidva, Klemen in Milče, pa obvestita vse borce in štabe po četah o premiku. Ranjence je treba razmestiti po bolnicah. Sam bom sklical kulturnike, obveščevalce in operative in jih seznanil s situacijo, ki je nastala.«

Umolknili so, se sklonili nad zemljevid in zarisali pot, po kateri se bodo premaknili do Save. Klemen in Milče sta zajahala konja in v spremstvu kurirjev odšla po četah. Feliks pa je takoj zbral štabne ljudi in jim na kratko povedal, kar so že vsi vedeli.

Ko sta Klemen in Milče prišla v prvo četo, sta se kmalu znašla pred nemirno množico zaskrbljenih in otožnih obrazov.

BORIS KALIN: TALEC V GRAMOZNI JAMI, 1947, bron

»Sklenjeno je,« je zatikajoč se začel Klemen, »sklenili smo...« Borci so se spogledali med seboj, češ kaj neki bo to, kar mu gre tako težko iz ust in od srca. »Sklenjeno je,« je Klemen končno izdaval iz sebe, »da gremo čez Savo in zapustimo Stajersko in Koroško, ker po mnenju nekaterih ne bi mogli zdržati nemškega pritiska ob umiku iz balkanskih dežel. Gre za to, da očuvamo naše borce.«

»Kdo pa nas je varoval lani februarja, ko ni bilo ne brigad ne odredov, še terencev nismo našli, pa smo vzdržali in ostali?« je vprašal živahen borec in se zazrl v Milčeta. Ta je skomignil z rameni in potihoma dejal: »Tako so pač sklenili!«

»Feliks najbrž, tega še ni prineslo v našo četo.«

»Razumeti morate, da ima tudi v štabu dosti dela,« je Klemen branil komandanta.

»Ja, tak ti ne pride rad, kadar je vroče,« je udarjal drugi.

»Pustimo to, sklep je tak, da moramo čez Savo, vojaki smo in ubogati moramo povelja,« je topo nadaljeval Klemen.

»Zaradi tega ukrepa nam jih bo nekaj dezertiralo,« je pripomnil Milenko in drugi so mu pritrdili.

Dnevi so bili oblačni in dolgočasni. Sneg je padal zdaj naravnost, zdaj postrani. Noči so bile dolge. Strupen mrzaz je pritiskal. Vojaški zemljevidi so bili že vsi obdrgnjeni in oguljeni od večnega tipanja in merjenja z merili in prsti, s pestjo in nosom, od dotikov spretnih in okornih rok. Sava je vzbujala strah vsem tistim, ki niso znali plavati, strah tudi tistim, ki so bili drugače hrabri borci. Besede »Nekdo se je utopil« so vznemirile ljudi bolj kot vest, da je v tej in tej borbi padlo osem borcev in da jih je deset bilo ranjenih. Uresničile so se domneve nižjih štabov. S tihim glasom in z jezo so poročali, da je zdaj tu zdaj tam kdo izginil iz čete ali bataljona. Nekaj borcev je nenadoma hudo zbolelo, drugi so se zatekli v prijateljske rajone in se javili v zaščitne čete. Nekateri so obsedeli na kurirskih postajah. Nekateri postavni fantje pa so si kar sami vzeli dopust in jo mahnili čez hribe k vroči in dragi ljubici na Savinjsko ali na Pohorje. Tem so zavidali stari in mladi. Da, še Klemenov zvesti kurir jo je za nekaj dni mahnil na Savinjsko, kjer je imel dve dekleti, in pri vsaki se je ustavil za nekaj časa. Nagovarjali sta ga, naj preživi zadnji mesec vojske pri njiju. Toda v postavnem kurirju se je nenadoma oglasil čut dolžnosti, stožilo se mu je po komisarju Klemenu in jo je mahnil nazaj. Ko ga je Klemen zagledal, je glasno zaklel, kurir pa: »Nisem mogel vzdržati, moral sem ju še videti.«

Klemen je molčal in pomislil na svoje dekle, ki ga ni mogel imeti pri sebi, niti je ni mogel obiskati, ker se je potikala nekje daleč po koroških hribih med aktivisti.

»Prepričajta vendar borce, da ne bodo zdaj proti koncu začeli godrnjati in zapuščati čet,« je rekel Boltin.

Klemen pa ni mogel navdušeno govoriti o stvari, v katero ni verjel, ki ji ni zapupal in o kateri je bil globoko v srcu prepričan, da ni prava. Misli je le na to, da se bo moral čez kak dober teden vrniti po isti poti, po kateri je prišel. Nižji štabi so nagnosko čutili, da sta glavna zagovornika pohoda iz Štajerske Boltin in Feliks. Zato so ju kleli. Kleli pa so tudi Klemena in Milčeta, da ju nista mogla odvrniti od tega načrta.

Vsi sestanki po četah in bataljonih so se končevali z vprašanjem: Čemu ta premik? Spraševali so drug drugega, kje je tu strateška logika. Žal jim je bilo terencev, ki bodo ostali sami s svojimi težavami.

Terenski delavci so temnih obrazov prihajali v štab na dolge pomenke. »Ali bomo z vašimi mamicami in otroki preprečevali soldateski uničevanje in pustošenje dežele?« so spraševali. »Višji cilji, vojaška potreba,« je odgovarjal Feliks. Boltin pa mu je pritrjeval.

Med potjo je imela brigada nekaj prask in borb z Nemci, ki so z zanimanjem in veliko budnostjo spremljali premike tako velike edinice.

Prehod čez Savo v mrzli februarški noči ni uspel. Čeprav so imeli nekaj gumijastih čolnov, ni bilo ne borcem ne štabom za tvegano operacijo. Vedeli so, da jih čakajo onkraj Save močne in dobro oborožene zasede. Borci so molčali in po tihem kleli. Nekaj pa jih je celo molilo, naj bog razsvetli Feliksu in Boltinu pamet, da ne bosta rinila čez in da bosta spoznala, da morajo ostati na Štajerskem in Koroškem. Že na poti do Save so imeli nekaj mrtvih in ranjenih.

Mrzla voda je škrobotala, po njej je plaval led. Borci so se križali in vzdihovali, preden so stopali v mrzlo vodo. Sredi reke je močan vrtinec sukal čolne in trgal vrvi. Tisti, ki so čakali, so posedli v sneg na strminah. Kleli so Savo in poslušali njen divji tok.

Še preden se je zdanilo, je prišel ukaz za umik od Save na bližnje hribe.

V hišici blizu obrežja so se Boltin, Klemen, Feliks in Milče znova sestali na posvet.

»Je še kdo, ki ne vidi, da borci ne odobravajo tega umika?« je mračno vprašal Klemen.

»Poizkusiti bi morali drugje,« je osorno odvrnil Feliks.

»S tem ne bo nič, to vam rečem,« je udaril Milče, ki je medtem zbolel in je imel obraz ves rumen od mrzlice.

»Naleteli smo pač na nepredvidene težave,« je dejal Boltin in s tankimi prsti izobraženca bobnal po mizi.

Od nekod so se pojavili Nemci. Regljanje mitraljezov in grmenje topov je prekinilo sejo. Komandanti čet so zahtevali od štaba dovoljenje, da se prebijejo čez Savo vsak na svojo pest, če že res morajo prek. V štabu brigade niso bili za to, nazadnje pa so se vdali njihovim zahtevam.

Od takrat dalje so prejeli samo še poročila o neuspešnih poskusih prehoda, o padlih in ranjenih ter o vedno številnejših pobegih. Klemen in Milče nista več vzdržala v štabu. Odšla sta v čete, hodila z njimi in ugotovila, da borbena morala pada. Zato sta odredila umik čez Menino in Mozirsko planino.

Iz nadrejenega štaba pa so prihajale depeše v gromovniškem stilu, češ kaj za boga tako dolgo mečkajo. Dnevne borbe, bolezen in sneg, so odgovarjali v opravičilo. Boltin in Klemen, Milče in Feliks so se le na kratko ogovarjali med seboj in govorili samo strogo službeno.

Neko noč je močno deževalo, oglasilo se je prvo spomladansko grmenje in začelo je treskati, da so okna v gostilni na Čemšeniku šklepetala. V gornji sobi sta po napornem delu spala Boltin in Feliks. Feliks je bil napisal tri dolge depeše za višji štab, v katerih je poročal o delu svoje edinice. Klemen in Milče sta se pozno vrnila s pregleda čet in bataljonov. Kar oblečena in v škornjih sta se zvalila na škripajoči postelji in še napol v spanju nekaj preklinjala kot kaka gozdna voznika.

Opolnoči jih je zbudil dežurni. Prišla je depeša iz višjega štaba: »Boltin je premeščen na Primorsko — stop — na njegovo mesto postavljamo Klemena — stop — Feliks in Klemen naj predlagata komisarja, ki bo zamenjal Klemena — stop — ostanite na področju Štajerske in Koroške in tam vršite akcije po dobljenih nalogah — stop.«

Spogledali so se in se prvič po dolgem času vsi naenkrat zasmejali. »Pa ne, da je bog oče uslišal prošnjo nekaterih borcev,« se je pošalil Milče. Še isto uro so oddirjali kurirji po četah in sporočili veselo novico, da ostanejo brigade na Štajerskem in Koroškem in da obrnejo Savi hrbet.

Drugi dan se je poslovil komisar Boltin. Ko sta si s Klemenom stisnila roke, jima je postalo jasno, da se ne bosta obiskovala, če preživita vojsko. Nekaj lepega se je v tem prepiru podrl med njima. Feliks pa se je zravnal in dejal Klemenu: »Ti, veš, red bom naredil, in sicer najprej med kulturniki in obveščevalci. Saj smo vojska, ali ne?«

(Odlomek iz knjige »Ljubezen in orožje« izpod peresa Matevža Haceta, ki bo letos izšla pri založbi Obzorja)

ODHOD

Na dan odhoda v partizane se je Svenšek dopoldne odpeljal s kolesom od doma v Ruše. Z ženo se je bil domenil, da bo prišla s popoldanskim vlakom za njim, saj se je sam nameraval spotoma še oglasiti pri bratu Vidu v Radvanju. Ko je popoldne žena v Rušah izstopila, jo je že čakal na kolodvoru. Oba sta bila oblečena kot izletnika in z nahrbtnikoma, poleg tega pa sta imela pri sebi vsak svoje potrdilo o dopustu, kar se je kaj kmalu pokazalo kot zelo koristno. V gostilni zraven kolodvora je bila zmenjena javka s Čizmekom in Robičem, ki naj bi prišla iz Limbuša.

Zakonca Svenšek sta se usedla na gostilniškem vrtu in čakala.

Boris Čizmek in Vlado Robič sta se popoldne odpravila iz Limbuša proti Rušam. Čizmek je bil prav tako kot Svenškova izletniško oblečen, medtem ko se je Robič odpravil z doma v praznji modri obleki, v nizkih čevljih in balonskem plašču. Oblekel se je tako, da je njegov odhod v Limbušu ostal čim manj opažen. Tisti dan bi moral v partizane tudi njegov brat Rado, pa sta se zmečila, da se bo Rado ponoči s kolesom izmuznil iz Limbuša in bratu pripeljal dve odeji, gojzarice in drugo prtljago, potrebno za partizanje, in da se bosta našla opolnoči na pokopališču med Rušami in Lobnico.

Balonski plašč, ki ga je Vlado Robič tistega popoldne imel na sebi, pa ni bil njegov, temveč ga je zamenjal s Čizmekom, ki je nosil njegovega. Tudi to se je pozneje pokazalo kot koristno.

Ko sta Čizmek in Robič prispela v Ruše, sta poiskala pred postajo Svenškova. Robič je na gostilniškem vrtu prisedel, Čizmek pa se je odpravil skozi vas. Robič in Svenškova naj bi pred gostilno pričakala večerni vlak, s katerim naj bi se iz Maribora pripeljala skupina mladincev s Pobrežja, prav tako namenjena v partizane. Ko bi se obe skupini našli, naj bi vsi skupaj krenili za Čizmekom na Lobnico h Knifičevim. Čizmek jo je namreč mahnil tja, da bi poizvedel, če jih na javki res čaka kurir, ki naj bi jih, tako je bilo domenjeno, še tisti večer odpeljal k Dolinskovi Tončki na Smolnik.

Ure so tekle in dan se je nagibal v večer. Na gostilniškem vrtu se je nabralo nekaj gostov. Svenškova sta sedela skupaj, Robič pa se je utaboril nekaj metrov vstran v majhni, z bršljanom oviti uti.

Kakšnih deset minut pred prihodom večernega vlaka iz Maribora pa je nenadoma pridrvelo na gostilniški vrt pet gestapovcev. Kljub vsej previdnosti Čizmekov in Robičev odhod iz Limbuša ni ostal neopažen, raznesle so se govorice in takoj je bila obveščena policija, ki se je spustila za fantoma na lov.

Gestapovci so se najprej lotili obeh Svenškov. Tako izletniško oblečena sta bila na prvi pogled sumljiva. Morala sta pokazati legitimaciji. Na vprašanje, kam sta namenjena, sta izjavila, da sta na poti na dopust na Pohorje, in ko sta k temu pokazala še ustrezni potrdili, so bili gestapovci videti zadovoljni. Nekam mimogrede pa so vprašali, če sta morda videla dva fanta tako in tako opravljena in z nahrbtnikoma, ki sta tudi namenjena na Pohorje. Natančno so opisali Robiča. In navsezadnje so celo vprašali, če poznata človeka s tem imenom.

Svenškovima seveda, še na misel ni prišlo, da bi kaj vedela o teh dveh fantih, in ime Robič jima je bilo povsem neznano.

Vlado Robič, ki pa je sedel nekaj korakov vstran, je slišal sleherno besedo pogovora. Ves na trnih je premišljeval, kaj naj vendar stori. Zbežati ne more več, edino pametno je bilo potajiti se in ostati čimbolj neopažen. Ko so se potem gestapovci obrnili proti njemu, si je nadel brezbrizen videz in mirno kadil. Padal je prvi mrak, gestapovci so vrgli sicer bežen pogled v uto, v kateri je sedel človek v nedeljski obleki in z nizkimi čevlji na nogah. Ne, ta že ni ustrezal opisu, ki so ga imeli o njem, nikakor ni bil podoben človeku, ki je namenjen v partizane. Morda pa je gestapovce tudi premotil Čizmekov plašč, tako da Robiča niti legitimirali niso, temveč so se napotili v notranjost gostilne. Pravzaprav so šli noter samo štirje, petega so pustili pred vrati na straži.

Že čez nekaj minut je pripeljal vlak iz Maribora na postajo. Gestapovec, ki je ostal zunaj, je naglo poklical svoje tovariše in potem se je vseh pet zadrževalo proti postaji. Verjetno so računali s tem, da se bo Robič pripeljal z večernim vlakom.

Brž ko so se gestapovci oddaljili, so se Robič in oba Svenška naglo dvignili in jo ubrali skozi vas h Knifičevim. Ko so prispeli zasopli tja in povedali, kaj se je na postaji zgodilo, je bil Čizmek mnenja, da ni varno čakati na skupino s Pobrežja, temveč da je treba takoj odriniti na Pohorje.

Bili so različnega mnenja. Naposled so se zedinili, da pojde Čizmek naprej, Svenškova in Robič pa bodo počakali, če morda le še kdo pride.

Tako je nato Čizmek odšel. Svenškova sta še kakšno uro počakala, potem pa ju je kurir še isti večer odpeljal na Smolnik. Samo Vlado Robič ni šel nikamor, ker je bil opolnoči zmenjen z bratom. Toda opolnoči je zaman čakal, brata ni bilo. Kasneje je šele zvedel, da ni mogel z doma in da so ga Nemci potem zaprli.

Tako se je Vlado Robič po polnoči vrnil h Knifičevim, tam prespal in se navsezgodaj sam odpravil na Smolnik.

Kakšen dan ali dva so se prvi partizani zadrževali na Hlebovem domu. Ker pa je bila v hiši gostilna in je bilo le nevarno, da bi jih kdo nepoklican opazil, so se preselili v breg nad domačijo v gost mlad gozd, ki se je imenoval Gorjakov mlaj. Tu so si postavili šotor in uredili tabor kot sprejemno javko za novince, ki naj bi v naslednjih dneh prišli iz doline. Načrt je predvideval, da bi novince kurirji od tod prek Senjorjevega doma vodili v drug tabor k Urbančevi lovski koči.

Boris Čizmek se spominja, da je tisto noč, ko je prispel na Smolnik, tam zgoraj našel starega Šarha, ki je bil v ilegali. Pripoveduje, da mu je Šarh, ki je imel nekakšen bunker na podstrešju pri Hlebovih, takoj prijateljsko ponudil čutarico z žganjem. Nadalje je ostalo Čizmeku tudi v spominu, da sta v tistih prvih dneh iz Ruš prispela še Franc Jezernik in Franc Segolin, ki sta se 17. julija umaknila pred aretacijami. Prihoda obeh se dobro spominja tudi Vlado Robič, zlasti zaradi tega, ker se nista hotela pridružiti partizanski skupini, temveč sta želela naprej v Šmartno pri Slovenjem Gradcu, kjer se je takrat pri Štiblerjevih že ilegalno zadrževal slikar Lojze Šušmelj.

Naključje je hotelo, da je kurir iz doline takrat prinesel na Smolnik pismo pokrajinskega komiteja KPS za inž. Rada Iršiča, ki se je tako kot Šušmelj zadrževal ilegalno pri Štiblerjevih. Tako je nekaj dni po prihodu na Pohorje Vlado Robič kot kurir odnesel to pismo v Šmartno, s seboj pa je vzel na pot tudi Segolina in Jezernika. Spotoma so se vsi trije oglasili v Senjorjevem domu in ob tej priložnosti je oskrbnik Janko Cizej Robiču izročil star samokres na boben.

Ko je Robič oddal pri Štiblerjevih pismo inž. Iršiču, se je vrnil prek Pohorja v smolniški tabor, Segolin in Jezernik pa se nista vrnila z njim.

Jezernik je čez nekaj dni sam odšel iz Šmartnega in se potem dalj časa zadrževal pri Cizejevih v Senjorjevem domu, bil sicer s Pohorsko četo v zvezi, vendar se njenih akcij ni udeleževal. Tisto leto je nato ilegalno bival na Šarhovi domačiji, pri Terpinovih in pri Alojzu Glazerju.

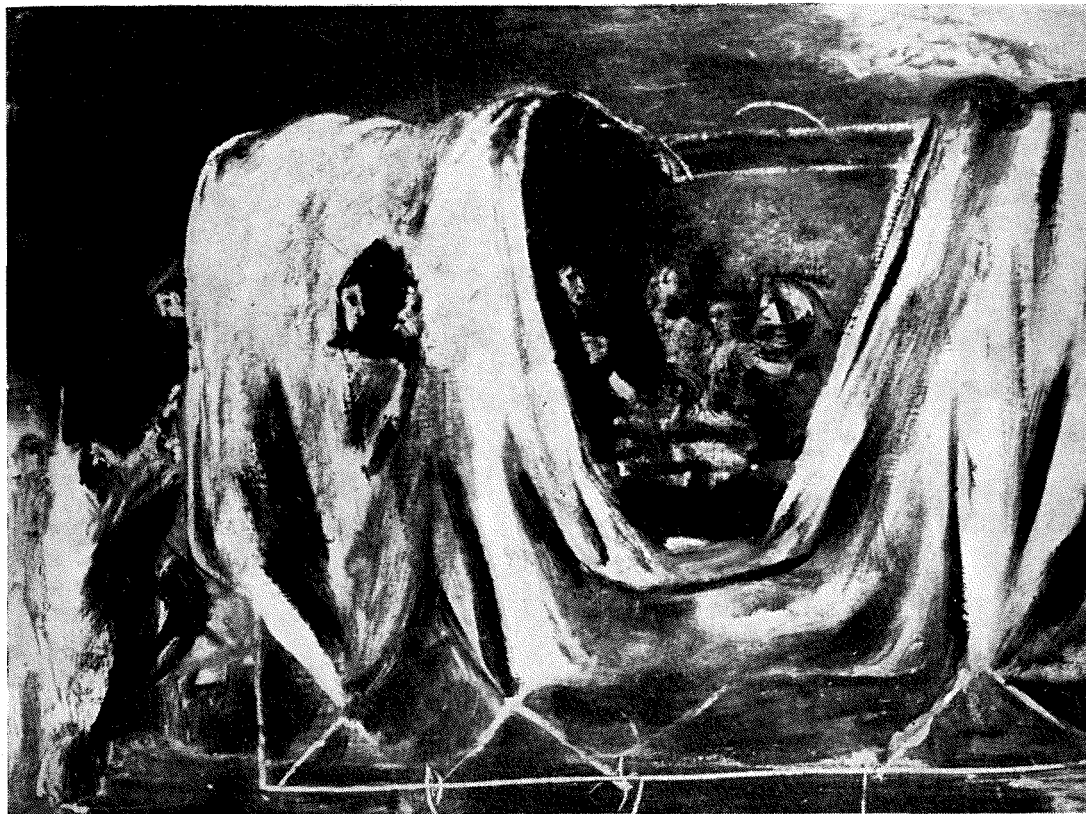
Pač pa so Segolina in Šušmelja Nemci 18. avgusta 1941 v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu aretirali. Ko sta bila potem 19. septembra 1941 izpuščena, je Segolin odšel na Hrvaško in odtod na Primorsko, medtem ko se je Šušmelj vse leto deloma zadrževal pri Cizejevih, pozneje pa na Kozjaku.

Tudi Alfonz Šarh se pozneje ni stalno zadrževal v pohorski četi, bil pa je z njo v zvezi in zanjo opravil marsikatero kurirsko pot.

Tako kot za prvo seveda tudi za drugo skupino ne vemo datuma, kdaj je odšla na Pohorje. Vsi, ki so preživeli partizanska leta, pa so si zapomnili drugačen datum. Kot vse kaže, so odšli v drugi skupini na Pohorje Verner Breznik, Drago Flis, Maks Grohar in Ivo Polančič.

Oče Vernerja Breznika, rojenega 25. avgusta 1921 v Mariboru, je bil profesor glasbe, on sam pa se je oprijel knjigoveške stroke. Zadnji čas pred okupacijo je bil brezposeln, na začetku okupacije pa je zopet nekaj časa delal, dokler ni šel v ilegalo. V partijsko delo se je vključil že 1937. leta, bil dve leti kasneje že sekretar rajonskega komiteja Maribor-desni breg, leta 1940 pa je prevzel sekretarstvo mariborskega okrožnega komiteja.

Mariborski okrožni komite je imel zelo ozke stike s partijsko celico v Hočah. Najaktivnejši član te celice je bil prometnik Hazim Hadžihalilović, doma iz Bosne. Leta 1938 je moral zaradi svojega naprednega prepričanja iz Banja Luke. Kot komunist je namreč pred tem hotel kot prostovoljec v Španijo, pa ga je policija prestregla. Na postaji v Hočah in v okolici Hoč je Hadžihalilović zbral nekaj mladih ljudi okrog sebe in jih 1941. leta vključil v ilegalno delo. Med temi mladimi ljudmi je bil tudi sin postajnega načelnika v Hočah Drago Flis, rojen 14. avgusta 1921 v Blanci pri Krškem. Čeprav Flis takrat še ni bil član partije, se je vendar z vsem ognjem lotil trosenja letakov in pisanja parol v Hočah in v bližnji Rogozi. Brez obotavljanja je bil tudi za to, da gre v partizane. V partizanski četi je bil seveda posebno dobrodošel zlasti kot človek, ki je že nekaj vedel o medicini; leta 1941 je bil namreč vpisan v IV. semester na medicinski fakulteti v Ljubljani.

ZORAN DIDEK: V INTERNACIJO, 1947, olje

Verner Breznik in Drago Flis sta bila dobra znanca. Večkrat sta se našla in tako je tudi prišlo do tega, da sta skupaj odšla v partizane.

Povsem iz drugega sveta kot pravkar opisana je prihajal Maks Grohar. Rodil se je leta 1907 v Podbrdu na Tolminskem in je leta 1940 z očetom pribežal iz Italije v Jugoslavijo. V Mariboru je oče kupil gostilno »Evropa« v Studencih v bližini železniških delavnic in sin mu je pomagal pri krčmarjenju, čeprav je prej v Italiji končal 4. nižji razred italijanskega učiteljsišča.

V to gostilno je včasih prišel Gustav Svenšek, Grohar se je pobliže seznanil z njim in kaj kmalu je prek njega dobil stik s krogom mariborskih komunistov. Konec januarja 1941 je bil že kandidat partije, julija, torej že v okupacijskih dneh, pa je bil sprejet med člane.

Gostilna Grohar je bila že pred vojno znana kot shajališče naprednih delavskih krogov, zlasti delavcev iz železniških delavnic. Po začetku okupacije se je potem tam zvrstilo nekaj sestankov, ki so se jih udeleževali poleg Svenška tudi Milan Zidanšek, Martin Greif, Blaž Röck in Štefan Balgavi. Kot se Grohar spominja, so na teh sestankih govorili o razpečavanju letakov, o zbiranju orožja in municije, o sabotažnih akcijah in naposled tudi o pripravah za ustanovitev partizanske čete na Pohorju. Vse do 5. julija se je Maks Grohar udeleževal teh

sestankov, potem pa je bilo njegovega krčmarjenja konec. Nemci so namreč prišli, da bi njega in njegovega očeta izselili. Očeta so prijeli, on sam pa se jim je izmaknil in se skril pred izselitvijo v Gabernik pri Juršincih. Tukaj je imel namreč nekaj znancev, pri katerih je nakupoval vino.

V Gaberniku pa je bil samo devet dni. Po podatkih, ki jih navaja, se je 14. julija vrnil v Maribor, se tu sestal s Slavo Klavoro in prek nje dobil zvezo za odhod na Pohorje.

Četrty član te skupine Ivo Polančič se je rodil 9. septembra 1921 v Libeličah pri Dravogradu. Njegova mati se je z dvema otrokoma 1923. leta preselila v Maribor, si poiskala tu delo v tekstilni tovarni in se zelo zgodaj vključila v napredno gibanje. Leta 1936 je sodelovala v veliki tekstilni stavki. Stanovanje matere Polančičeve na Koroški cesti je bilo potem v letih pred vojno zbirališče mariborskih komunistov. Tu je nekaj časa tudi stanoval Miloš Zidanšek, tu se je ilegalno zadrževal Slavko Šlander. Sinova Ivo in Lovro sta rastle v krogu napredne mladine, bila kaj kmalu skojevca in že leta 1940 sprejeta v partijo. Posebno vneto sta sodelovala pri mestni Vzajemnosti, in ni bilo partijske akcije, da nista bila poleg. Hodila sta na prireditve v »Delavski zbornici«, kjer se je zbirala napredna mladina, udeleževala sta se izletov naprednih družbenih organizacij na Pohorje, delila partijske letake itd.

Ivo Polančič je bil prvič zaprt maja 1940, ko ga je policija pred 1. majem zalotila v listkovni akciji. Kot tekstilni delavec je bil nekaj časa v službi v tovarni Hutter, potem pri Svili, a naposled na Pobrežju v tovarni Thoma. V jeseni 1940 je odšel v tekstilno šolo v Kranj, toda njegovega študija je bilo konec že januarja 1941, ko je doma na počitnicah pomagal Slavku Šlandru na begu pred policijo, pa je moral zaradi tega pod ključ. Od 10. januarja 1941 pa vse do 8. aprila je bil zaprt in izpuščen šele tisti dan, ko so Nemci vkorakali v mesto. Bil je resnično človek akcije, podjeten, in v zaporu je celo sodeloval v gladovni stavki tako neomajno, da so ga ob stavki morali celo prepeljati v bolnišnico. 1. julija 1941 je odšel v ilegalo.

Verner Breznik trdi, da je šel vsekakor v partizane v petek, 11. julija, medtem ko sta Drago Flis in Maks Grohar mnenja, da je datum njunega odhoda v partizane torek, 15. julija. Vsi trije pa soglasno izpovedujejo, da je že pred njimi odšla skupina na Pohorje in da so se s to skupino sešli ob svojem prihodu v Smolnik.

O tem, kako se je ta druga skupina odpravila na Pohorje in kako je tja prispela, imamo dve pričevanji, ki pa si precej nasprotujeta. Obe pričevanji sta značilen dokaz za to, kako je v spominu ljudi marsikatero dejstvo čas zabrisal in spremenil in kako je danes težko prodirati v prepletanje dogodkov tistih dni, v svet stikov in zvez in majhnih dogodkov, najrazličnejših posameznosti, ki same po sebi niso važne za razvoj zgodovinskih dogodkov, kot celota pa so ogledalo razmer in dogajanj v tistih dneh.

Prisluhnimo pripovedovanju Vernerja Breznika:

»Skrival sem se in po navodilih Slavka Šlandra pripravljaj z Dragom Flisom in Ivom Polančičem potrebščine za to pot. Mi trije in še neki tovariši smo 11. julija odšli čez mariborsko in ruško kočjo na Smolnik. Navedeno pot smo prehodili v dveh dneh in prenočevali v gozdu pod šotorom. Pri Hlebovem domu se nismo takoj našli z dogovorjenimi, zato smo se dan ali dva zadrževali nekaj sto metrov nad domom. S Čizmekom smo se našli z žvižgi.«

Tudi Vlado Robič in Boris Čizmek se spominjata snidenja v gozdu z drugo skupino in žvižganja, ki je bilo za razpoznavni znak. Tako je verodostojnost Breznikove izpovedi vsekakor potrjena.

DORE KLEMENČIČ-MAJ: KONEC VOJNE, 1955, olje

Izčrпно poročilo Maksa Groharja pa se od Breznikovega precej razlikuje. Ker po svoje odlično osvetljuje tudi način ilegalnega dela v tistem času, ga bom navedel v celoti.

Prej sem že omenil, da se je Grohar umaknil pred izseljevanjem na ptujsko področje in da se je od tam 14. julija zopet vrnil v Maribor. V Mariboru naj bi dobil ponarejene dokumente, s katerimi bi pri Litiji šel legalno na italijansko stran in nato v Ljubljano. V sporazumu s pokrajinskim komitejem KPS naj bi delal kot ilegalce v Ljubljani, saj je odlično znal italijansko, poleg tega pa je imel pohabljenno desno roko, tako da ne bi bilo pametno, da bi šel v partizane.

Tako opiše Grohar na kratko v svojem poročilu predzgodovino svojega odhoda na Pohorje. Nato nadaljuje opis, kako se je po svojem povratku v Maribor sestal s Slavo Klavoro:

»Na dogovorjeno mesto je prišla Slava Klavora in mi povedala, da naj se začasno ponovno vrnem v Gabernik pri Juršincih, ker je medtem padel Nemcem v roke Besednjakov svak, ki je ponarejal dokumente. Povedala pa mi je tudi novico, da so pred nekaj dnevi odšli prvi tovariši v partizane na Pohorje in da sta med njimi moja znanca Avgust Svenšek in njegova žena Frida.

Brž ko mi je Klavora povedala to novico, sem ji povedal, da bi tudi sam šel rad na Pohorje. Odgovorila mi je, da o tem sama ne more odločati, da pa bo odšla vprašat tovariše, člane pokrajinskega komiteja če se strinjajo s tem predlogom.

Ko se je čez pol ure vrnila, mi je povedala, da se na pokrajinskem komiteju strinjajo z mojim predlogom, toda samo s tem pogojem, da grem na Pohorje začasno in bom ob primernem času nato šel v Ljubljano. Sporočila mi je tudi, da pojde naslednjega dne — 15. julija — skupina tovarišev na Pohorje in da se naj tej skupini pridružim.«

V nadaljevanju opisuje Grohar, kako je v razdalji deset metrov moral nato slediti Slavi Klavori na Pobrežje, kjer ga je naposled pripeljala do neke majhne hiše že povsem izven mesta, kjer je lahko prenočil in odkoder je nato naslednje jutro odšel v partizane.

»Drugi dan ob zori sta prišla pome dva tovariša in me odpeljala proti Teznu, pod vznožje Pohorja. Tu so nas čakali še štirje tovariši, med katerimi je bil tudi Drago Flis. Po običajnem predstavljanju smo se napotili na Pohorje. Šele med potjo sem zvedel, da gremo na Smolnik in da nekaj tovarišev že tabori tam zgoraj.

Nihče med nami ni točno vedel, kje je to taborišče, obveščeni pa smo bili, da bomo našli zvezo pri oskrbnici Hlebovega doma.

Ko smo naposled okoli enajstih dopoldne prispeli na Hlebov dom, smo oskrbnico Ančko zaprosili, če ima kaj za pod zob. Ponudila nam je žgance in mleko. Medtem ko so se nato žganci kuhali, pa smo Tončko vprašali, če niso bili pred nekaj dnevi pri njej, neka gospa in dva gospoda' z njo. V začetku ni hotela nič vedeti, a ko nam je kasneje natararica postregla z žganci, se je le pričela zanimati za imena ,gospe in obeh gospodov' in nas prosila za njihov opis, pa tudi za naša imena. Po vsem njenem vedenju smo opazili, da ljudi, za katere sprašujemo, prav dobro pozna, da pa nam ne zaupa.

Sedeli smo okrog mize pred Hlebovim domom. Pet minut po našem pogovoru z oskrbnico smo opazili, kako natararica pod gospodarskim poslopjem hiti čez pot v gozd. Ko se je čez čas vrnila, je oskrbnica Tončka pristopila smehljaje se k nam in nam sporočila, naj se pripravimo za odhod. Pri največji jelki nad Hlebovim domom nas je pričakala natararica in nas odpeljala v

taborišče prvih pohorskih partizanov. Tu smo našli Avgusta Svenška, Frido Svenšek in Borisa Čizmečka, ki ga doslej nisem poznal. Naslednji dan smo se preselili nekoliko više nad Hlebovim domom, v neko zapuščeno drvarsko kočo in od tod nad Ribnico v Urbančevo lovsko kočo.«

Človek se mora vprašati, kako lahko pride do dveh tako različnih izpovedi. Ali Breznik in Grohar nista pripadala isti skupini? Zakaj Breznik navaja samo štiri ljudi, Grohar pa šestorico? Morda je bila to ena skupina, ki se je potem spotoma razdelila?

Grohar namreč v svoji izjavi trdi, da je šel s skupino na Pohorje tudi Angel Besednjak. V pismu, ki ga je napisal 3. aprila 1941, namreč opisuje, da so odšli isti dan skupaj v partizane on, Drago Flis, Verner Breznik in Angel Besednjak. Albin Vernik iz železniške kolonije v Mariboru, skojevec, ki se je udeležil sabotažne akcije v Volkmerjevem prehodu in ki je bil potem do aretacije 27. septembra 1941 med najaktivnejšimi člani sabotažnih skupin, pa trdi, da je z drugo skupino odšel na Pohorje tudi Avgust Greif, brat že večkrat imenovanega Martina Greifa, člana okrožnega vojnega komiteja (vojnorevolucionarnega komiteja).

Obstaja pa nekaj resnih pomislekov, da bi bila lahko Angel Besednjak in Avgust Greif odšla na Pohorje pred 18. julijem 1941. Adolf Obersnel iz Maribora, ki je bil izseljen 17. julija, se dobro spominja Angela Besednjaka in Mirka Novaka, tovarišev, s katerima je bil v zvezi v železniških delavnicah, kako sta stala ob progi in mahala v pozdrav, ko je transport zapuščal Maribor.

Martin Greif se spominja, da so se sabotažne akcije 18. avgusta 1941 pri Bohovi, ko so poškodovali daljnovod, udeležili še Albin Vernik, Milan Černčič, Franček Černčič, Angel Besednjak in Avgust Greif.

Vsekakor pa sta Avgust Greif in Angel Besednjak zelo zgodaj odšla na Pohorje. V krogu prvih pohorskih partizanov sta bila izredno značilni osebnosti in navzlic mladosti revolucionarja z bogato preteklostjo.

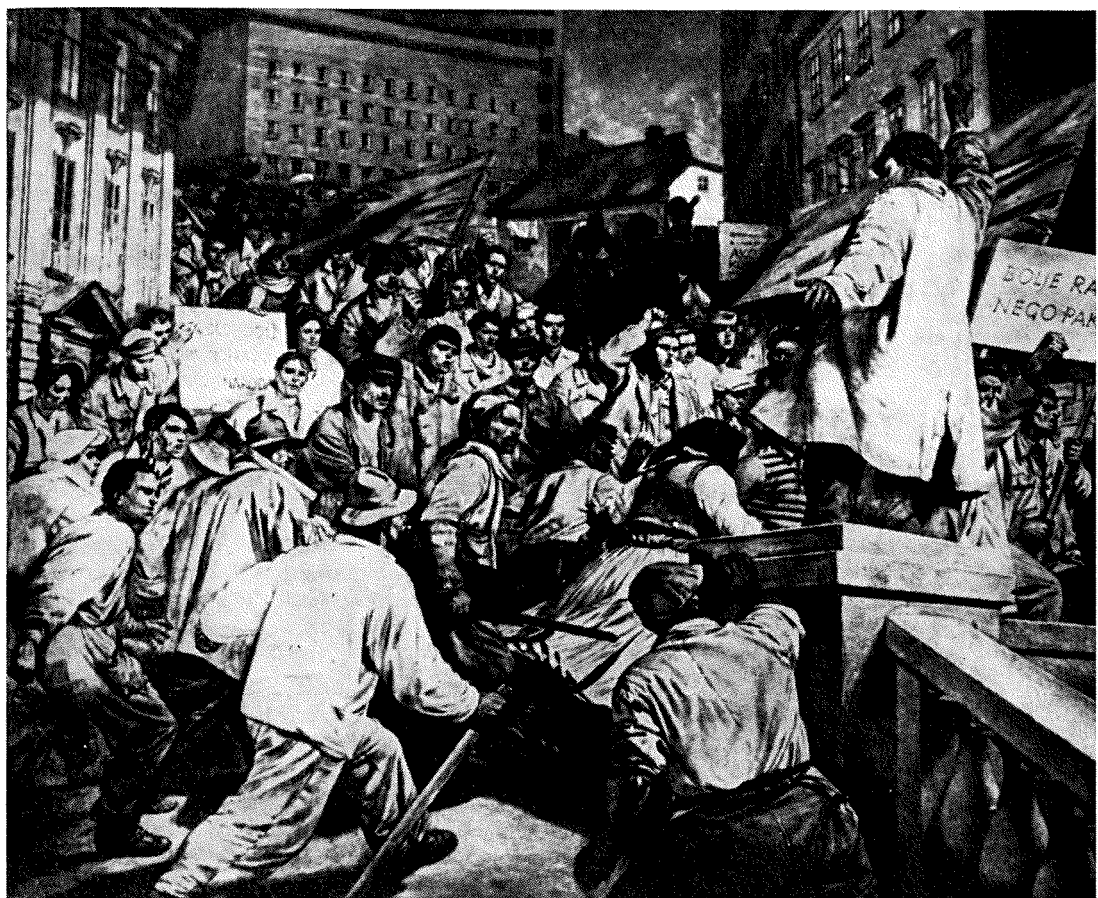
Avgust Greif se je rodil 18. avgusta 1921 v Mariboru in je bil po letniku vrstnik Vernerja Breznika in Iva Polančiča. Njegov oče je bil kovač v železniških delavnicah, napredno usmerjen človek, in vsi štirje njegovi otroci, trije fantje in dekle, so se zelo zgodaj vključili v napredno gibanje.

Ime Avgusta Greifa je združeno z rastjo Skoja v Mariboru v letih 1938 do 1941, s pogumnimi akcijami skojevske mladine, ki je zorela v borbena sila na pragu druge svetovne vojne. Čeprav je bil Avgust Greif 1940 sprejet v partijo, je še ostal najtesneje v stikih s skojevskim krogom. Leta 1941 ni bil samo pobudnik sabotažnih akcij na desnem bregu Drave, temveč ga Albin Vernik navaja tudi med voditelji prve velike sabotažne akcije, požiga avtomobilov v Volkmerjevem prehodu.

V Mestnem elektriškem podjetju v Mariboru si je Avgust Greif pridobil kvalifikacijo monterja in tu je bil potem v službi tudi prve mesece okupacije (podjetje E. V. Süd). Na svojem delovnem mestu je našel dva somišljenika, ki sta mu pozneje tudi sledila v partizane, Alojza Bajca in Darka Simončiča s Tezna.

In še nekaj življenjepisnih podatkov Angela Besednjaka.

Rodil se je 15. oktobra 1914 v Braniku na Primorskem. Okrog leta 1935 je pribežal v Jugoslavijo, se napotil v Maribor in se tu zaposlil kot ključavničar v železniških delavnicah. Od 1937. leta je vneto deloval kot komunist. Nekaj časa je bil v železniških delavnicah sekretar partijske celice, v zadnjih dveh letih pred vojno pa tudi član rajonskega komiteja partije za Maribor — desni breg. Bil je v vodstvu protidraginjske akcije 15. avgusta 1939, naslednje

SLAVKO PENGOV: **POZIV NA VSTAJO**, 1949, olje

leto pa med organizatorji velike okrožne partijske konference, ki je potekala v hiši njegove tete na Teznu. Zelo agilen je bil pri podpiranju podpisov v akciji za ustanovitev društva za kulturno sodelovanje s Sovjetsko zvezo.

Po začetku okupacije je kmalu šel v ilegalo, bil je član sabotažne skupine, ki je predvsem uničevala železniške naprave, in vneto sodeloval pri pripravah za ustanovitev partizanske čete na Pohorju. Po svojem značaju je bil nemiren človek, ki se je selil iz stanovanja v stanovanje, pred vojno prebival najprej v Limbušu, nato na Studencih, pri teti v Beograjski ulici, na Pobrežju in še na več krajih. Ko je že bil v ilegali, se je predvsem zadrževal pri Polajnkovih (pri sestri Danici) in od tod potem tudi odšel v partizane. V stari Jugoslaviji je bil trikrat po nekaj dni zaprt, Nemcem pa je padel v roke šele smrtno ranjen kot partizan v začetku novembra 1941.

Iz življenjepisov Borisa Čizmeka, Vlada Robiča, Gustava Svenška, Fride Svenšek, Vernerja Breznika, Maksa Groharja, Draga Flisa, Iva Polančiča, Angela Besednjaka in Avgusta Greifa je povsem nesporno razvidno, da so prvi

partizani na Pohorju večinoma ljudje z bogato revolucionarno preteklostjo, da to niso obupanci, ki bi se z umikom na Pohorje reševali pred aretacijami in preganjanjem, temveč so odšli organizirano v partizane res z namenom, da se borijo proti okupatorju.

Ce so potem prvi tedni partizanstva bili, gledano z današnjimi očmi, primitivni, gre predvsem na rovaš neizkušenosti, poleg tega pa tudi nekoliko romantične predstave o gverilskem bojevanju.

Ko se je Vlado Robič vrnil s poti v Šmartno pri Slovenjem Gradcu, kamor je odnesel pismo za inž. Iršiča, poleg tega pa odpeljal s seboj Segolina in Jezernika, je moral takoj zopet na pot. Iz Gorjakovega mlaja oziroma iz zapuščene drvarske koč, kamor so se nekateri preselili, kakor se tega spominja Verner Breznik, je odpeljal prvo skupino partizanov v Urbančevo lovsko koč.

Robič pripoveduje, da je takrat k Urbancu odpeljal šest ljudi, in sicer Avgusta Svenška, Frido Svenšek, Marksa Groharja, Angela Besednjaka, Draga Flisa in še nekega šestega človeka, katerega imena pa se ne more spomniti. K Urbancu naj bi prispeli okrog 20. julija.

Enak datum za prihod prvih partizanov s Smolnika navaja tudi Urbanc.

Potovanje te prve skupine, ki je krenila s Smolnika k Urbancu, pa je spremljala velika smola. V gozdu je zašla, prehitel jo je mraz, preden je prispela do cilja in potem je zelo začelo deževati. Morala je prenočiti kar pod drevjem v gozdu in šele naslednji dan dopoldne je povsem premočena prišla k Urbancu.

Skupina pa se ni upala približati Urbančevi kmetiji. Skrila se je v bližnjem gozdiču in samo Robič in Svenšek sta se previdno približala kmetiji. In šele ko je Urbanc ta dva prijazno sprejel, so se upali tudi ostali iz skupine iz gozda. V veliki kmečki kuhinji, v kateri se je v poznejših letih ustavil še prenekateri partizan, so se ogreli in posušili, Frido Svenškovo, ki se je ponoči v dežju prehladila in jo je pričelo tresti, so domače ženske takoj spravile v posteljo.

Ko je Robič povprašal, kam pojdejo naprej, je Urbanc odvrnil, da naj počakajo, in sam nekam odšel. Ko se je čez čas vrnil, je pripeljal s seboj Vilča Šlandra, ki ga je pokrajinski komite KPS že pred dnevi poslal sem gor kot vodjo šolskega partizanskega tabora.

Še tisti dan je Šlander prišlece razen Fride Svenškove, ki je bila bolna in je ostala pri Urbancu v hiši, in Vlada Robiča, ki se je vrnil na Smolnik, odpeljal v lovsko koč.

Ivo Polančič, Verner Breznik, Avgust Greif niso odšli k Urbancu. Pod Čižmekovim vodstvom so ostali na Smolniku v Gorjakovem mlaju. Tu je bil zdaj urejen partizanski tabor kot sprejemna postojanka za novince, ki naj bi v naslednjih dneh prišli v partizane. Polančič in Greif sta vzdrževala stalno zvezo z Mariborom in z Rušami, Robič in deloma tudi Greif pa sta skrbela za zvezo med Smolnikom in taborom v Urbančevi lovski koči.

(Odlomek iz dokumentarnega dela Franceta Filipiča »Prvi pohorski partizani«, ki bo letos izšlo pri založbi Obzorja)

Vasja Ocvirk

VOJNI ZAPISKI PARTIZANSKE MULE

Sem partizanska mula in name kričijo: »Kavka!«

Zakaj so mi novi gospodarji, partizani, dali takšno ime, ne vem. Pravijo, da zato, ker sem hudo črna. Čudno, tudi druge moje vrstnice so črne, pa nikomur ne šine v glavo, da bi jih klical: »Kavka«. Lepša imena imajo ali pa so brez njih, kar je konspirativneje. Ko sem še služila Italijanom, kar mi nekateri prenapeteži včasih zlobno oponašajo, so me klicali: »Nera«. To je bilo slišati nežnejše, vse-kakor bolj kot Kavka.

Med partizani uživam ugled in spoštovanje, ker sem pribežala k njim z minometom. Z njim streljajo, mene pa gladijo po gobcu in me obsipavajo s surovo ljubeznivostjo.

Moj gospodar, gonjač ali kot mu pravijo mulovodec, jè Micko. Na eno nogo šepa, ker je bil pred letom dni ranjen. Ne tepe me prepogosto, samo dan na dan mi očita, da sem trmoglava. Čudno, da mi oponaša edino lastnost, ki se me drži tako krčevito.

Ne verjamem, da bi bile nekatere mule brez imen zaradi konspiracije. Nekateri mulovodci jim jih niso dali zaradi tega, ker so bili preleni, da bi si ga izmislili. Jaz sem ji ga dal. Tudi meni ne bi bilo prav, če bi me klicali samo: »Človek!«

Kavka pretirava. Živa duša je ni spoštovala ali cenila.

Partizani so čudni ljudje. Težko se privajam njihovemu življenju. Iz dneva v dan korakajo in streljajo. Jedo zelo malo, ker nimajo časa. Kadar si pa skuhamo, začne pokati. Namesto da bi jedli, prevrnejo kotle in pokajo s puškami. Na nobenem mestu ne vzdržijo dolgo in kamor pridejo, treska. Po vsakem takem treskanju spet celo noč korakajo in jaz, seveda, z njimi.

Moj gospodar Micko je včasih zelo jezen in zadnjič, ko je vse bežalo, je rekel: »Vse kaže, da bom s Kavko pribežal v svobodo.«

Nepoučen bralec bo pomislil, da smo v partizanih samo bežali. Pa ni tako. Naša divizija se je hrabro borila. Res, da so nas velikokrat napadli, vendar jim nismo brez boja prepustili niti pedi zemlje. Umikali smo se zmerom strateško. Kavka, seveda, tega ni mogla nikoli razumeti.

Sovražniku nismo privoščili skuhane hrane, ker nam je že tako odnesel toliko prepotrebne živeža.

Citirana Kavkina izjava je zlonamerna. Ni res, da bi kdaj rekel, kako vse kaže, da bom v svobodo »pribežal«, pač pa sem ob neki priložnosti izjavil, da se bom verjetno »v svobodo strateško umaknil«.

Sinoči sem Micku podrla šotor. Postavil ga je bil tako nemarno, da bi ga lahko odnesel vsak veter. To se je zgodilo sredi noči. Micko je planil izpod šotorskega krila in misleč, da je hajka, na ves glas zarjovel v gluho noč:

»Na pomoč! ... Umik!«

Prihitel je dežurni, ki je najbrž ob kuhinjskem ognju spal, in ga ozmerjal s paničarjem. Ko sta se pomirila, se je dežurni škodoželjno smejal, Micko pa je grdo klel. Ko se je dežurni umaknil, me je Micko pošteno premlatil.

Odslej bom pazila na njegov šotor, ki , , ,

(Nadaljnje moje pripombe k temu dogodku so zabrisane. Z edino besedo »surovost«, ki se še da razbrati, ne vem kaj početi. Gotovo se je tikala Mickove palice.)

Kavka se je tu — verjetno hote! — netočno izrazila. »Podreti šotor« pomeni nekaj drugega, kot pa s celim, 300 kg težkim telesom leži na šotor, pod katerim je samo 60 kg iz partizanskega kotla hranjenih kosti in mesa.

Nikakor nisem zakričal: »Na pomoč! ... Umik!« (Tega ne bi nikoli storil!), ampak sem s puško v roki zavpil: »Na položaje! Razpali!«

Danes je ves dan pokalo. Začelo se je zgodaj zjutraj in se ni umirilo do noči. Nekajkrat je udarila granata čisto blizu mene, da sem poskočila meter visoko. Micko me je tolažil:

»Miruj, prekleta Kavka!«

On se je prilepil k debeli bukvi in opazila sem, da je močno drgetal. Kadar se je za hip pomirilo, me je božal po gobcu in mi trgal zelenje, ki ga nisem dosegla.

Hudo je biti privezan, kadar okoli tebe pada, pa ne moreš ganiti, kaj šele pobegniti.

Micko je uganil moje pregrešne misli in me ozmerjal:

»A tako, Kavka? Ti bi jo hotela pobrisati? Lepa reč! In to ravno zdaj... v tem kritičnem položaju, ko se tresejo hribi in doline? Zdaj vidim, koliko netovarškega čuta je v tebi. Sram te bodi in pfej!«

Prikimavala sem mu, nategovala sem vrv, s katero sem bila privezana k drevesu in premišljevala, kako bi ušla.

Drgetanje, ki ga je opazila Kavka, ni bilo zaradi strahu, kakor bi si morda kdo napačno mislil, ampak zaradi mraza.

Čudim se, da Kavka priznava svoje hotenje po pobegu.

Danes so partizani kar na lepem zakričali in kazali za črnim ptičem, ki je letal visoko v zraku. Drli so se:

»Kavka! Kavka!«

Ker sem opazila, da ne kličejo mene, sem se tudi jaz ozrla kvišku. Videla sem čudno žival in se čudila, kako da so me po njej imenovali. Bila je čisto črna in je imela peruti. O, da bi jih tudi jaz imela! Ne bi me bilo treba poganjati s palico.

Kadar bom odslej ugledala črnega ptiča, bom od žalosti podivjala.

Zgodbo njenega poimenovanja je Kavka precej poenostavila. Resnici na ljubo je treba povedati:

Moj oče je bil velik čudak. Naj mi na onem svetu oprost, če ga bo ta očitek zadel. Kadar mu v družini ni kdo kaj prav storil — in njemu sploh ni bilo mogoče ustreči! — mu je preprosto zabrusil: »Kavka!« Tega imena je bila največkrat deležna naša mati, ki je bila drobna in skromna ženica in kateri je marsikdaj kakšna stvar nerodno spodletela. To ime se je v naši hiši tako pogosto imenovalo, da je najmlajši otrok, ko je prišel na svet, prej rekel: »Kavka!«, kakor pa: »Mama!« Zato sem tudi jaz svojemu nerodnemu živinčetu ime »Kavka«.

Micko me je nalašč privezal za smreko, zraven katere je bilo veliko mravljišče. On se je pa vse popoldne prepiral z mesarjem. Govorila sta o fašizmu. Razumela nisem ničesar.

Pogovor med menoj in med mesarjem ni trajal vse popoldne, ampak samo nekaj minut. Potekal je nekako takole:

»Ti, Jože, kaj te nikoli prav nič ne zaboli, ko tako nečloveško ubiješ vola?«

»Micko, fašizem ne ubija živali ampak ljudi pa ga tudi prav nič ne boli.«

»Že, že, Jože. Toda ti včasih udariš žival trikrat s toporiščem po glavi in še ne crkne.«

»Kaj se boš repenčil! Ti dan na dan pretepaš Kavko in še vedno muli travo.«

»Mojo živalco to ne boli.«

»Jasno, ko se je že navadila tvojega fašizma.«

»Jaz nisem fašist.«

»To tudi ni nihče rekel.«

»Saj nisem gluhi. S tabo ne govorim več, ker si neumen.«

»Prav! Smrt fašizmu!«

»Svobodo narodu!«

Ponoči nisem spala. Tudi gospodar Micko je bil buden, četudi ni pokalo. Neprestano me je drezal in prižigal svoj vžigalnik. Smrdelo je po tobaku in bencinu. Micko je kar naprej odhajal in se spet vračal.

Ležal je tesno ob meni in mi nekaj godel o težavah partizanskega življenja. Razumela sem samo stavek:

»Ti Ljubljanci so se naveličali belega kruha, pa so zato prišli na polento.«

Ko sem ga povohala, se je pomiril. Vso dolgo noč sem poslušala klice:

»Stoj! ... Dežurni! ... Straža! ... Naprej!«

Name ni nihče vpil.

Tobak, ki so ga tistikrat v partizanih delili, je bil zelo vlažen in zato ni vlekel. Če bi ga dal sušit v kuhinjo, bi mi ga najmanj polovico izmaknil kuhar, ker je možak ob pogledu na »nebeško travico« kar pozabil na partizansko poštenost.

Zaradi partizanskega življenja se nisem pritoževal. Že zaradi tega ne, ker bi lahko prišlo komisarju na ušesa. Jezen sem bil samo na Ljubljancane, ki so samo jedli in govorili o svobodi.

Kaj takega pa še ne, kar je davi napravil Micko!

Ko se je zbudil, me je kot ponavadi najprej povlekel za rep in začel stikati po svojih žepih. Ker ni našel, kar je iskal, se je spravil na kolena in začel razmetavati otep slame, na katerem je spal. Radovedno sem ga gledala, četudi nisem mogla

uganiti, kaj išče. Pipo je držal med zobmi. Ves čas je nekaj brundal v brado in privzdignil vsako slamnato bilko. Nazadnje se je njegov pogled zapičil v moje levo zadnje kopito. V zli slutnji sem se kar sama od sebe prestopila in se stisnila k ojesu voza, ki je stal za menoj. Micko je vstal in pobral z mesta, na katerem sem stala, neko zamazano in povaljano cunjjo.

»Vidiš, na čem si stala, pokora?« se je zadril in mi pomolil pred gobec svojo zmečkano kapo. »Veš, kaj je to? To je sveto pokrivalo, partizanka. In ti na njej stojiš! Nimaš drugod prostora? Še čudno, da se nisi nanjo podelala. Najrajši bi ti cel rafal spustil v zadnjico.«

Na spomin svojih prednikov se lahko zakolnem, da nisem videla kape!

Za novo partizanko sem moral dati divizijskemu krojaču Šivcu — danes je šef neke krojaške zadruga! — pet kravjih požirkov nebeškega žganja.

Ves dan sem bila sita. Partizani so bili brez hrane in so čepeli po grmovju. Zavidali so mi, da sem se lahko zadovoljila samo s travo. Micko je bil slabe volje in je zamišljeno žvečil travnate bilke, se pačil in zeleno pljuval. Ker mu trava ni dišala, je buljil vame in pazil na vsak moj migljaj z repom.

Tisti dan smo bili res brez hrane. Ker smo se pred premočnim sovražnikom morali umakniti v skoraj neprehodno hosto, nas intendant s kuhinjskim spremstvom ni mogel najti. Njega pa so našli domobranci, mu vse pobrali, on s spremstvom pa je le za las ušel usodi kotlov.

Kavka je dobra opazovalka. Ko sem izza grmovja gledal njen rep, ki je živahno mahal in pomagal njenemu gobcu mleti travo in listje, sem res tuhtal nekako takole:

»Če je kje bog, kar nas bog obvari, potem bi moral tako urediti, da bi se tudi partizani lahko hranili s travo in naravnimi zelišči. Intendantov in kuharjev ne bi bilo treba — dežurni bi jih lahko poslal na stražo! — in Kavki ne bi bilo treba prenašati vreč...«

Kavka je imela bujno domišljijo.

Danes Micka ni bilo ves dan na spregled.

Preden je navsezgodaj odšel, me je privezal k posušenemu drevesu, okoli katerega ni bilo niti bilke zelenja. Ves čas sem se ukvarjala z mislijo, kako bi prišla do grmovja s sočnim listjem, ki je raslo nedaleč od mene. Nategovala sem vrv in na srečo začutila, kako njena zadruga popušča. Želja po dobrem kosilu mi je podvojila moči in trenutek zatem sem že mulila mlado brstičje. Toda moje veselje ni trajalo dolgo. Komaj sem obrala nekaj vej, je že pritekel in prikričal mesar Jože:

»Prekleta lakota! Te bomo že naučili pameti!«

Neznansko me je premlatil in me tako na kratko privezal, da se še ozreti nisem mogla za njim. Kje neki je tičal, da ga že prej nisem opazila?

Micko se je vrnil šele pozno ponoči, padel na otep slame in zaspal kot zaklan.

Do danes nisem nič vedel o tem dogodku. Zato sem zadnjič povprašal mesarja Jozeta, ki je prišel k Slamiču v Ljubljani popit dva deci, kako je s tem. Surovo se mi je zarežal (najbrž je že veliko popil!) in vpričo vseh gostov zakričal:

»Micko, ti in tvoja Kavka bosta večna bedaka.«

Razjezil sem se in planil vanj. Dežurni miličnik naju je že čez nekaj minut spravil na hladno.

Micko se je tako strašansko najedel, da me je pozabil napojiti in tudi odvezati me ni hotel, tako da se nisem mogla niti pasti.

Mu je morda mesar Jože kaj črhnil o moji včerajšnji svojeglavosti?

Tistega dne mu vse življenje ne bom odpustila.

Ne spominjam se, da bi se kdaj v partizanih tako najedel, kakor poroča Kavka. V spominu imam samo tri primere, toda takrat še nisem bil mulovodec: Ko smo prestregli ženske, ki so nesle božične potice in šunko belogardistom v postojanko, na neki kmečki ohceti, kjer se je jedlo in pilo kot v mirnem času; ko smo v neki hiši na Dolenjskem zaplenili pet prašičev, ki so skupaj tehtali nad tisoč kilogramov.

Največ spominov pa imam na suhe dneve ali pa na polno porcijo kosila, po katerem sem bil še vedno lačen.

Najbolj verjetno bo, da sem bil tisti dan bolan. Bolničarke Marje nisem hotel klicati, ker me ni mogla videti, odkar sem ji popil pol čutarice žganja. Nekoč sem se bil prehladil in ko mi je ponudila požirek žgane pijače, mi je po nesreči steklo pol litra po grlu.

Zjutraj me je Micko peljal z dvema banjkama po vodo. Tega sem bila zelo vesela. Medtem ko je on natakal, sem se odžejala, nato pa sem se lotila sveže trave, ki jo je bilo okoli studenca več kot dovolj. Tri tedne je ne bi popasla. A kaj, ko me je Micko surovo odgnal:

»Vražja požrešnica!«

Njemu je lahko, ko dobiva redne obroke. Zamerila sem mu in spotoma sem se mu dvakrat ustavila, da je prekel ves svet, preden me je prignal v taborišče.

Pri studencu sva se zadržala debelo uro. Pa tudi če bi bila tam dve uri, bi bilo za Kavko premalo. Tako je bila zaverovana v žretje, da ni slišala sumljivega strela, v še bolj sumljivi bližini. Ker sem bil v skladu s štabnimi predpisi previden partizan, sem ukrenil vse potrebno, da mi sovražnik ne ubije Kavke. Ta pa je v svojem prehranjevalnem nagonu mislila samo na želodec. Ker se je med potjo upirala mojim poštenim hotenjem, sem jo moral spraviti na varno s krepkimi udarci gorjače.

Kasneje sem izvedel, da je tisti, meni tako sumljivi strel sprožil divizijski obveščevalec Jaro, ki ni trpel okoli sebe ubijajoče tišine.

Doživela sem neznosen dan.

Micko me je pretepel, ker sem mu ponesnažila suknjič. Sama ne vem, kdaj ga je odložil v mojo bližino. In ker nimam oči zadaj, se je zgodilo. Prekel mi je vse moje prednike, ki jih ne poznam:

»Seme oslovsko, da bi te vrag! Misliš, da je moj suknjič javno stranišče? Takšne stvari počenjaj v hlevu med svojimi sorodniki.«

Lahko se zakolnem na svoj nenadomestljivi rep, s katerim odganjam muhe, da njegovega suknjiča nisem videla.

To je bil že drugi primer, da mi je Kavka onečedila del moje partizanske uniforme. Suknjič je bil skoraj nov. Samo na komolcih je imel dve majčkeni zaplati, manjkala sta mu dva gumba in na hrbtni strani je imel madež, spomin, ko mi je divizijski čevljar zlil pol litra prežganke. Zato mi je obušalni tehnik Rafel za odškodnino zakrpal čevlje. Najbolj me je pogrelo Kavkino veselje; ta se je po tem nesramnem dogodku delala silno ravnodušno in brezbržno.

Suknjič hranim še danes doma in ga oblečem, kadar se odpravim na kakšno partizansko slavo.

Odgnali so me na neki klanec, kjer je obtičal voz s krompirjem. Pripregli so me k mršavemu konju, ki je bil kljub svoji suhosti silno nesramen. Za mojo pomoč se je zahvalil z brco. Pošteno sem mu jo vrnila, da je odskočil v nekega partizana in ga podrl. Zamerila sem Micku, da je opazil samo moj udarec in me premlatil. Moj ugled divizijske mule je zelo trpel.

Konji so vsi domišljavi.

Same netočnosti:

Tisto se ni zgodilo na klancu, ampak na blatnem gozdnem kolovozu, v kateri rega so se zarila kolesa voza, ki ga je upravljal nesposoben voznik.

Na vozu ni bilo krompirja, niti enega samega krompirčka ne, ampak so bile vreče z moko in zaklan vol.

Konj ni bil niti malo mršav. Rad bi imel takega konja, če ne bi bil danes tako drag.

Prvi ni brcnil konj, ampak Kavka, da bi jo... Zato sem jo tudi kaznoval. Mlatil je nisem.

Njen ugled divizijske mule ni trpel.

Tisti konj ni bil domišljav.

Danes se mi je primerilo nekaj strašnega.

Micko se me je dvakrat ogledal od glave do repa in od repa do glave, nato pa me je nežno pogladil po gobcu in odšel. Rekel ni nič. Nisem vedela, kaj mu je.

Čez čas se je vrnil z mesarjem Jožetom; tudi ta se me je temeljito ogledal. Ko me je še strokovnjaško pretipal, je s kislim obrazom ugotovil:

»Za golaž je pretrda.«

In je odšel. Micko je nekaj časa gledal za njim, nato pa se je oddahnil in rekel:

»Osel neumni!«

Potem me je Micko odvezal in me peljal na jaso, kjer je bilo zelenja na pretek. Voščil mi je dober tek:

»Le jej, preklemanska Kavka!«

Odslej si ne bom upala preveč jesti, da se ne bi zredila in postala primerna za golaž.

Kavka neverjetno pretirava. Nikoli nisem bil opazil, da bi mula odtlej kaj manj jedla. Nasprotno. Vedno se mi je zdelo in še danes se mi zdi, da je s svojim nenasitnim žretjem kar drvela pod mesarski nož.

(Odlomek iz knjige »Vojni zapiski partizanske mule«, ki jo je napisal Vasja Ocvirk in bo izšla pri založbi Lipa)

MIRAN JARC

PASIJONKE

*Od onkraj je potrkal spomin:
moj mrtvi oče me je obiskal.
»Pokoplji me vnovič, globlje, moj sin!*

*Premalo ste name nasuli prsti.
Kako, o kako to boli, boli!
Katerih jezdecev konji bijó
trdó na to posvečeno zemljo?»*

*V obrazih iščem se. Daj, daj mi róko!
Če dva, trije . . . O, kje ste, kam ste šli?
Vsak zase vase, v nedogled strmi . . .
Kako, kako molčanje je široko!*

*Poslušam prej neznano mi tišino,
ki smo v zelenih letih jo klicali
zaman, kot mladec, ki se s smrtjo šali
še brez srca za moško bolečino.*

*Gre mrtvih dih skož duše? Zdaj takó je
kot v tisti noči, ko je Bog umrl.
Nam se čas pretrgal je na dvoje
nam se zvok je v glubem kriku strl.*

Ljubljana april — avgust 1941.

OSVOBODITEV LJUBLJANE

*Slišali smo, da na iskrem
belcu jaha,
da konja in jezdeca jadrno
nese perot ...*

Na smrt upehan beži volk skozi pomlad 1945. Beži in kolje med begom, drvi v vijugah neznano kam. Izgubil je cilj, brlog, tla za bivanje. Za njim hiti belec gonjača: trdo, blizu udarjajo kopita. Vroč dih iz konjskih nozdrvi grozljivo srši dlako zveri. Poveša se uperjeno zasledovalčevo kopje, uresničuječ strastno vizijo o volčjem poginu. Štiri leta je ta vizija vzbujala misel zaslužjenih ljudstev.

Zgodovina piše poslednja poglavja druge svetovne vojne. Piše poglavja o zadnjih armadnih premikih, o sklepnih ofenzivah zmagovalcev, o črnem obupu in sadizmu premagancev.

Eno izmed teh poglavij zaznamuje z epsko silo in prekipelim lirizmom osvoboditev slovenske prestolnice.

APRILSKA SLUTNJA

Tresočih se rok vzame stari Bregar iz žepa škarnicelj. Pest drobtin za tivolske ptice. Pristopi k tičnici in vsuje mrve skozi trikotno lino. Nato se odmakne in opazuje z zadovoljnim nasmeškom, kako priletajo ptiči in hlastno pivcajo knežji zajirk.

Jutro je namreč. Zelen se odpira v krošnjah kostanjev. Na loki, na gredi, v brezovem logu — povsod brsti v soncu mali traven. V čudnem nasprotju s kipenjem prirode se širi in pogloblja votli človeški molk.

Niti v Lattermanovem drevoredu, niti pod Tivolskim gradom, niti ob ribniku ne sreča Anton someščana. V dve gubi sključen upadlih lic in sam s svojim premišljevanjem se pretika skozi tesnobno tišino.

Spet in spet posluša v jasno prostranstvo. Kmalu mu uho ujame zven. Sprva tih in čist kot angelska svirel, potlej srednje glasen kot zbor harmonik ter slednjič

hrupen kot orkester mnogih orgel, ki buče v slavnostnem finalu. Visoko v sinjini zableste srebrni brzeči križci, puščajoč za sabo dimne trakove kot sledi čarobnih metel, ki obetajo pomesti s sveta nezaslišano gnusobo nacizma.

»Le spet gredo! Sem že mislil, da jih danes ne bo.«

Polglasen, milijonkrat ponovljen vzdih ljubljanskega meščana. Upanje, sovraštvo, pobožna vera v pravičnost usode — vse, kar podžiga bojno kljubovalnost in ohranjanje strast po življenju, je združeno v tem vzdihu.

Počasi pohaja mož ob bregu ribnika. Sreča se s tremi mladeniči v plavih uniformah.

»Kaj počneš tukaj, stari? Ali nisi slišal alarma?«

»Sem slišal, gospodje vojaki. Počasen sem, revmo imam. Nisem mogel tako hitro v zaklonišče...«

»Zakaj nas imenuješ ‚gospodje vojaki‘? Mar nismo mi zate domača, slovenska vojska?«

»Bo že, bo že tako, kakor pravijo, gospodje vojaki...«

Obešenjaški smeh domobranskih soldatov spremlja starčeve stopinje. V življenju in stiskah izvedeni mož dobro razloči vsebino tega krohota. V zadnjem letu dni je legel vanj strah pred skorajšnjim obračunom. Zaničevanje slovenskega ljudstva, razočaranje v Nemce, razočaranje v vodje protirevolucije mu je izoblikovalo plašni in negotovi zven, ki ga še tolikšna hrupnost ne more prikriti.

Kje je že čas, ko so Vukovi in Meničaninovi bataljoni stopali v štiriredih skozi izumrlo prestolnico... Partizanske brigade na Dolenjskem in Notranjskem so zdesetkale te bataljone; zlikane uniforme so se spremenile v obnošene cunje in umetno napihnjeni bojni duh fantov, ki so sramežljivo peli: Delaj, delaj, dekle pušelj... je naglo preminil pod rafali partizanskih mitraljezov. Nič več štirirednih parad, nič več Rupnikovih agentov, ki bi silili brezbrizne, zaničljivo zroče Ljubljance, naj vzklikajo domobranski vojski. V obličju bele in plave garde je že bila sled smrti, sled, ki je niso mogle izbrisati vesti z bojišč, kakršne so frizirali in fabricirali dan na dan Slovenec in Jutro in nemški radio.

Anton sede na klop v zavetju jasminovega grma. Dolg, preiskujoč pogled izpod klobuka. Previden poseg nekam v malho kocaste suknje in že mu tiči v rokah časopis s peterokrako zvezdo. Ve stari mož: Tu so prave novice z evropskih bojišč, tu so resnične vesti o slovenskih partizanih, med katerimi sta tudi Tone in Andrej, njegova sinova. Tretje leto je minilo, kar ju je vzela noč in ju je zanesljiv kurir odvedel prek Golovca. Včeraj je spet dobil glas, da sta živa in zdrava nekje pod Gorjanci, v 15. diviziji, da srčno pozdravljata mamu in očeta in ako bog da, se bodo prav kmalu videli.

»Zadnji tedni, mislim, čisto zadnji tedni,« kima sam sebi tivolski samotar in čustvo hrepenenja mu tišči solze na veke. Zgane Poročevalca — zna ga menda že na pamet — in ga spet potisne v skrivni razporek med podlogo in blagom suknje.

Ali je slutnja, mehka aprilaska slutnja, ali že trdna vednost. Kdo bi mogel opredeliti človeško misel, ki jo hranita hkrati hrepenenje in beda sedanjosti?

Vsak dan brezizraznejši je korak straž pred kasarnami, na blokkih, na odsekih žične ograje. Topničar na Gradu brezvoljno upira oko na megleno Barje in brez interesa pošilja to in ono granato v šotnati morost. V nočeh ropočejo kamioni — to je ropot umika, začetek bega. Nihče ne skuša popravljati lokomotiv, ki so jim avionski mitraljezi kje na Ravbar komandi prevrtali kotle, pa zdaj trohne na slepih tirih kot okostja nestvorov na predpotopnem grobišču. Po vsej Evropi znana oholost nemških častnikov se umirja, kopni, postaja vse tišja, prevrača se v strahopetno ponižnost. Vsepovsod tli in se pase med včerajšnjimi objestnimi osvajalci čemerna resignacija.

Ljudstvo upornega mesta, ki ga je že 1942 general Robotti razdelil na štirinajst ločenih odsekov, ga obdal z neprehodno žično ograjo, z zapornicami, stražami in blokovnimi posadkami, to ljudstvo v aprilu oživila in začne javno kazati nespoštljivost do okupatorjevih odredb. Kdo se še meni za zatemnitev? Vse več je prestopkov zoper policijsko uro. Plombe odletavajo od radijskih aparatov, ljudje kljub grožnjam vsi zatopljeni love moskovsko in londonsko postajo. Nihče več ne more brzdati sproščene volje in svobodoljubja v veliki ječi Ljubljani. Ponoči je mesto eno samo ogromno uho, ki spremlja ropot kamionov, oddaljujočih se proti severu...

»Zadnji tedni, čisto gotovo zadnji tedni,« utripa slutnja v meščanu Antonu, ko se vrača z vsakdanjega sprehoda čez Kongresni trg, po Židovski ulici in prek Čevljarškega mosta.

Črna roka je spet klala v Rožni dolini. Hacinovi policaji pretepajo, mučijo ljudi do lastne iznemoglosti. Talcev ne streljajo, zato pa Gestapo ubija osumljence, pa tudi navadne ljudi, kar v kletih in ječah.

Fašistična smrt je šla v ilegalo. Tam je še hujša, še strašnejša kot v Gramozni jami, v Begunjah, na Frankolovem in pred Natlačenovo vilo. Toda njen strah pred javnostjo, njen onemogli sadizem je hkrati začetek njenega konca.

Življenje je močnejše od nje. Življenje prihaja z zastavami osvoboditeljev.

POHOD OD KOLPE, ČABRA IN PREZIDA

Lojze Papič-Topič, najmlajši mitraljezec v jurišnem bataljonu 15. divizije, ni bil še nikoli tako presenečen kot zjutraj 28. aprila 1945, ko je zvedel za premik prek Kolpe na Hrvaško. Tako nerazumljivega ukaza še ni doživel, odkar je po italijanski kapitulaciji kot 13-leten metliški fantič stopil v Cankarjevo udarno brigado. Nikoli, niti v najhujših sovražnih ofenzivah njegova enota ni bežala na Hrvaško. Ali so zato prelivali kri v večtedenskih obrambnih bojih okrog Šempetra? Ali so zato vpadali v sovražno zaledje, ter z velikimi žrtvami držali v šahu Nemce in belogardiste, ki so, dobro utrjeni, krčevito branili najvažnejše komunikacije? Ali naj se zdaj umaknejo?

Tako ni mislil samo on, Topič, tako so mislili drugi borci, tako je mislil tudi Rudi Pušenjak-Uragan, komandant jurišnega bataljona, ko je ves mrk dal povelje za pohod na Kolpo.

Strogo zaupna brzojavka s komande 4. armade je nedvoumno ukazovala 7. korpusu: Takoj prenehati z vsemi operacijami. Vse borbene in zaledne enote se morajo umakniti čez Kolpo. Noben partizan ne sme ostati na Dolenjskem in v Beli krajini.

Topič si je brez besed oprtal šarca in krenil s kolonami proti Hrvaški.

Toda na Kolpi je nastal preokret. Enote so se obrnile proti Brodu in nato v pospešenem pohodu proti Kočevju. Očitno je bila pot proti Hrvaški samo manever in hkrati popolna koncentracija 7. korpusa. Dokončno povelje 28. aprila sedmemu korpusu in 29. hercegovski udarni diviziji se je glasilo: Delovati v smereh Kočevje—Ljubljana in Postojna—Ljubljana ter tako zavarovati ogroženi bok 4. armade, ki v naglih marših prodira proti Trstu. Razbiti sovražne sile v teh smereh, osvoboditi Ljubljano, nato pa prodirati proti severu, presekati komunikacije v Karavankah ter obkoliti in uničiti umikajočega se sovražnika.

Komandant 7. korpusa Franc Poglajen-Kranjc je v skladu s tem ukazom odločil: 15. udarna divizija, ki jo vodita komandant Milan Tominc in politkomisar Jože Jakomin, ob podpori artilerijske brigade (dvajset 75 mm topov) čelno napade Kočevje. 18. udarna divizija pod komandantom Janezom Hribarjem in politkomisarjem Vincom Hafnerjem napreduje prek Osilnice, Čabra in Grčaric in napade kočevsko-ribniško kotlino bočno. Divizija Garibaldi z brigado Fontanot ostane kot rezerva v Cvišlarijih.

Približno ob istem času je komandant 29. hercegovske udarne divizije Vlado Šegrt poslal svojih 6000 moŕ v napad na Postojno. Hercegovci so prišli v Slovenijo po 19-dnevnem nepozabnem pohodu, v katerem so prehodili 700 km. Skoraj ves čas pohoda je lil deŕ, vendar so borci med korakanjem peli. Ob poti so poginjali konji od utrujenosti in slabe krme. Neprestano so bil Hercegovci med pohodom zapleteni v boje in juriše. Najhujši boj so doŕžveli, ko so jih Djurićevi četniki pod nemškim poveljstvom napadli na Prezidu. Udar je veljal štabu divizije v času, ko so moŕje spali. Prebudil jih je silovit ogenj iz strojnic, topov in minometov. Člani štaba in borci zaščitne čete so v triurnem boju napad krvavo odbili. Brŕ potem je divizija udarila proti Postojni. Tam je sovraŕnik zbral tri tisoč moŕ, da bi napadel bok 4. armade. Hercegovci so namero preprečili. V silnem jurišu so osvojili Postojno, pobili petsto fašistov in jih 600 ujeli; ostali so se razkropili

Tako so potekle uvodne operacije za osvoboditev Ljubljane.

Koncentrično napredovanje vseh treh divizij se je začelo 3. maja. Tega dne je 15. divizija napadla Kočevje.

Na tak posel se je mitraljezec Topič razumel bolje kot na taktične in strateške manevre, ki so včasih tako zelo podobni umiku. Napad — to je bilo dejanje, ki je ŕe misel nanj ogrela srca osemdesetih moŕ Uraganovega jurišnega bataljona. Vsi obo-roŕeni z avtomati in breni so ŕe v prvem napadu udrli čez ŕične ovire, vendar jih je bilo premalo, da bi kot predhodnica brigad zavzeli mesto sami. Vrnili so se in dru-gič napadli hkrati z brigadami. Močno utrjeni sovraŕnik jih je spet vrŕel naŕaj. Šele tretji juriš ob močni topniški podpori je prinesel popolno zmago. Nemci in be-

logardisti so na vrat na nos zapustili Kočevje in zbežali proti Ribnici. Topič je praznil šaržer za šaržerjem in jim kuril za petami.

Dva dni kasneje se je 15. divizija v Grčaricah združila z osemnajsto. Le-ta je prodrla do Grčaric prek Čabra in Velikih Blok. Korpus je nato brez večjih bojov zavzel Ribnico 5. maja. Sovražna posadka 900 mož je pobegnila skoraj brez odpora. Diviziji sta se zdaj spet ločili. 15. je naglo prodirala v smeri Zdenska vas—Račna—Grosuplje, osemnajsta pa v smeri Velike Lašče—Pijava gorica—Škofljica.

Z zahoda so se ta čas bližali Hercegovci. Prvega maja so zavzeli Postojno. Naslednji dan sta prišla v štab 29. divizije Boris Kidrič in komandant 4. armade Petar Drapšin. Kidrič je vprašal komandanta Segrta: »Ali je vaša divizija po tolikih naporih in žrtvah še zmožna nadaljevati boj za osvoboditev Ljubljane?« »Sposobna je, tovariš predsednik,« je odgovoril komandant. »Prodirali bomo dalje ne glede na ovire in napore. Bratom Slovencem smo to dolžni.« Kidrič je trdo stisnil roko komandantu in še isto noč je šest tisoč hercegovskih borcev, bombašev in jurišnikov, nadaljevalo pot proti Ljubljani. Povsod so ležali pokvarjeni sovražni tanki, zgoreli avtomobili, razstreljeni topovi. Kjer se je sovražnik umikal, je puščal za sabo pogo-rišča, porušene domačije, potrgane žice. Hercegovci so po vrsti zavzeli Rakek, Píanino, Logatec, Borovnico in Vrhniko.

Takrat, ko so se na Barju srečali Hercegovci s partizani 18. divizije, 6. maja, je bila obkolitev Ljubljane zaključena. Štirinajst tisoč partizanov je stalo na črti Šmarje—Pijava gorica—Babina gorica—Log—Horjul. Sovražnik se je povsod umikal proti mestu med srditimi boji in nikakor ni kazal pripravljenosti, da bi kar meni nič tebi nič predal Ljubljano. Bil je še vedno zelo močan. Za obrambo mesta je združil nekaj SS-policijskih polkov, vso Rupnikovo domobransko vojsko, enote vlaš-ovcev, pa Djuričeve četnike in nedičevce — skupaj najmanj 17.000 mož, ki so se od vseh strani prebili v ljubljansko kotlino. Bili so izvrstno oboroženi, imeli so še tanke in dobro topništvo. Na vseh dohodih k mestu so si uredili utrjene obrambne črte, čvrsta vozlišča, bunkerje, minska polja in pregrade bodoče žice.

Na predvečer napada je 15-letni mitraljezec Topič temeljito očistil svojega šarca. Vsi borci 15., 18. in 29. divizije v velikem polkrogu, ki je segal od Grosuplja prek Barja do Horjula, so komaj čakali jutra. Blizu pred njimi je ležala Ljubljana, ljubica, ki so tri, štiri leta nepremagljivo koprneli po njej. Vsi so čutili, da se bliža poslednji boj in vsak, prav vsak med njimi bi hotel biti prvi v velikem napadu, prvi pri slavnostnem vkorakanju v drago prestolnico.

PRİČAKOVANJE

Minil je že drugi in tretji maj, pa se penzionist Bregar še ni in ni mogel prav vključiti v skrivnostno nočno proizvodnjo, ki je zadnji čas obsedla Ljubljano. Papirnice so bile izpraznjene, kajti ljudje so pokupili vse zaloge barvastega papirja, zlasti rdečega in modrega. Pokupili so slednjo zaplato uporabne lepenke, vrvice, trakove in sploh vse, iz česar je bilo mogoče izdelovati zastave, zastavice, transparente, napise, okraske, črke, zvezde, slike in drugo za bližajoče se slavje vseh slavij. Anton je iskal in končno iztaknil nekaj uporabnih reči. Tako se je slednjič pridružil nevidni armiji gospodinj, deklet, otrok in starcev, ki so skrivaj in vsak zase, vendar tako, da so slutili in vedeli drug o drugem, šivali, krpali, skladali, urezovali in na vse mogoče viže sestavljali praznjo opravo, ki naj odene mesto na dan osvoboditve.

Anton in njegova ženica Marija sta čakala Toneta in Andreja.

Sleherni ljubljanski meščan je čakal sina, očeta, brata, mater, ženo, sestro, prijatelja, znanca — partizana.

IVE ŠUBIC: GLAD, 1956, olje

Hrepenenje je stiskalo, peklo, razganjalo srca do brezumja in najgloblje ljubezenske bolečine.

V štirih letih vcepljeni strah se je moral umakniti močnejšemu čustvu: marsikateri Ljubljčan ni več skrival zastavic, v papirnicah so skoraj javno prodajali sumljivo blago. Slovenskega poročevalca si lahko videl na vsakem koraku.

Gospodinje so vrgle v pečice poslednje dekagrame moke, da bi napékale pecivo za prihajajoče partizane.

Vse dopoldneve je onegavil Anton po ulicah, opazoval, se pomenljivo pomenkoval z znanci, ugribal in pomagal ugibati, kdaj bo konec nemške zverine. Vse dopoldneve in noči je tiščal uho na radijski aparat, lovil novice, pa spet natikal očala in študiral zemljevid.

Poulični boji v Berlinu. Žukov, Konjev, Timošenko, Eisenhower trgajo Nemčijo. Partizani zavzeli Kočevje in Postojno in prodirajo proti Ljubljani...

Straža pred Kazino pa vendar stoji in se zdolgočaseno prestopa, kot se ne bi nikjer pod soncem nič zgodilo. Še trobi radio o podaljšanju policijske ure. Nemška poročila z bojišč še govore o taktičnih umikih, o skrajšanih frontah, o fanatičnih in zmagovitih protinapadih. Rupnik prevzel vrhovno poveljstvo nad vsemi domobranci. Objavlja novo mobilizacijo.

Ne, ne, nič ne bo preslepilo Antona. Dogodki neizprosno gredo svojo pot. Hitler je mrtev v svojem berlinskem bunkerju. Vsak čas bo njegov naslednik Dönitz podpisal kapitulacijo. Vsak čas bodo partizani vdrl v Ljubljano.

Smešni četrti maj... Proglas Zedinjene Slovenije na Taboru. Kdo so ti moške, ki so se predstavili kot začasni zastopniki slovenskega naroda? Aha, Šmajd je vmes! Že to pove dovolj staremu Bregarju. Kratka bo zgodovina te bedne vlade, boste videli.

Prav ima Anton. Naslednji dan Slovenec in Jutro že ne izideta več. Vlada enodnevnic je samo še burkast spomin. Vsi njeni ministri jo že mahajo nekam na sever — kot kaplja v bežeči reki. Vso noč ropotajo vozila: zagnjeni, skrivnostni tovornjaki s protiletalskimi strojnicami in žarometi, redke limuzine, motorji. Beže ostanki Hitlerjeve balkanske armade, beže ustaške tolpe, beži bela garda in z njo mnogi zaslepljeni prebivalci. Množice pešcev udarjajo neenakomeren takt na betonu — vojska ne sme korakati v redu, prebivalstvo Ljubljane naj misli, da beže samo civilisti. Toda vsak skrivni pogled izza zaves odkriva resnico: vojaki »nepremagljive« armade se vlečejo prašni, zbiti, z brezupom v očeh in v slednjem trudnem koraku. Spremlja jih tren, spremljajo jih kmečki vozovi, zaplenjeni povsod po Bolkanu, polni naropanega plena. Do kod bo prišla ta dolga žalostna povorka na svoji poti v neznano? Do tam, kjer jo bodo prestregle partizanske brigade.

Dolgi so dnevi zgodnjega maja. Šesti maj, nedelja. Pred sivo popleskano Kazino slednjič naklada tudi nemški glavni stan. Z nedolžno porogljivostjo gre večkrat tam mimo mešan Bregar. Če bi se ustavil, bi bržčas skupil klofuto ali udarec s kopitom od podivjanega domobranca. Izpred univerze odhajajo nabito polna vozila domačih izkoreninjenec, policijskih sadistov, klerikalnih in liberalnih politikantov, pridigarjev bratomora. Rupnik in njegov štab sta že izginila. Vsa ta gospôda, ki je služila Mussoliniju in Hitlerju ter ob koncu začela koketirati z anglo-ameriškimi zavezniki in kraljem Petrom, na vrat na nos beži proti Jesenicam. Njen beg spremljajo detonacije, rušenje mostov, razstreljevanje topov in municijskih skladišč.

Ponedeljek, torek — zadnja dneva sužnosti v veliki ječi Ljubljani. Odhajajo zadnje straže izpred javnih poslopij. O mraku nikjer več nobene uniforme. Nemčija je že kapitulirala, vendar ljubljanski radio še grozi, da bo vsak ustreljen, kdor bo govoril o tej kapitulaciji. Bela garda je prekosila v zvestobi nacizmu celo nemške

SS-divizije. V zadnji minuti pred begom beli krvoloki sadistično ubijejo Vita Kraigherja, Mesesnela, brata Tuma in štirinajst drugih rodoljubov.

Kot spomenik, kot priča štiri leta trajajoče more ostajajo žične ograde okrog Ljubljane. Zdaj so te ograde zgolj čudna prikazen, ki je sama sebi v posmeh.

Vso noč sedi Anton v temi pri oknu in posluša, premišlja. Koliko ljudi v Ljubljani tako preživlja to zvezdno noč! Srce si ne da pokoja, duša je vsa v zenicah, da se ne morejo zatisniti. Spomini, upi, strastno pričakovanje — vsa človekova osebnost gori in plameni v nemiru.

Jutri, ali je mogoče, morda že jutri prideta Tone in Andrej.

Kaj smo prestali, bog moj, kaj smo prestali. Nismo se vdali, to je poglavitno, borili smo se in vztrajali.

Misel seže nazaj, daleč štiri leta, do 1941. Ljubljana je uporna, ne pristane na rimsko suženjstvo. Kmalu jo doleti čast, da je edina med evropskimi mesti spreminjena v ječo, v ogromno koncentracijsko taborišče. Množica hišnih preiskav, vsi moški so sumljivi, vse sumljivo pa roma v Gonars, Padovo, na Rab, pozneje v Auschwitz, Dachau, Ravensbrück. Kako je že rekel Robotti: »S čistkami je treba utrditi načelo, da ljudje ne pomenijo nič in da je nad vsem prestiž države in režima, prestiž, ki ga bo to ljudstvo, vajeno že od vekov na trdo pest, pričelo upoštevati le tedaj, če bo prisiljeno priznavati energijo države in vlade, ki znata zmagovati.«

Kako si se motil, general! Uporno mesto je rodilo Osvobodilno fronto kljub tvojim železnim teorijam. Žica, španski jezdeci, internacije, da, vse to je otežkočilo ilegalno delo, ni ga pa moglo zadušiti. Čeprav odrezana od partizanskega zaledja, je Ljubljana znala organizirati kurirske zveze, tiskarne, znala je ponarediti na tisoče tvojih dokumentov. Kljub tvojim naporom, Robotti, je Ljubljana postala matica osvobodilnega gibanja, rodila in spravila v gozdove tisoče Tonetov in Andrejev, tisoče takih fantov, kot sta moja dva. Robotti in Rösener in Rupnik, vsi skupaj niste mogli zaščititi Erlicha, Natlačena, Majdiča, Emra, Peršuha in drugih izdajalcev, ki so jih v Ljubljani potolkle krogle naših vosovcev. Niste ustavili otročjih rok, ki so vam pred očmi pisale na zidove bojna gesla. Streljali ste talce, prelili potoke krvi, toda krvni tok svobodoljubnega ljudstva je neusahljiv. Z nobenim nasiljem niste zatrli Slovenskega poročevalca, ki je romal iz rok v roke, niste zaustavili pošiljk blaga, zdravil in orožja iz Ljubljane na Dolenjsko, Notranjsko in v Dolomite. Niste si mogli pomagati, kadar smo na ukaz Osvobodilne fronte izpraznili ulice, da je obvisela tišina nad izumrlim mestom. Nisi zaman napisal, minister Ciano: »V Sloveniji stvari ne gredo dobro. Visoki komisar zahteva, da mu pošljemo še 24 tisoč ljudi. Kaže, da so ljubljanske ulice neprehodne za naše čete. Vsak vhod, vsaka zavesa na oknu skriva zasedo.«

Meščanu Antonu minevajo zadnje ure pred veliko zoro. Kadar ga pričakovanje duši do bolečine, stopi po prstih v sobo in obstoji v temi hip ali dva, obstoji toliko časa, da zasliši rožljanje jagod na ženinem molku in pol plašen, pol pomirjujoč Marijin glas:

»Saj bosta ja ostala, Anton, bosta ja jutri doma.«

Onstran Ljubljane, v Blaznikovi tiskarni, pa je ta čas že pripravljena slavnostna številka Slovenskega poročevalca. Josip Ribičič jo je uredil po nalogu mestnega odbora OF še v času hudih nevarnosti in ilegale. To bo prva številka v svobodi. Pozdrav osvoboditeljem je v njej, pozdrav borbene Ljubljane njenim partizanom.

Nastanek te številke Poročevalca izpričuje junaštvo Ljubljane v zadnjih dneh fašističnega terorja. Njen urednik se je spraševal: »Ali bodo sredi divjanja policije in črne roke upali odpreti srce vsi tisti, ki jih bom prosil za prispevke? Ali bodo upali podpisati pozdrav osvoboditeljem, ko lahko okupator vsak trenutek še odkrije

tisk?« K slehernemu izmed teh ljudi je urednik šel težkih nog, ne verujoč, da se bo kdo upal tvegati. Od vsakega izmed njih se je vračal lažje hoje, kajti nihče ni odklonil sodelovanja in podpisa:

Oton Župančič je bil v Šlajmerjevem domu. Dejal je: »Dal ti bom celo pesem.« Čez nekaj dni je res čakala urednika čudovita poema: Osvoboditeljem.

K Finžgarju je šla urednikova žena. Pisatelj Svobodnega sonca ji je dejal: »O, za to pa, za to!« Ko je kratki prispevek napisal in podpisal, je rekel: »Izročam brez skrbi, ker vem, da bo vse prav.« Besede nestorja slovenskih pisateljev so bile pre-roške: »Pozdravljam jugoslovansko vojsko z željo, da bi prišla z oljkovo vejico miru, ki naj vzcvete v novi dobi za novo delo v poštenosti in pravičnosti, v trudu in znoju, v spoštovanju resnične svobode. Ne slepimo ne sebe ne drugih z zlato dobo, ki se nam obeta. Zlato te dobe je še silno globoko zakopano in bo treba krvavih žuljev, da ga izgrebemo. Toda naša skupna volja bodi: hočemo!«

Pisali in podpisali so tudi France Koblar, Anton Sovrè, pesnica Kristina Štular, Marja Boršnikova, Marija Hlabe-Plahutnik, delavec Miha, arhitekti Tomažič, Omaha, Strehar, Rozman, Mušič in Glanz, slikar Šantelj, kipar Kalin, skojevec Andrej, mati, ki je izgubila sina talca...

S pomočjo Alberta Širokega so bili prispevki zbrani in predani zaupnikom v Blaznikovih tiskarni. Kasneje so dodali še poročila SNOS. Preden pa je bila številka natisnana, se je urednik Ribičič s skrbjo potikal okrog tiskarne, da bi v skrajni nevarnosti še lahko obvestil pisce. Preiskave v tiskarnah so bile takrat še na dnevnem redu.

No, zgodilo se ni nič in na predvečer osvoboditve je bila številka pripravljena.

In zdaj je čakalo junaško mesto, čakal je človek tega mesta. Vleklo so se neskončne ure zadnje noči, minute, sekunde so polzele po polževo.

Ko je blisnil prvi svit dneva, Anton Bregar ni več strpel. Stopil je pred hišna vrata na ulico in globoko vdihnil zrak, ki je prvič po štirih letih dišal po svobodi. Bilo je, kot da je sleherna dver ljubljanskih hiš dvojica rok, ki se bo ob tej zori zdaj zdaj razširila v objem. Bilo je, kot da vsaka vrata z muko tajijo nemir, ki se bo zdaj zdaj združil v eno samo reko radosti in zanosa.

ZADNJI JURIŠ

Ljubljancani niso vedeli, kako slovite boje so bile partizanske brigade in divizije zadnja dva dneva v predzvežjih prestolnice.

Sedmega maja zjutraj so krenile enote sedmega korpusa in 29. udarne hercegovske divizije v napad na vsej črti od Podlipoglava in Škofljice prek Barja do Horjula in Brezij.

Sovražnik ni hotel popustiti. Odločil se je držati Ljubljano do skrajnih meja možnosti. Zgradil si je dve utrjeni bojni črti z zemeljskimi bunkerji ter z dobrimi topniškimi in strojniškimi položaji. Zunanja bojna črta je potekala od Zadvara prek Orljege, Lavrice, Barja in Brezovice globoko v Dolomite. Notranja črta se je vlekla od Dobrunj prek Rudnika, Barja in Korelja do Toškega čela. Nemalo se je sovražnik zanašal tudi na topniško podporo z Ljubljanskega gradu.

Cankarjeva in Gubčeva brigada sta trčili v napadu na Orlje na najzagrizenejši odpor. Položaje sta tu branila regiment SS-divizije Princ Eugen in večja enota domobrancev. Borci Cankarjeve in Gubčeve so jurišali na bunkerje ves dan v zaporednih valovih, vrgli nekajkrat sovražnika nazaj, vendar so se morali spet in spet umakniti. 7. maja zvečer in vso noč je sovražnik obdržal postojanke. Prav na pragu svobode je tu padlo veliko partizanov in veliko je bilo ranjenih.

Na drugih odsekih se je partizanska ofenziva razvijala ugodneje. Brigade 18. divizije so napadle sovražnika v oporiščih Lavrica in Babina gorica. Borbe so trajale ves dan in tudi tu so prehajali položaji iz rok v roke, vendar se je zvečer moral sovražnik umakniti do Rudnika in Ilovice.

Hercegovci so v hudih bojih pregnali Nemce in njihove pomagače s črte Vrzdenec—Horjul na črto Ključ—Kladnik—Sentjošt.

Obroč okrog Ljubljane se je močno stisnil in očitno je bilo, da bo prihodnji dan prinesel sovražniku dokončni zlom.

V sončnem jutru osmega maja so se vlekli po ravni cesti, ki teče od Iga proti Ljubljani, kolone bežečih belogardistov. 10. brigada 18. divizije je do kraja očistila izžansko kotlino. Konji so naglo vlekli kmečke vozove, polne popotnih potrebščin, domobranskih vojakov in ranjencev, tako da se je visoko dvigal barjanski prah. Zaščitnice so komaj zadržale partizane, da niso že kar na začetku prestregli tega umika, ki mu tako in tako ni bil usojen dolg vek.

Na Orljem je spet divjal boj z nezmanjšano silo ves dan. Enote 18. divizije so slednjič izsilile odločitev. Krvavo Orlje je bilo zavzeto.

15. divizija je napadla Dobrunje in Bizovik ter z desnim krilom prekoračila Savo. Že naslednjega dne so se deli te divizije združili med Kamnikom in Gornjim gradom z enotami 4. operativne cone. Tako je bil sklenjen obroč, ki so ga dolge tedne stiskale 3., 1. in 4. jugoslovanska armada. Obkoljeni ostanki nemške in ustaške vojske so se morali vdati.

Na skrajnem levem krilu ljubljanskega bojišča je 29. udarna divizija zadnji dan vojne zavzela Kostanjevico in Log. Po srditih bojih je bil sovražni odpor po-

polnoma zlomljen. Ostanke nemških, četniških in belih tolp so se umaknili v Ljubljano. Hercegovci so raztegnili obkoljevalni obroč do Šentvida in Medvod.

V dveh desetletjih miru niso otemneli spomini borcev na 7. in 8. maj 1945. Prepolna jasnine in sonca sta bila ta dva dneva, prepolna junaštva, tveganja, naporov in žrtev. Preveč bleščeča, preveč pred očmi, preveč v dosegu rok je ležala Ljubljana, matica boja in revolucije.

Še pomnite, tovariši... diha v tisočernih pogovorih, zapiskih, podobah in monologih ta orjaški spomin.

Še veš, Mali, zvesti kurir, kako sva dva dni pred koncem z Griča nad Podpečjo oprezala po Barju, da bi odkrila sovražnika? Ali se spomniš, kako sva pozabila na švabske granate, ko je v soncu zažarela Ljubljana pred najinimi očmi? Kolikokrat smo partizani utrujeni, lačni in premraženi sanjali o poti vanjo. Kolikokrat smo molče, s tihimi vzdihmi gledali to mesto z vrhov naših gora! Vsa bela, zastrta s tajnim pajčolanom megle je tisti dan ležala Ljubljana pred nama, podobna ujeti kraljični, ki zvesta in neuklonljiva čaka svojega rešitelja.

In nismo čutili napora, ne blata, ne nevarnosti, ko smo se Nace, Ožbolt, Ernest in jaz, Korotan, plazili po obcestnih jarkih, da smo se plazili v smer proti Ljubljani. Sami štirje v ogledniški patroli dolenske brigade smo se zarili v prvo bojno linijo nemške obrambe. Kot bi bilo včeraj: Ravna cesta izpod Peči v Črno vas, Potok, obraščen z vrbami in jelšami, vijoč se v močvirnat svet. V jarku smo. Pomikamo se po štirih. »Pozor, Nemci. Videl tri čelade.« »Naprej, prepričajmo se, naši mitraljezci na griču nas bodo ščitili.« In glej, iz potoške struge se pomole

nemške glave! Nato zaropota, zažvižga, zatreska. Nemci nas ne puste naprej. Užgemo po njih. Ernest z brenom, Nace in Ožbolt z ruskima brzostrelkama, jaz s parabelom. Priklenili smo jih v zaklone. Kmalu prifrče tri granate izza Notranjih Goric. Treščijo v kamnolom. Druga serija pade v vas in okolico. Ampak naš merilec Lakner, od vraga je bil ta človek, že z drugim strelom iz minometa zadene v živo tisto topniško gnezdo.

Kot na filmskem traku se vrstijo podobe. Spomini utripajo, veseli in tožni utrinki lete skozi prostranstvo časa.

Zapuščen švabski bunker v Dolomitih. Pred njim leže trije mrtvi partizani. Hercegovci, visoki, mladi ljudje zagorelih obličij. Katera sila jih je gnala na tritedenskem pohodu na 700 km dolgo pot skozi boje in neskončna pomladanja deževja, dokler niso našli smrt daleč od doma, daleč v neznani deželi, o kateri so slišali samo to, da v njej prebivajo bratje. Kdo bo utolažil njihove matere, dekleta in žene? Kdo bo skrbel za deco tistihle dveh mož s črnimi brki in štrlečimi, shuššanimi ličnicami? Umrli so v svitu svobode, brezimni bombaši, in eden med njimi, golobradec katerega mrtve roke krčevito stiskajo brzostrelko, je še skoraj otrok.

Žalost, pregloboka za jok, molitev in kletev.

In Orlje, kraj morečega spomina za preživele Gubce in Cankarje in borce ljubljanske. Mar je res tako draga, tako neskončno draga svoboda? Ali je treba res tudi poslednji kamenček njenega mozaika kupiti s potoki krvi?

Opoj jutrišnjega dne jih je gnal naprej, tja v križni ogenj zadnjih fanatikov protirevolucije. Drveli so pred bunkerje v zanosni veri, da sedmega, osmega maja življenje in smrt nimata meje med sabo. Sleherni njihov jurišni korak je spremljalo treskanje bomb in granat, prestrezali so ga rafali iz vročih cevi, podžigal ga je krohot obupa in ukopanih belogardistov. Partizani so umirali zadnjič, brez začudenja, samoumevno, kot bi na pragu domačije njihov jaz izgubil slednji pomen in ceno. Hoteli so iti naprej, hoteli so storiti še zadnjega na neskončni, leta dolgi verigi korakov. Vsa njihova zavest in podzavest je zahtevala zadnji korak in sleherni ugovor bi bil brez moči spričo tega hotenja.

Ranjenci so krvaveli, pa niso čutili bolečin. Ne meneč se za rane so vztrajali v jurišni črti ter tekli, hodili, lezli in se plazili naprej. Tam, brž onkraj teh kostanjev in smrek in jarkov in senožeti jih je čakala Ljubljana... Čemu ste hodile za njimi, bolničarke-partizanke, čemu ste jih rotile, naj se vrnejo? Oni niso imeli namena vrniti se, klical jih je bližnji svobodni dom. Rane jih niso nič več skelele.

Ali res še pomnite vse to, partizani, tovariši?

Se še spominjaš, Čopič, najmlajši mitraljezec, kako si šel v svojo zadnjo patroljo?

Z dvema tovarišema si šel v zgodnjo noč 8. maja. Mir je zagrnil Orlje. Ob jarkih in bunkerjih, kjer je ves dan vrela bitka, so bolničarke pod varstvom prednjih straž negovale ranjence ter iskale mrtve tovariše med nemškimi in domobranskimi trupli. Sovražnik je zbežal s položaja. »Do kod so se umaknili? Poglejte, poizvedjte,« je naročil patrolji Uragan. »Morda je pot v Ljubljano že prosta. Če je, gremo že zgodaj ponoči naprej, sicer bosta 18. in Hercegovska pred nami v Ljubljani.«

Splazili ste se skozi odprtine, ki so jih podnevi napravile partizanske granate v žičnih ovirah. Plazili ste se po trebuih, počasi, meter za metrom. Kmalu ste spet naleteli na bunkerje in zaslišali govorjenje. Po ostrem nagonu, ki je lasten preganjani zveri, so vas domobranci začutili in začeli divje streljati. Zastokal je eden vas treh; v temi so ga zadeli. Ostala sta sama, pa se nista vrnila. Vsa pijana svoje naloge in bližnje zmage sta lezla naprej po kotanjah. Opolnoči sta zaslišala čudna cingljanja orožja, topot iz bunkerjev in strelskih jarkov, preklinjanje v slovenskem in rezka povelja v nemškem jeziku. Čula sta dvogovor, ki ga ne bosta nikoli

PRVA SLOVENSKA NARODNA VLADA NA BALKONU UNIVERZE V LJUBLJANI MAJA 1945

pozabila: »Obkoljeni smo. Bežimo.« — »Kam?« »Kamor so šli drugi...« Klavrn, nemočen obup je bil v teh besedah. Nato sta zaslišala kletév in za njo strele. Zagrizen belogardist je streljal za pajdaši, ki so jo ubrali proti Rakovniku. Stekla sta za kolono vse do strelišča. V prvem novem svitu sta šla počasi proti Karlovškemu mostu, ki ga je pravkar zapustil zadnji domobranski stražar. Ob pol petih sta menda pozabila na svojo nalogo. Šla sta prek mosta in po ovinkasti poti na grad. Prvič v svojem življenju si bil v Ljubljani in hotel si jo videti z grajske višine, objeti si hotel z očmi to mesto, ki je po njem hrepenelo toliko najboljših tovarišev.

Videl si Ljubljano ob sončnem vzhodu. Luč je pozlatila strehe, morje streh iz rdeče opeke. Sij je dahnil na mostove, nabrežja in strugo reke, na staromodne palače, na vitki nebotičnikov pravokotnik, na tivolske gaje, kostanjeve zelenice in Rožnik, zavil v tenko meglo. Štel si cerkvene zvonike, odete v rjo starodavnega bakra, ves prevzet si poslušal ure, ki so po vrsti bile v Šempetru, Šenklašču, Trnovem. Lepota je imela tu žezlo v rokah in začutil si, najmlajši mitraljezec iz Cankarjeve udarne, da ti v srce prihaja čustvo, ki je tam davno nekoč živelo, pa ga je vojna iztrgala iz svoje biti.

V tem jutru nad Ljubljano si spet srečal mir.

Trije, štirje domobranci so jadno stekli pod Šancami na Mestni trg in brž potem čez Čevljarški most nekam med hiše. S tovarišem sta se spogledala. Zamahnil si z roko, kot bi hotel odgnati roj nadležnih misli, ki spominjajo na preteklost. Trenutek je bil predragocen, da bi ga pretrgal z rafalom.

Trenutek, ko je Ljubljana dočakala osvoboditelje.

Zjutraj 9. maja prihajajo patrulje predhodnice, za njimi strnjene enote. Skozi dolenska vrata korakajo borci oficirske šole, za njimi 15. in 18. divizija. Tu so zdaj slavne brigade Cankarjeva, Gubčeva, Levstikova, tu je 10. Ljubljanska, tu so mnoge druge, katerih imena so skozi leta vlivala strah okupatorju in domačim izdajalcem. Pred brigadami stopa godba 7. korpusa, za njo štabi na konjih in v avtomobilih. Po cestah in poteh z Barja se vsipljejo bataljoni dolenske brigade, po Tržaški cesti, po šišenskih in podutiških cestah prihajajo Hercegovci.

Vsepovsod, na vseh koncih in krajih zabredejo partizani v množico ljudstva. Utapljajo se v isto množico, ki so iz nje izšli. Nepregledni špalirji, tisoči dvignjenih rok, Ljubljano nosi ocean sreče. Mesto je kot ene same človeške prsi, razgnane v smehu in joku, razdejjane v hrupu neizmerne radosti. Triumf življenja nad smrtjo, triumf volje nad usodnostjo, množice na vrhuncu osveščenosti, prelomnica epoh, zmagoslavje vsega človeškega — to je ta enkratni 9. maj, to je vrnitev partizanov z gora.

Zastave vihrajo iz podstrešnih lin, z balkonov, oken, od vsepovsod, kjer jih je mogoče razobesiti. Zastave nove Jugoslavije, rdeče zastave s srpom in kladivom, zastave ameriških in agleških zaveznikov. Kladivca nabijajo po stenah — še zastav, še zastav. Slavoloki, napisi, transparenti, slike maršala Tita — vse je v pohodu. Mesto je vrh, ulice so zasute z zelenjem, rože dežujejo na partizanske kolone, nobena gumbnica ne ostane prazna. Pogače, slaščice, pritrpane od ust, cigarete, vsemogoča darila znanim in neznanim borcem. Harmonika je široko raztegnjena. Dekleta sredi bataljonov, otroci s titovkami v naročjih partizank, ljubljanske mame med sinovi-vojaki. Praznik polni veliko srce množic, ki so se uprle, se borile in zmagale.

Borci si podajajo slavnostno številko Slovenskega poročevalca. V hipu je razgrabljena ta izdaja. Partizani strmijo v spoznanju, koliko si je upala tvegati njihova Ljubljana! Iz zvočnikov se oglašja ku-ku, radio svobodne prestolnice. Napovedovalci berejo prve odloke ljudske oblasti. Burna beseda zancev se širi brez konca in kraja. Vihar glasov napolnjuje ulice, sproščenost prodira v poslednja zakotja zavesti, ki si od ure do ure opomore od prestane groze v fašistični sužnosti:

»Živela svoboda! Mi smo Titovi, Tito je naš!«

Množice zanesejo štab 7. korpusa na Kongresni trg — odslej se bo imenoval Trg revolucije. Postavljen je oder in komandant osvobodilnega korpusa Franc Pogljajen spregovori ljudstvu: »Hvala tebi, Ljubljana za vse, kar si trpela in storila. Ogromen je tvoj delež v osvobodilnem zmagoslavju. S svojim junaštvom si dajala pogum in moč slehernemu borcu v gorah.«

Koder prihajajo brigade, jih spremlja pesem. Hej brigade, hitite. Na juriš, o hej partizan, Bretje le k soncu svobodi... Hercegovci plešejo kolo. Druže Tito, ljubice bela... Ljubljana je miting, Ljubljana je prizorišče stoterih mitingov. Čas je gost in težak, nabit z dogajanjem, kot bi hotel v eni sapi nadomestiti štiri leta nasilne, zvezane samozataje.

Partizani zasedajo okupatorjeva skladišča. Precej je tega, kar ni bilo mogoče odnesti in odpeljati na paničnem begu. Brigade preštevajo vojni plen: 120 topov, 500 avtomatičnih orožij, 5000 pušk, 110 minometov, tanki, tovorni avtomobili...

Popoldne, zvečer se seli slavje iz ulic v domove. Srečanja staršev z otroki, mož z ženami. Dolge pripovedi, vprašanja, solze veselja med živimi, solze žalovanja za padlimi.

Penzionist Bregar sprejme sinova Toneta in Andreja. Šla sta kot mlada fanta, vrnila sta se kot zrela moža. Sedita v kuhinji, podajata si iz objema v objem svojo mamo, svojo shujšano, utrujeno mamico, ki je bila z njima v mislih, upih in sanjah

vse dolge partizanske zime. Zdaj sta ponos in radost zdravnika vseh teh štirih ljudi, zdravnika lakote in komaj zaceljenih ran pa stisk in tegob ter bojazni, ki so trpinčile njihove duše.

Slavje se ne zmeri. Traja v večer in v noč brez konca. Množice na trgih, na ulicah se ne razidejo, kot bi jih držal nepopisen magnet.

10. maja zagrnejo Kongresni trg. Po dolgem pohodu iz Črnomlja prek kočevskih gozdov, prek Mašuna, Snežnika, Ilirske Bistrice in Krasa prihaja v Ljubljano prva narodna vlada. 5. maja se je konstituirala v Ajdovščini in zdaj se bo predstavila glavnemu mestu.

Vihar iz sto tisoč grl pozdravi voditelje revolucije, ko ganjeni stoje v gruči na balkonu univerze. Vihar sprejme vase Kidričeve besede: »Naj se to veliko navdušenje, ki ga v teh dneh izkazuje naša bela Ljubljana, naj se samozavest naše bele Ljubljanke, požrtvovalnost naše bele Ljubljanke, njena hvaležnost vsem žrtvam naše težke borbe izkaže v prihodnjih dneh, da bomo začeli z vso vnemo po vseh močeh vestno, vztrajno in neumorno graditi svojo ljudsko narodno oblast in obnovljati svojo deželo, skratka, da bomo storili vse, da se bo v resnici ustvarila srečna bodočnost našega ljudstva, srečna bodočnost naših potomcev, naših otrok.«

Množica valovi in buči kot morje. Taka je kot enovito telo, kakor en sam organizem neizmerne moči. Zmogla je boj s fašizmom, kos bo nepreglednim ustvarjalnim naporom, ki jo čakajo. Vse zaupanje, vsa vera tebi, ljudska množica.

20 let po koncu druge svetovne vojne pa naj velja prva zdravica v opombo tvojega boja, ti, naša draga bela Ljubljana.

Bogdan Viskiĉ

S TRETJO PREKMORSKO UDARNO BRIGADO OD GOSPIĀA V SLOVENSKO PRIMORJE

Pri konĉnem osvobajanju naŝe deŝele, ki je terjalo hude boje, je igrala vidno vlogo tudi IV. armada, ki je po bojih v Dalmaciji in Liki napredovala proti Istri in Slovenskemu Primorju, ter konĉno v sodelovanju z IX. slovenskim korpusom, osvobodila tudi Trst.

V sestavu IV. armade, ki ji je poveljeval pokojni general Peter Drapŝin, komisar pa je bil Boŝko Ŝiljegoviĉ, so delovale tudi prekomorske brigade, ki so nastale po kapitulaciji Italije. V njihovih sestavih je bilo veliko primorskih Slovencev, ki jih je italijanski faŝizem pognal daleĉ na apeninski ŝkorenj in ki so množiĉno vstopali v te enote.

Med temi brigadami se je zelo odlikovala tudi 3. prekomorska, ki si je po hudi bitki za Knin prisluŝila tudi naslov »udarna«. Ŝtela je okoli 2500 borcev, med njimi je bilo najmanj dve tretjini Slovencev iz Primorja, ostali pa so bili predvsem Črnogorci in Dalmatinci. To pot priobĉujemo borbeni potopis te prekomorske brigade od marca do maja 1945, ko je svojo trdo pot konĉala v okolici Ilirske Bistrice, kjer je sovraŝnik zbral ŝtevilne enote in nudil krĉevit odpor. Pri tem je bilo na obeh straneh kljub zadnjim dnevom vojne veliko ĉloveŝkih ŝrtev.

Z osvoboditvijo Lapca in Bihaĉa je IV. armada naglo napredovala naprej in osvobajala Liko.

Ŗestindvajseta dalmatinska divizija je v teh operacijah dobila nalogo, da skupaj z 20. dalmatinsko divizijo uniĉi v Liki najmoĉnejŝe sovraŝnikovo oporiŝĉe, to je Gospiĉ. Tam je bilo tudi moĉno gnezdo najbolj zagrizenih ustaŝev.

Tretja prekomorska brigada je iz okolice Bihaĉa krenila 29. marca 1945 v smeri Donji Lapac—Udbina—Gornja Ploĉa—Poĉitelj—Ribnik—Bilaj. Spotoma smo videli ŝalostne prizore — povsod poŝgane vasi, a ŝe njihove ostanke je sovraŝnik ruŝil. V ŝtevilnih vaseh nismo zasledili ŝive duŝe, ker se je prebivalstvo razbeŝalo in poskrilo pred podivjanimi »koljaĉi« in delno odŝlo v »zbjeg«. Opustoŝena in izumrla pokrajina je delovala muĉno in ŝalostno.

Ko je brigada 2. aprila prišla v vas Bilaj, se je takoj spopadla s sovražnikom, ki je imel obrambne rove vzdolž zahodne obale reke Like.

V divizijskem ukazu za napad na Gospić, ki ga je brigada dobila 3. aprila 1945, je rečeno, naj 3. prekomorska udarna brigada z dodeljeno četo tankov 1. tankovske brigade pri vasi Bilaj preide rečico Liko, nato pa naj vzdolž ceste in železniške proge zavzame vzhodni predel Gospića. Levo od nas so v smeri Divoselo—Žabica—Gospić prodirale enote 20. dalmatinske divizije, desno od nas pa 11. dalmatinska udarna divizija v smeri Vrebac—Barlete—Smiljansko polje. Napad se je začel 4. aprila 1945 okrog osme ure z zakasnitvijo dveh ur. Do zakasnitve je prišlo zaradi zelo goste megle, ki je zavrla topniško pripravo bitke. Ko se je megla končno dvignila, je brigada takoj za kratkotrajnim, a močnim ognjem iz topov in minometalcev šla na juriš. Brigadne enote so naglo prešle rečico Liko in zasedle sovražnikove rove, ki so bili zunanja obramba Gospića. Pred prvimi sovražnikovimi jarki so naši borci našli okrog 35 mrtvih in večinoma slečenih borcev in eno tovarišico, iz sestava 5. prekomorske brigade, ki so v prejšnjih bojih padli pred temi utrjenimi položaji. Večina teh je sovražnik prav sadiščno razporedil pred svoje obrambne rove, verjetno z željo, da bi bili za strah drugim. Toda, Nemcem in ustašem tudi to ni pomagalo... Vendar pa se nas je polastil občutek, da je tu nenadoma v sovražnikove roke padel cel vod, ki so ga po nenadni obkolitvi ustaši poklali.

Z razbitjem zunanje obrambe Gospića so vstopili v bitko tudi tanki. Napad na sovražnika se je nadaljeval. Okrog poldneva je brigada prodrla pred železniško postajo, ki pa jo je sovražnik trdovratno branil. Ker je bila postaja z okoliškim naseljem vred zelo močno in utrjeno oporišče notranje obrambe Gospića, smo zaprosili za pomoč komandanta artilerije IV. armade generala Karla Levičnika, naj nam pomaga s topniškim ognjem. Preden smo dobili zvezo z artilerijo in preden se je ta pripravila na streljanje, so bile razmere že spremenjene. Namreč, 2. in 4. bataljon 3. prekomorske udarne brigade sta sama napadala naprej in zavzela sovražnikovo oporišče prav v trenutku, ko je naše topništvo začelo streljati na ta položaj. Takoj je sledilo naše obvestilo o tem, artilerijski ogenj je tudi prenehal, a nekaj izgub smo le imeli zaradi tega.

Popoldne, potem ko je brigada razbila notranji del obrambe Gospića, so se v vzhodnem delu mesta začeli ulični boji. Sovražnik se je posebno na našem sektorju trdovratno upiral, pod večer pa je bil zaradi pritiska iz vseh strani prisiljen zapustiti mesto. Umaknil se je proti zahodu.

V bitki za Gospić je že drugič prišlo do zmote, da so se naše enote obstreljevale medsebojno. Do tega je prišlo zaradi razvoja borbene situacije. Ko je 3. prekomorska udarna brigada vse do rečice Novčice dokončno zasedla vzhodni del mesta, so iz južne in jugozahodne smeri prihajale v Gospić enote 20. dalmatinske divizije. Tedaj je umikajoči se sovražnik ščitil svoj umik proti zahodu z nekaj skupinami borcev, ki so se trdovratno upirali prodoru divizijskih enot. Ker je ogenj tolkel po delu naše brigade, so naše enote odgovorile v smer, odkoder je pokalo, ne vedoč, da so tja že prispele enote 20. dalmatinske divizije. Borci levih sosedov so na naš ogenj seveda odgovarjali, dokler na srečo in v sorazmerno kratkem času ni bila z njimi vzpostavljena zveza. To je preprečilo izgube.

Za razliko od večine drugih mest v liških krajih smo Gospić dobili v zelo dobrem stanju. Ta kraj je bil eno najmočnejših ustaških oporišč »Nezavisne države Hrvatske« in edino mesto v tem delu domovine, ki dotlej še ni bilo v partizanskih rokah. Posadko garnizije, ki je štela okrog 6000 ustašev z nekaj Nemci, smo delno uničili, delno zajeli, delno pa ji je v neredu uspelo pobegniti proti Velebitu, kjer so se ubežniki poskrili.

Zavzetje Gospića je bilo eden zadnjih udarcev, ki so bili zadani zloglasni Paveličevi »državi«. Prej do skrajnosti neustrašni, trdosrčni in nepopoljšljivi ustaši, ki so oblačili v črnino velik del naše domovine, so po porazu v Gospiću brezglavo bežali pred zasluženo kaznijo. Zločincem njihovega tipa ter njihovim gospodarjem je poleg Zagreba ostalo v Hrvatski samo še nekaj oporišč, a še te je čakala taka usoda, kot jih je doletela v Gospiću.

Pohod IV. armade, kronan z uspehi zmag, se je po bitki za Gospić odvijal brez oddiha ali zadrževanja. Borce je prevzelo tako navdušenje, da jih ni bilo mogoče zadrževati, tudi če bi jih kdo hotel. Želja po čimprejšnji osvoboditvi domovine je bila nadvse goreča. Še posebej je bilo to čutiti pri primorskih Slovencih in Istranih. To je bilo končno razumljivo! Po toliko letih, prebitih v tujini, se jim je obetalo, da bodo kmalu spet doma. Zelo so si želeli, da bi svojim domačim krajem prav oni prinesli svobodo in jih priključili k novi Jugoslaviji.

Šestega aprila 1945 je brigada po ukazu štaba divizije nadaljevala prodiranje v smeri Lički Osik—Kvarte. Tu so se od ostale enote ločili zaledni deli brigade in nadaljevali pohod po cesti v Otočac. Glavnina brigade je prodirala po obronkih Velebita v smeri Krš—Kosinj—Selište—Kuterevo kot leva pobočnica 26. dalmatinske divizije. En bataljon je ostal v vasi Kuterevo, drugi je odšel v Krasno, ostali del brigade pa do kraja Švica. Mimogrede še zanimivost: v Švici se je štab brigade usidral natanko v tisti zgradbi, kjer je še nekaj dni poprej vodil operacije nemški štab divizije, ki smo jo uničili na tem področju.

V naslednjih dneh so enote 3. prekomorske brigade uničevale razkropljene ustaške in nemške skupine, ki so se skrivale in klatile v pogorju Velebita. Boji so bili predvsem okrog Šaketin vrha. Sedemnajstega aprila 1945 je brigada odšla v smeri Kompolje—Žuta Lokva—Senj in prispela v Senj naslednjega dne.

Po preboju do severnega Hrvatskega Primorja pri Senju, so enote IV. armade bojni pohod nadaljevale proti zahodu. Ena kolona je prek Velike Kapele napredovala v Gorski Kotar, druga pa je nadaljevala bojno pot ob morski obali v smeri Senj—Novi—Crikvenica—Bakar—Reka. Hkrati s tem je v sodelovanju mornarice in mornariške pehote opravljala izkrcevalne akcije na kvarnerske otoke 9. divizija. Tako je bilo vzpostavljeno trdno sodelovanje med vojno mornarico in IV. armado. S temi operacijami se je dejansko začela bitka za Reko, Istro in Slovensko Primorje.

Šestindvajseta dalmatinska divizija je bila v prvi fazi te bitke v drugem ešalonu IV. armade in je napredovala ob obali. Delno so jo pritegnili v bitko za kvarnerske otoke in tako sta 1. dalmatinska proletarska in 11. dalmatinska udarna brigada, okrepljeni s 1. bataljonom 3. prekomorske udarne brigade in s sodelovanjem vojne mornarice izvedli desant na otok Krk. Naštete enote so uspešno uničile sovražnika in je bilo zadnje oporišče Nemcev, Omišalj na Krku, osvobojeno.

Ostali del 3. prekomorske udarne brigade pa je v sestavu 26. dalmatinske udarne divizije nadaljeval pot skozi osvobojene kraje severnega Hrvatskega Primorja, ki je bilo zavito v kopreno dima od bojov in požarov, ki so jih zanetili Nemci. Prebivalci, ki so množično sodelovali v narodnoosvobodilnem boju, so enote IV. armade, to je svoje osvoboditelje, sprejeli z nepopisnimi izrazi radosti in zadovoljstva.

Bolj ko so se naše sile bližale Reki, trdovratneje se je upiral sovražnik. Zaradi tega je na liniji Reka—Rečina—k. 760—Snežnik, to je približno vzdolž stare jugoslovansko-italijanske meje prišlo do zastoja pri našem prodiranju. Stare obmejne trdnjave in tudi zemljišče so sovražniku nudile odlične možnosti za trdno in uspešno obrambo.

Šestindvajseta dalmatinska udarna divizija se je medtem že zbrala okrog Grobničkog polja in se takoj spopadla na sektorju Jelenje—k. 760, severovzhodno od

BORCI 3. PREKOMORSKE UDARNE BRIGADE V BORBAH ZA BIHAČ MARCA 1945

Klane. Levo, v smeri proti morski obali, je napadala 19. dalmatinska divizija, desno, na podnožju Snežnika, pa 13. primorsko-goranska divizija. Prav na tem sektorju se je razvila huda in ogorčena bitka, ki je trajala deset dni. Tu je divjal najhujši in najodločnejši spopad za Hrvatsko Primorje, Istro, Slovensko Primorje in Trst.

V začetku bitke smo imeli podatke, da imamo opravka le s številčno slabim sovražnikom. Glavnina nemške vojske naj bi se po teh poročilih zadrževala nekje v bližini Trsta. Toda med bitko so ugotovili, da se glavnina sovražnikovih sil zadržuje prav na tem sektorju. Tu je bil ves 97. nemški korpus, 188. in 237. divizija z večjim številom drugih enot, kot na primer ostankov razbitega 15. nemškega planinskega korpusa, mornariške pehote, policijskih enot in še drugih. V tem nesmi-selnem zadnjem sovražnikovem odporu, pri čemer so tako oni kot mi imeli velike izgube, so se Nemci borili za tuje koristi. Njihov cilj je bil vztrajati na ugodnih položajih in zadržati naše enote vse dotlej, dokler ne bi zahodni zavezniki zavzeli Trst. Tako so hoteli preprečiti, da bi Trst prišel v naše roke. Naše višje poveljstvo je kaj hitro spregledalo te namene, zato je napravilo vse, da se to ne bi zgodilo. Komandant IV. armade general Peter Drapšin je 20. dalmatinsko divizijo, okrepljeno z 11. dalmatinsko udarno brigado, poslal v obhodni manever v smeri Čabar—Knežak—Divača—Trst z nalogo, da vdre v Trst pred prihodom zahodnih zaveznikov. Hkrati s tem je 9. divizija z vojno mornarico izvedla desant na vzhodno obalo Istre in med uničevanjem sovražnika prodirala proti Trstu. Medtem so enote IX. sloven-

skega korpusa napadale s severa v smeri proti Trstu in Tržiču (Monfalcone). Tako nam je uspelo, da smo po hudih uličnih bojih zasedli Trst 1. maja 1945. Sovražnika smo uspeli uničiti povsod, razen v delu najbolj utrjenega mesta. A še ta se je drugi dan predal angleškim enotam.

Ta izredno velik uspeh so IV. armadi omogočile 19., 26. in 13. divizija, ki so se medtem ogorčeno tolkle na črti Reka—Klana in vezale nase velik del sovražnika.

V tej bitki je 3. prekomorska udarna brigada morala na položajih zamenjati enote 13. primorsko-goranske divizije, ki so bile na odseku fronte Sukava—Ravno z nalogo, da razbijejo nemško obrambo in zasedejo vas Klano. Po zavzetju Klane naj bi brigada dobila novo nalogo, ki pa bo odvisna od splošnega razvoja na fronti.

Brigada je položaje prevzela 23. aprila 1945 in takoj šla v spopad. V mrazu, dežju in snegu, na zelo razritem in pogozdenem terenu nad Klano je bila brigada tik pred osvoboditvijo enega najhujših in najbolj krvavih bojev. Napadi in protinapadi so se menjavali šest dni. Napredovanje je bilo zelo počasno. Peti dan je padel le del Klane, drugega je še vedno držal sovražnik. Naslednji dan smo zasedli vse preostale položaje severno od Klane in v smeri proti Snežniku. V tej zadnji bitki, ki je divjala na stari jugoslovansko-italijanski meji, so borci in starešine dali od sebe vse. Posebne omembe vredno je natančno usmerjanje ognja čete težkih minometov, ki je sovražniku prizadel velike izgube in skupaj s topništvom brigadnim enotam odpiral prehode v sovražnikove položaje. V tej veliki bitki se je še posebej izkazal komandant I. bataljona, ki je, čeprav hudo ranjen, hrabro jurišal na čelu svojih borcev. Junaških je bilo tiste dni pri Klani veliko.

Zaradi splošnega razvoja bitke, ki se je približevala koncu, je komandant IV. armade premestil sile z namenom, da bi popolnoma obkolili sovražnikove enote pri Reki ter jim preprečili umik. Iz teh razlogov je 26. dalmatinska udarna divizija izvedla bočni manever severno od Klane v smeri Žabče—Jablanica—Ilirska Bistrica, od koder je s fronto vzdolž železniške proge in ceste udarila v hrbet sovražniku. V sestavu 26. dalmatinske udarne divizije je 3. prekomorska udarna brigada izvedla obhodni marš z rekordno hitrostjo, čeravno so bili borci izmučeni od dolgotrajnih maršev in hudih bojev. Veliko naših borcev je po dolgih letih spet šlo mimo svojih domov. Toda niti toliko časa niso imeli, da bi se za en sam trenutek zadržali pri svojcih. Nadvse je bilo treba hiteti in v njih je gorela odgovornost, da uspešno končajo tudi to, zadnjo bitko, kar smo potem nadvse cenili.

Že naslednji dan, zgodaj zjutraj 1. maja 1945, se je 3. prekomorska razporedila na izhodiščni položaj za napad na sektorju Pasjaci—k. 561 nad vasio Šapjane. Pohod se je kmalu za tem začel v smeri Šapjane—Rupa. Sovražnik je takoj odgovoril na naš manever ter pred Šapjane poslal svoj bataljon iz rezerve z nalogo, da si zavaruje hrbet in tako pridobi čas. Ta bataljon je brigada hitro odbila in tako, potem ko je zavzela Šapjane, nadaljevala prodiranje ob cesti proti Reki.

Vzhodno, levo od nas, sta dalmatinska proletarska in 12. dalmatinska udarna brigada bojevali bitko na k. 755—k. 884. Dalje so bile enote 13. primorske-goranske divizije. Desno od nas ni bilo naših enot, kar je sovražnik kasneje dobro izkoristil. Čez dan se je sovražnikov odpor krepil vedno bolj, tako da se je prodiranje 3. PUB zvečer ustavilo približno 2 km južno od vasi Rupa pri hribu Miklavice. Tu je brigada tudi prenočila.

Naslednji dan je sovražnik že navsezgodaj začel s protinapadi. 3. PUB, ki se je vklinila v sovražnikovo obrambo precej globoko in ne levo ne desno ni imela zavarovanih kril, se je morala umikati proti vasi Rupa. Pred poldnevom se je sovražnikov pritisk krepil vedno bolj in ko je nekaj kasneje sovražnik zavzel Šapjane in dominantno koto 561, je bilo desno krilo 3. PUB in s tem tudi desno krilo 26. dalmatinske udarne divizije obkoljeno in tako v hudi nevarnosti.

Na levem krilu 26. dalmatinske udarne divizije ni bilo nič bolje, kajti sovražnik je zasedel vas Suša in dominantne višine bližnje okolice.

To je povzročil začetni poizkus 97. nemškega korpusa, ki je bil pri Reki obkoljen in se je nameraval prebiti proti severu. Ko je prevrgel svoje sile, je sovražnik s pohoda proti Ilirski Bistrici začel splošen napad. Njegov cilj je bil umik proti severu.

Pogled na napadalne sovražnikove valove je bil za nas dotlej edinstven. Z močjo izgubljenca, ki je obsojen na zanesljivo uničenje, so tako v več zapovrstnih linijah na naše položaje jurišali zadnji ostanki razbitih hitlerjanskih korpusov in divizij. Moč za to samomorilsko potezo so dobili v upanju, da bi se prebili v svoj nemški brlog, od koder so pred šestimi leti začeli uničevalne pohode po Evropi. Tudi skrievanje pred kaznijo je bil eden izmed njihovih namenov. Toda vsi ti poskusi so bili zaman!

Res pa je, da je bil njihov prvi naval uspešen. Tako sta se 25. dalmatinska kot tudi 13. primorsko-goranska divizija znašli v zelo nevarnem položaju. Zaradi nenehnih bojov, ki so divjali od srede marca 1945 naprej, je namreč število borcev v teh enotah padlo skoraj za polovico. Poleg tega pa je bila 26. dalmatinska divizija brez 11. brigade, ki je bila tedaj na pohodu proti Koroški. Tako so enote ostale brez rezervnih enot.

Ti razlogi so narekovali hiter umik in popoldne je sovražnik znova zasedel Ilirsko Bistrico. Naše enote so zasedle nove položaje na hribovitem predelu nad njo ter s tem preprečile nadaljnji sovražnikov vdor proti severu.

Del 3. PUB z okoli 350 borci, s katerimi je bil tudi komandant polkovnik Bogdan Viskić, je bil odrezan od brigadne glavnine in obkoljen v rajonu Rupa—Šapjane. Skupina se je uspešno prebila iz obroča pri vasi Harije in se po dveh dneh pridružila ostalim delom brigade.

V predelu Rupa—Šapjane—Ilirska Bistrica—Prem je sovražnik zbral vse svoje sile, ki so sodelovale v tej bitki in se na vse načine poizkušal prebiti iz novega obroča. Ker sta 26. dalmatinska in 13. primorsko-goranska divizija dobili okrepitev, so bili vsi sovražnikovi poskusi neuspešni. Komandantu te nemške grupacije smo poslali zahtevo, naj se preneha boriti, kajti izhod je brezupen. Zahtevali smo, naj položi orožje, tako vojaki kot oficirji pa bodo ostali živi! Na žalost je nemški komandant našo zahtevo zavrnil. Nesmiselni juriši so se nadaljevali, ne da bi obžaloval življenja svojih borcev.

Ker se je medtem položaj v Trstu in okolici zjasnil, obenem pa je že bilo tudi na pretežnem delu operativnega ozemlja IV. armade bojev konec, je nekaj naših divizij 6. maja 1945 zamenjalo izmučeno 26. dalmatinsko in 13. primorsko-goransko divizijo. Po dveh dneh je končno ta sovražnikova skupina le kapitulirala. Ob tej priložnosti se je predalo 16.000 sovražnikovih vojakov in oficirjev. To je bil uspeh.

V tem času je bila 3. PUB že v Pivki na Krasu. Tu smo zvedeli za končno kapitulacijo Nemčije. Takoj za tem pa smo šli delno z vlakom, delno peš v Tržič (Monfalcone).

Vsa domovina je slavila zmago, ki smo si jo priborili po dolgih štirih letih. Še posebno slovesno in veselo je bilo v osvobojenem Slovenskem Primorju in v Istri, kjer so bili naši sonarodnjaki osvobojeni dolgoletnega tujčevega jarma. Naselja, skozi katera je vodila tudi naša pot, so bila okrašena s cvetjem in zastavami. Ljudje so borce obsipali s cvetjem in jim nudili vse, kar jim je še ostalo po tolikšnem sovražnikovem izkoriščanju in uničevanju. Ta radost pa je bila kmalu zagrenjena. Zaradi imperialističnih načrtov so se morale naše enote začasno umakniti iz dela osvobojenih krajev.

Tretja prekomorska udarna brigada se je morala umakniti v okolico Postojne, od koder je po nekaj dnevih odšla v Istro, kjer je postala čuvar naše meje.

**Franč Štrekelj-
Franček**

PRIMORSKA

Med nemško ofenzivo na Primorskem v jeseni leta 1943 sem bil dodeljen patroli, ki je spremljala Franca Leskoška-Luko, takratnega organizacijskega sekretarja CK KPS. Zaradi organizacijskega dela je bil na Primorskem.

Bilo je nad Predmejo v Trnovskem gozdu, ko je naša kolona, ki se je prebijala v notranjost obsežnega Trnovskega gozda, nekolikanj počivala. Prav na tem kraju je počival tudi Luka s svojo patrolo, v kateri sem zagledal mitraljezca Milana Zabukovca-Miloša, zdaj narodnega heroja. Poznala sva se še iz Dolomitov. Omenil mi je, da jim v patroli manjka en borec. Pogovoril se je s komandirjem Lukove patrole Mirkom Dobrilovičem in tako sem prišel v patrolo kot pomočnik puškomitraljezca Miloša.

Ko me je tovariš Miro predstavil tovarišu Luki, me je vprašal: »No, fant, kako pa ti je ime?« Stal sem pred njim mirno kot sveča in mu na kratko odgovoril: »Krepki, tovariš sekretar!« »Kaj,« je rekel, »kako pa more takle pobič nositi ime Krepki? Kakšno pa je tvoje pravo ime?« me je vprašal. »France,« sem mu odgovoril. »No, dobro, odslej boš pa Franček.« In od takrat naprej sem ostal Franček oziroma imel sem kar dve ilegalni imeni Krepki in Franček.

Naša patrola je štela sedem ljudi. Bili smo dobro oboroženi. Imeli smo tri puškomitraljeze in štiri brzostrelke. Z brzostrelkami smo bili oboroženi pomočniki mitraljezcev in komandir. Bili smo sami stari partizani: Miloš, Miro (Franc Mlakar), Aco (Milan Stanejčič), Ivo (Ivan Debevec), Slavko in jaz. Luka je obiskal vse enote IX. korpusa na Primorskem. Na komitejih je skliceval sestanke in konference, po vseh vaseh in mestih je na mitingih govoril in spodbujal množice k boju in jim tolmačil njen pomen. Tako smo prehodili Primorsko vse do Kobarida, Čepovana, prek Trnovskega gozda, Vipavske doline in Krasa in se večkrat tudi sami spoprijeli s sovražnikom. V enem izmed teh bojov nam je padel Slavko. Bil je doma iz Babnega polja.

Naloga naše patrolje je bila, da smo skrbeli za varnost tovariša Leskoška in mu pri opravljanju njegovih političnih nalog zagotovili nemoteno delo. Razpored naše patrolje na pohodih je bil takle: s tovarišem Milošem sva ho-

CITA POTOKAR: INTERNIRANKI, 1952, olje

dila vedno v predhodnici, tovariš Miro, Aco in Ivo sta bila v glavnini s tovarišem Luko, Nane in Janez (nadomestil je padlega Slavka) pa sta hodila v zaščitnici.

Od kasnejših bojov bom opisal spopad z Nemci pri vasi Ponikve na Krasu. Bilo je 24. decembra 1943, ko smo se ustavili pri neki hiši sredi vasi, da bi se odpočili in prespali. Stražarsko mesto smo postavili na majhni vzpetini za vasjo, tako da je imel stražar lep razgled daleč naokoli. Stražila sta po dva hkrati, in sicer mitraljezec in njegov pomočnik. Ko smo se prespali in se od dolge in naporne poti dodobra odpočili, sva bila zjutraj na straži ravno Miloš in jaz. Z daljnogledom sem pregledoval okolico, naenkrat sem zagledal na cesti neko rumeno vozilo, ki se je precej hitro pomikalo proti vasi, kjer smo bili mi. Dal sem daljnogled tovarišu Milošu, naj pogleda še on. Medtem se je vozilo že toliko približalo, da sva ugotovila, da gre za nemški oklepni avto, ki je bil vedno bliže vasi. Kaj storiti? Da bi vžgala po njem, ni imelo smisla, ker tudi z mitraljezom ne bi nič opravila. Po stezi, po kateri sva prišla na stražarsko mesto, nisva mogla več v vas nazaj, ker bi naju Nemci pokosili z mitraljezi. Morala sva preskočiti dva in pol metra visoko škarpno, da sva čimprej obvestila tovariša Leskoška in ostale tovariše, ki so še spali. Zakaj se je oklepni avto ustavil tik pod vasjo, mi je še danes uganka. In tako smo imeli dosti časa, da smo se umaknili proti borovemu gozdičku, bil je oddaljen kakih sto metrov od vasi. Medtem ko smo se umikali iz vasi, pa so že v sosednji vasi švignile v zrak tri bele rakete, ki so pomenile napad na našo kolono. Za nami se je vsulo kakih stopetdeset do dvesto pijanih švabov. S hitrimi koraki so nam sledili in nas v strelcih začeli obkoljevati. Ko smo dosegli rob gozda, so že padli prvi streli in nato več dolgih rafalov. Prvotno smo se mislili umakniti pred Nemci skozi gozd v Vipavsko dolino. Vedeli pa nismo, da gremo naravnost proti prepadu in da ne bomo mogli nadaljevati poti. Prisiljeni smo bili sprejeti boj z neprimerno močnejšim in bolje oboroženim sovražnikom. Zavzeli smo položaje nad prepadom tako, da smo imeli tovariše Leskoška, Babiča in Beblerja v sredini, mi pa smo se razporedili v obliki nekakega polkroga in tako udarili po Nemcih. Po prvih naših rafalih je bilo ubitih šest Nemcev in več ranjenih. Trenutno smo imeli tudi boljši položaj, ker so morali Nemci priti do nas po čistini, medtem ko smo mi imeli kritje v gozdu.

Vnel se je srdit boj, ki je trajal neprenehoma kaki dve uri. Nemci so nato, ko so videli, da z jurišem ne gre, zavzeli položaje in začeli sistematično napadati naše položaje in tako se je streljanje zavleklo kar do druge ure popoldne. Po krajšem premoru, bil je hujši kakor najmočnejši napad, sta se dvignili iz nemških položajev dve rdeči raketi, od katerih je ena plavala po zraku naravnost proti Milošu in meni in kakšna dva metra pred nama ugasnila na zemlji. Samo spogledala sva se in brez besed mislila oba isto: začeli bodo z minometi ali artilerijo, ker s pehoto ne opravijo nič. Toda oba sva se zmotila. Raketi sta namreč pomenili ponoven in odločilen juriš, s katerim so nas mislili potisniti v prepad ali pa uničiti na položajih.

Razločno se je slišalo rezko in odsekano povelje oficirja, ki je vojake dvignil iz ležečega položaja in jih nagnal pred naše mitraljeze, ki so jih neusmiljeno kosili. Napad je bil zopet odbit. V naslednjem napadu, ki so ga še poizkušali, je dobil sam oficir kroglo iz našega mitraljeza skozi čeljust in tako grdo zarjovel, da tak človeški glas težko kdaj slišiš. Kakor hitro pa je bil oficir ranjen, je bil tudi končan boj. Oficirja so odnesli v vas in nato ne vem kam, samim vojakom se pa tudi ni dalo nastavljeti glav, ki bi jih prav gotovo pustili preluknjane na našem lepem Krasu. Zapustili so položaje in odšli. V

vasi Ponikve, kamor se je vsa drhal umikala, so se slišali še posamezni strelji in mukanje govedi ter kruljenje prašičev. Sledilo je še ropanje v vasi in tako se je končala še ena nemška »zmaga«.

Ko smo se prepričali, da lahko brez skrbi zapustimo položaje, smo se zbrali okoli tovarišev Leskoška, Beblerja in Babiča ter veselo ugotovili, da nobeden ni dobil niti najmanjše praske, medtem ko je sovražnik pustil na bojišču okoli petindvajset mrtvih in veliko več ranjenih.

Ves vesel je tovariš Luka ukazal, da se nekako prebijemo po strmini prepada v dolino in da gremo proti Gaberju v Vipavski dolini. Težka je bila pot po kamniti stezi, skoro navpično ob prepadu do potoka, ki je tekkel po dolini. Ko smo dospeli na dno doline, smo zagledali ob potoku majhen mlin. Gospodar, ki nas je opazil že skozi okno, nam je prihitel nasproti in hitel vpraševati, če prihajamo od zgoraj, kjer je celo dopoldne tako strašno pokalo in kje so še ostali. »Da, tovariš, mi prihajamo od tam, kjer je celo dopoldne pokalo, pa tudi vsi smo, nobeden nam ne manjka,« mu je mogočno in z globokim glasom odgovoril tovariš Luka. Nato sta se še pomenila, da je gospodinja skuhala za vse kosilo, ki nam ga je že pošteno manjkalo. Po kosilu pa smo zapustili prijazni mlin in odšli proti Vipavski dolini. Noč smo prespali v grmovju nekje blizu Štanjela. Drugo jutro smo skrbno očistili orožje, saj je bilo pošteno zakajeno od smodnika.

Prek doline, ki smo jo prekoračili prejšnji dan, se je lepo videlo na borov gozdiček, v katerem smo tako neusmiljeno nakresali švabe. Ko smo tako gledali in ugotavljali, kje smo bili, se je že pokadila prva granata na naših včerajšnjih položajih, nad prepadom. Na tisti prostor se je začela pravcata kano-nada, trajala je kako uro in pol, tako da so z granatami oklestili vse borovce, ki so nam dajali prejšnji dan kritje. Nemci so namreč mislili, da smo tako neumni in smo ostali tam ter čakali, da nas pridejo drugi dan pobit z granatami. Toda bilo je povsem drugače. V lepem sončnem jutru smo sedeli na mehkem vresju popolnoma na drugem koncu in se na vse grlo smejali švabom, kako junaško nabijajo in zapravljajo municijo za gole kraške skale.

Okrog poldneva smo krenili po položni dolinici skozi vas Gaberje proti Šmarju. Treba je bilo namreč izpopolniti zaloge municije in zaradi tega smo morali najti neko večjo enoto, ki ima tako orožje kakor mi. To smo kmalu dobili in bili zopet pripravljeni za spopad s sovražnikom, če bi bilo treba. V Šmarju nas je tovariš Luka pred terenskimi delavci domačini pohvalil za junaštvo v boju z Nemci. Tamkajšnji domačini so še tisti večer priredili miting, na katerem ni manjkalo jedade ne pijače. Na tej prireditvi je dobil od vaških deklet vsak svoj paketič. V vsakem paketu so bile fige, suho grozdje, sadje, nogavice ali rokavice in steklenica pristnega vipavskega žganja. Kar je bilo pa najbolj razveseljivo, je bilo v vsakem paketu tudi pisemce, v katerem je dekle, ki je paket pošiljalo, želelo tudi srečo v boju, hkrati pa prosilo, da jo po vojni gotovo obiščeš, če ostaneš živ.

(Iz spominov Franca Štreklja-Frančka na NOB, ki bodo letos izšli pri založbi Borec)

**Š. Ravnikar-
Podbevšek**

DOMOBRANSKI BOŽIČ 1943 NA SV. URHU

Pred božičnimi počitnicami 1943 sem nekega dne, ko je v šolski zbornici nanesel pogovor na dogodke na Sv. Urhu, vprašala župnika Franca Verceta, kako more kot duhovnik mirno gledati na vse, kar se tam dogaja. Nejevoljen mi je odvrnil:

»Jaz sem opravil svojo dolžnost, več ne morem!«

Povedal je, da je bil pred nekaj dnevi na Sv. Urhu pri komandantu Poldetu Selanu. Kot pričo je navedel župnika Jakoba Širaja z Mirne na Dolenjskem, ki je pribežal k njemu iz strahu pred partizani. O tem, kako je bilo v urhovski postojanki, je povedal:

»Poldeta sem vprašal, če ljudi, ki jih pobijajo, tudi dovolj pripravijo na smrt. Polde mi je pojasnil, da ima pred smrtjo vsak pet minut časa, da obudi kesanje. Položil sem mu roko na ramo in ga opozoril, da je pet minut priprave na smrt premalo.«

Na moje vprašanje, zakaj ni Selanu in ostalim domobrancem na Sv. Urhu prepovedal ubijanje nedolžnih ljudi, je jezno odvrnil:

»V vojaške reči se ne vtikam, je prenevarno!« Nato je z roko zamahnil proti jugovzhodu in zavpil: »Sicer pa, tam je Pugled!« okrenil roko še proti jugozahodu in pristavil: »In tam je Sv. Urh.«

S temi besedami je hotel poudariti likvidacijo prvih petih četniških sodelavcev v pugleških gozdovih in tolmačiti dogodke na Sv. Urhu kot nekakšno povračilo. Enačenje izdajalcev, ki so dvignili orožje proti lastnemu narodu, z žrtvami, ki so trpele in umirale zaradi sodelovanja v boju z okupatorjem in njegovimi pomagači, mi je vzelo besedo.

Med žrtvami, ki so jih v božičnih dneh 1943 pobili na Sv. Urhu, je bil tudi 34-letni zidar Matija Novak iz Vnanjih Goric št. 73. Dan ali dva pred božičem so ga aretirali domobranci iz postojanke na Brezovici pri Ljubljani. Zaradi dela za OF je bil med prvimi interniranci s tamkajšnjega terena. Skoraj dve leti je prebil po italijanskih taboriščih. Po vrnitvi je delal še naprej in se

spretno izmikal domobrancem, ki so ga povsod zalezovali. Svoji sestri Alojziji, poročeni Kermauner, je nekoč dejal: »Živega me ne bodo dobili v roke! Preden bo po meni, bom pobil še nekaj izdajalcev!«

Tisto jutro, ko so ga domobranci presenetili na poti v službo, je čisto sam stopal po cesti. Obstopili so ga in naperili vanj orožje. Sestra ga je videla, ko je sredi domobrancev stopal mimo njenega doma.

Za Matijem Novakom ni bilo več sledu. Po osvoboditvi smo našli njegovo truplo med žrtvami na Sv. Urhu.

Na božični dan 25. decembra 1943 so se poljski in urhovski domobranci prevažali s svojim avtobusom po Ljubljani in lovili žrtve. Na delo so se odpravili takoj po policijski uri. Pridružili so se jim domobranci iz srednje tehniške šole. Ti so zbirali naslove ljudi, ki jih je bilo treba aretirati in pobiti.

Domobranec Andrej Pučko z Vira pri Domžalah je izsledil bivališče svojih ožjih rojakov: 57-letnega krojača Martina Koželja iz Loga pri Krašnji in njegovega 23-letnega nečaka konservatorista Milana Pavlija iz Turnišča pri Dobu.

Zločinci so se najprej odpeljali v Hotimirovo ulico št. 14, kjer je pri svojem starejšem nečaku Jožetu Koželju iz Doba pri Domžalah stanoval Martin Koželj. Domobranec Pučko je marsikaj vedel o njegovem delu še iz predvojnne dobe.

Martin Koželj je v prvi svetovni vojni ušel z bojišča, kjer so padale množice za interese kapitalističnih osvajačev, in se pridružil »zelenemu kadru«. Po vojni je delal z levimi socialisti, ob ustanovitvi KPJ je postal njen član in organiziral na domačem terenu osnovno partijsko celico, ki jo je vodil do objave Obznane. Že pred drugo svetovno vojno so orožniki večkrat preiskali njegovo stanovanje.

Dne 28. julija 1941 je pred Nemci pribežal v Ljubljano in delal nekaj časa v ilegali. Kasneje je prijavil svoje bivališče in se zaposlil pri krojaču Jožetu Vidergarju iz Želodnika pri Dobu.

Na božični dan 1943 je bil Martin Koželj doma v Hotimirovi ulici. Domobranec Andrej Pučko je vedel, da njegov nečak Milan Pavli ne stanuje pri njem, vendar je domneval, da bi bil zaradi praznika lahko na obisku pri svojem stricu. Ker je hotel dobiti tudi njega, je najprej vprašal po njem. Martin Koželj mu je povedal, da nečaka ni pri njem. S Pučkom je bil tudi policist Miro Bone iz Ljubljane. Oba sta bila v civilni obleki. Ko sta slišala, da Pavlija ni v hiši, sta začela preiskavo. Po končani preiskavi sta napovedala aretacijo Martinu Koželju.

Martin Koželj in njegov nečak Jože Koželj, ki je bil navzoč pri aretaciji, sta domačina Andreja Pučka poznala. Ko je Martin Koželj zaslišal, da je aretiran, je zavpil: »O, saj te dobro poznam! Andrej Pučko si, z Vira doma!« Pučko je stopil tesno k njemu in siknil vanj: »Molči, o tem se ne sme govoriti!« Aretiranec je nalašč govoril zelo glasno, da so ga lahko slišali tudi hišni gospodar Anton Jurjevič in njegova žena Tilka ter nečak Jože Koželj. Slednji je prinesel stricu vse potrebno za na pot. Mislil je, da bo moral v internacijo, zato mu je dal s seboj še volneno odejo. Toda Martin Koželj ni šel v taborišče. Njegova pot se je končala prav tako kot pot številnih drugih žrtev v urhovskih gozdovih.

Medtem ko se je Martin Koželj odpravljal na svojo zadnjo pot, je izdajalec Pučko ogledoval njegovega nečaka, ki je bil še iz prve svetovne vojne invalid brez ene noge. Poznal ga je in vedel je, da je brez noge, a ga je vprašal: »Kaj imate pa vi na nogi?« Jože Koželj ga je zavrnil: »Saj je nimam!« in ga ostro pogledal. Izdajalec je umaknil pogled in začel priganjati Martina Koželja,

češ da se jim mudi. Aretirani se je moral naglo posloviti in oditi s policistoma. Zunaj hiše je čakalo več uniformiranih domobrancev.

Iz Hotimirove ulice so se zločinci odpeljali na tedanjo Tyrševo cesto št. 61. Po poti so skušali aretirati še krojača Jožeta Vidergarja, a se jim je še pravočasno skril. Martin Koželj je že v veži pred lokalom tako vpil, da nista ne on ne Vidergar ničesar kriva, da je s tem svojega delodajalca opozoril na nevarnost. Vidergar je hitro potegnil ključ iz ključavnice, ki je na notranji strani tičal v vratih. Izdajalci so dolgo razbijali po vratih. Ko so uvideli, da so zaklenjena in da ni ključa v ključavnici, so s kletvicami odšli nekaj hiš naprej po Milana Pavlija.

Tudi Pavlija bi Koželj rad opozoril, da prihajajo domobranci, a ni bilo mogoče. Andrej Pučko je prvi planil v stanovanje nad pekarno, kjer je Pavli začasno živel in si z urejanjem odrezkov živilskih nakaznic in dnevne blagajne služil za kruh in stanovanje.

Milan Pavli je delal že doma v naprednih vrstah. Kot kulturni delavec je pogosto nastopal na delavskih prosvetnih prireditvah in pomagal svojemu bratu Slavku, mehaniku v Radomljah, ki je bil med organizatorji OF na terenu. Slavko Pavli je padel kot prva žrtev nacistov v kamniškem okraju že poleti 1941. Izdali so ga domačini, ki so pripadali reakcionarnemu taboru. Pavlijeve starše so Nemci odpeljali na Bavarsko, Milan se je rešil z begom v Ljubljano. Tu so ga prijeli Italijani in odpeljali na Rab. Ob kapitulaciji Italije se je vključil v rabsko brigado. V Vipavski dolini so jih Nemci obkolili in bil je ranjen v nogo. Uspelo mu je, da si je na skrivaj sam obvezal rano, si oprtal nahrbtnik in prevaral Nemce, da se kot interniranec vrača iz Italije.

Po dolgi in težavni poti je prišel v Ljubljano in poiskal strica Martina Koželja. Ko je za silo okreval, si je poiskal delo, da bi ne bil stricu v preveliko breme, in skušal zaključiti študij na konservatoriju.

Po aretaciji je za Martinom Koželjem in Milanom Pavlijem izginila kakršnakoli sled. Sorodniki in prijatelji, ki so ju iskali, so dobivali prav takšne informacije kot že mnogi pred njimi, da sta gotovo v kakšnem nemškem koncentracijskem ali delovnem taborišču. Kasneje so se razširile govorice, da so ju domobranci pobili na ljubljanskem barju.

Po osvoboditvi so sorodniki izpraševali internirance, ki so se vrnili iz Nemčije, če je kdo kaj slišal o Koželju in Pavliju, toda zvedeli niso nič. Ko so začeli odkopavati žrtve na barju, je Jože Koželj iz Doba pregledal vse grobove, vendar svojih sorodnikov ni našel med barjanskimi žrtvami.

Dne 26. decembra 1943 so Urhovci že drugič prišli po 38-letnega tesarja Alojzija Hlebša iz Bizovika št. 39. Konec septembra se je vrnil iz internacije in se zaradi strahu pred bizoviškimi domobranci nastanil pri svakinji Ivani Pokovec na Litijski cesti 81. Žena Franciška ga je pogosto obiskovala in mu poročala o dogodkih na domačem terenu. Ko so ga prvič iskali domobranci iz Bizovika in s Sv. Urha, jih je pregovorila, da ga zaradi izčrpanosti po internaciji niso odgnali seboj. Drugič ji ni več uspelo.

Po božičnem dnevu so prišli po Hlebša Anton Jakoš iz Bizovika, Matija Prepeluh iz Sostrega, Franc Lovše iz Dobrunj, Totajev z Lipoglava in še nekateri, ki jih Hlebševa žena ni poznala. Ukazali so mu, da mora takoj z njimi na bizoviški blok, kjer bodo pregledali njegove dokumente. Hlebš je izročil dokumente domobrancem in jim dejal, naj jih kar zdaj pregledajo, da mu zaradi njih ne bo treba ponoči iz hiše. Zločinci so se izgovarjali, da so za pregledovanje dokumentov določeni drugi in vztrajali pri tem, da mora pri priči z njimi. Hlebševa žena je prosila domobrance, naj pridejo po moža podnevi in

BUNKER OB POKOPALIŠKEM ZIDU NA SV. URHU

ne ponoči, ko mora zaradi izčrpanosti počivati. Prošnje in ugovori niso nič pomagali, Hlebš se je moral obleči in pripraviti na pot. Toplo se je oblekel in obul močne, nove gojzerice, ki mu jih je preskrbela žena kmalu po vrnitvi iz internacije. Seboj mu je dal ves denar, kar ga je imela pri sebi — 1300 Lit. Ko so domobranci videli, da se jim obeta kar dober plen, so se nekoliko omehčali in dovolili ženi, da je spremila moža do bizoviškega bloka.

Alojzij Hlebš je vedel, da ga ženejo v smrt. Ženi je govoril vso pot, naj skrbi, da se bodo otroci izučili kakšne obrti, da bodo dobri in pošteni in naj se lepo razumejo med seboj. Žena je bridko jokala, ko je poslušala moževa naročila. Na bloku se je morala posloviti. Tedaj je zajokala še huje. Totajev je zaklical za njo: »Nič ne jokajte! Jutri ali pojutrišnjem bo že prišel domov!«

Domobrančeve besede so Hlebševo nekoliko potolažile, čeprav ni verjela, da bodo moža izpustili. Mislila je, da bo moral v internacijo in upala, da se bo še drugič srečno vrnil. Doma bi bil tako v stalni nevarnosti zaradi domačih izdajalcev, je premišljevala in se nekoliko pomirila.

Drugo jutro je pripravila za moža topel zajtrk. Sosea ji je posodila termovko, da je ostala pijača topla. Starejša Hlebševa otroka sta odnesla zajtrk v košari na Sv. Urh. Ko sta prišla do prvega bunkerja, ju je stražar nagnal in jima zagrozil, da bo streljal, če se mu hitro ne izgubita izpred oči. Napodil ju je na strmo gozdno stezo in vpil nad njima, dokler ju ni zagrnilo drevje in grmičje. Otroka sta bežala, kar so ju nesle noge, jestvine so jima popadale iz košare, termovka se je ubila. Praznih rok sta pribežala domov.

Še istega dne je Hlebševa žena srečala Franca Lovšeta iz Dobrunj. Vprašala ga je, kam je odgnal moža, ki ga je prejšnji večer aretiral in z drugimi domobranci odgnal na bizoviški blok. Lovše se je izgovarjal, da nič ne ve, kje naj bi bil. Hlebševa ni odnehala. Povedala mu je, kaj sta doživela otroka, ko sta nesla očetu zajtrk na Sv. Urh. Lovše se je izgovoril z lažjo, da so moža odpeljali v Ljubljano v šentpetersko vojašnico.

Hlebševa dolgo ni dobila dovoljenja za prehod skozi blok, zato ni mogla poizvedovati za možem. Prosila je sestro Ivano Pokovec na Litijski cesti, naj ona povpraša v šentpeterski vojašnici in po drugih domobranskih zaporih za svojega svaka. Sestra je povpraševala po vseh zaporih, ne da bi o svaku kaj izvedela.

Do 12. februarja 1944 je Hlebševa še upala, da je mož morda le kje v Nemčiji, tega dne pa je morala opustiti vsakršno misel na to, da je mož še živ in ga bo še kdaj videla. Ko je šla mimo potoka, je zagledala pri vodi Angelo Škerjanc, po domače Pevčevo iz Bizovika, ki je imela na nogah gojzerice njenega moža. Pevčevo je imela dva brata v domobranski posadki na Sv. Urhu in je večkrat govorila svojim ljudem po vasi, koliko ljudi so kakšno noč pobili pri Sv. Urhu. Hlebševa je nekaj časa ogledovala Pevčevo in premišljevala, kaj naj naredi. Končno je stopila k nji in jo vprašala, kje je dobila čevlje njenega moža. Pevčevo ji je brez zadrege povedala, da sta jih ji prinesla brata s Sv. Urha.

Kasneje je Hlebševa izvedela tudi, kako so ji urhovci pobili moža. Domobranec Miha Trkov je povedal svoji teti Mariji Vidic, da je Hlebš končal že v veži urhovske mežnarije takoj po prihodu na Sv. Urh. Domobranci so mu ukazali, da mora v klet, Hlebš pa se je s tako silo pognal vanje, da so se trije takoj zvrnili po tleh. Tedaj je stopil v mežnarijo Anton Jakoš in Hlebša pokosil z brzostrelko.

Marija Vidic je že kmalu po novem letu izvedela za Hlebševo smrt, vendar tega ni upala povedati njegovi ženi vse dotlej, dokler ni ona sama spregovorila o tem, kje je videla moževe čevlje in izrekla misel, da njenega moža ni več med živimi...

Zaradi vesti o stalnem naraščanju moči NOV Slovenije in Jugoslavije in njenih uspešnih spopadih z enotami okupatorjeve vojske, pomnožene z enotami raznih izdajalskih formacij, in iz strahu, da slovenski partizani že vedo za grozodejstva na Sv. Urhu, so domobranci neprestano utrjevali bunkerje in obrambne jarke na griču. Niti o božičnih dneh 1943 niso prenehali s tem.

Na Štefanovo, 26. decembra 1943, so domobranci s Sv. Urha, med katerimi je bil tudi Škodov iz Česnjic, pobrali osebne izkaznice Tonetu Peterci iz Dobrunj ter Jožetu Strahu in Jožetu Omahnu iz Sostrega. Naslednji dan so morali ponje na Sv. Urh. V postojanki so jim dali domobranci žage in sekire in jih nagnali podirati borovce za utrjevanje obrambnih bunkerjev. Med žaganjem in sekanjem so prisilne delavce, ki so jih iz vseh okoliških vasi nagnali na Sv. Urh, stražili številni domobranci. Tekali so od moža do moža in pazili, da niso med seboj spregovorili kakšne besede. Tone Peterca je skušal kljub prepovedi ogovoriti svojega svaka Jožeta Omahna, misleč, da ga nihče ne opazuje.

Njegov poizkus pa je opazil Matija Prepeluh, zgrabil puško in sprožil proti njemu. Vendar ga ni zadel. Možje niso več poskušali spregovoriti med seboj.

Ko so prisilni delavci posekali in razžagali zadostno število borovcev in z njimi utrdili stare bunkerje, več pa so jih zgradili na novo, so nekatere poslali domov, nekaj pa jih je Anton Jakoš poklical k sebi v pisarno. Tudi Tone Peterca, Jože Strah in Jože Omahen so morali k zaslišanju. Jakoš je hotel vedeti, kakšen sestanek so imeli v Sostrem tisti večer, ko so jim urhovci pobrali osebne izkaznice. Po pripovedovanju Toneta Peterce je Jakoš njemu in Strahu še nekaj verjel, ko sta se zagovarjala, kot sta vedela in znala, Omahna pa je takoj, ko je spregovoril, prekinil: »Ti pa kar tiho bodi! Tebe imamo že čisto na koncu!« Z roko je pokazal muho na puški in zavpil: »Prav na muhi te imamo!« Vendar se je Omahnu posrečilo, da je odšel v partizane še prej, preden je Jakoš izpolnil svojo grožnjo...

Med tistimi, ki so jih urhovci sklenili pobiti, sta bila tudi osemindvajsetletni železničar Anton Kocjančič iz Sadinje vasi, poročen v Zalogu št. 94, in njegov soimenjak 47-letni Franc Kocjančič iz Sostrega št. 57. Že nekaj dni so ju opazovali, kdaj odhajata na delo na zaloško postajo in kdaj se vračata.

KOMISIJA ZA UGOTAVLJANJE ZLOČINOV OKUPATORJA IN NJEGOVIH POMAGAČEV
S PREDSEDNIKOM FEDORJEM KOŠIRJEM IN SVOJCI ŽRTEV PRISOSTVUJE ODKOPU
NA SV. URHU, NOVEMBRA 1945.

Dne 28. decembra 1943 se je Anton Kocjančič v jutranjem mraku vračal s celonočnega dela domov. Vso pot ga je prevzemala zla slutnja, da se mu bo ta dan nekaj usodnega pripetilo. Na domačem pragu je srečal ženo, ki je odhajala na delo. Prevzet od slutnje, ki ga ni niti za hip zapustila, je prosil ženo, naj ostane doma in naj nikar ne gre na delo. Ženi se je zdela moževa prošnja ne- navadna in tudi neutemeljena, zato jo je zavrnila in odšla v službo, ki je ni mogla brez vzroka opustiti.

Anton Kocjančič je imel tri brate v partizanih. Zaradi svojega dela je moral že marca 1942 v internacijo. Z njim je delal za OF tudi Janko Stele, ki se je po vrnitvi iz taborišča pridružil domobrancem. Tudi njega je pregovarjal, naj bi vstopil v domobransko vojsko, kar je Kocjančič odločno odklonil in še naprej sodeloval v osvobodilnem gibanju. Dne 28. decembra so ga prišli aretirat Janko Stele, električar Cerar iz Zaloga in še neki domobranec in ga odpeljali v poljski Prosvetni dom.

Ob istem času kot Antona Kocjančiča so poljski domobranci aretirali Franca Kocjančiča med delom na zaloški postaji in ga prav tako odgnali v postojanko v Polje. Družini obeh aretirancev sta v hudih skrbih prebili noč, zjutraj pa sta odhiteli njuni ženi v poljski Prosvetni dom, da bi izvedeli za nadaljnjo usodo svojih mož. Prva je prišla žena Antona Kocjančiča in vprašala stražarja, če lahko izroči možu nekaj živeža. Stražar ji je povedal, da so njenega moža in še nekega železničarja pred pol ure odpeljali na Sv. Urh. Žena je vsa iz sebe zavpila: »Nikoli več ga ne bom videla!«

Domobranec je stopil k nji in ji v narečju, ki je označevalo Dolenjca, dejal: »Slišite, vi pa malo preveč govorite!« Ivanka Kocjančič ni poslušala domobrančevih pripomb. Misli je le na to, kako bi mogla še v zadnjem hipu rešiti moža. Odhitela je na blok pri večški papirnici in pregovorila stražarja, da jo je pustil mimo, češ da je moževa mati v Sadinji vasi nevarno zbolela.

Nato je hitela v Zadvor k moževi sestri, poročeni z Antonom Širceljem. Ta je bila že zaradi svojega moža, ki so ga domobranci pred nekaj dnevi odgnali na Sv. Urh, od tam pa v šentpetrsko vojašnico v Ljubljano, vsa iz sebe. Naročila ji je, naj takoj odhiti k materi v Sadinjo vas in ji pove, da so sina Toneta prejšnji dan aretirali poljski domobranci, pred dobre pol ure pa so ga iz Prosvetnega doma v Polju odpeljali na Sv. Urh. Če ga ne bo mogla drugače rešiti, naj se odpravi v Sostro k svoji sestri, poročeni Bučar, ki je imela sina Franca Bučarja med domobranci na Sv. Urhu. Ta ga menda ne bo dopustil pobiti.

Kocjančičeva sestra je obvestila mater o vsem, kar ji je svakinja povedala. Mati je pri priči odhitela na Sv. Urh. V naglici je potegnila s postelje le volneno odejo za sina in prosila domobrance, naj mu jo izroče, da revčka ne bo zeblo. Urhovci so se nesrečni materi glasno posmehovali. Objesten pobalin ji je zabrusil v obraz: »Tega ne bo več zeblo! Je že preskrbljen!«

Po teh brezsrčnih besedah je Kocjančičeva mati tako silno jokala, da se je zasmilila nekemu izmed urhovskih domobrancev. Stopil je k nji in ji rekel v tolažbo, da so njenega sina že odpeljali v Nemčijo.

S Sv. Urha je Kocjančičeva mati odšla k sestri v Sostro in jo prosila, naj vpliva na svojega sina, da bo rešil bratranca, ki je zaprt v urhovski postojanki. Sestra ji je obljubila, da bo govorila s sinom, a ne ve, če ima toliko vpliva na Sv. Urhu, da bo njegova beseda kaj veljala.

Bučarjeva je govorila s sinom zaradi Antona Kocjančiča. Sin ji je povedal, da ga je videl v kleti mežnarije skupaj s Francem Kocjančičem, po domače Resjakom, in da ga je prosil, naj ga reši. Na materino vprašanje, kaj je bratrancu odvrnil na njegovo prošnjo, je dejal, da nič.

KAREL PUTRIH IN ZDENKO KALIN: SPOMENIK ŽRTVAM PRI URHU, 1948—1955, bron

Takoj za Ivanko Kocjančič je prihitela v Polje žena starejšega železničarja Franca Kocjančiča iz Sostrega. Ko je domobrance vprašala za moža, ji je brkati Rantek dejal, da so ga že odpeljali na »višje sodišče« na Sv. Urh. Marija Kocjančič je obupana odšla domov in povedala hčerki, poročeni Grad v Sostrem šte. 82, kje je oče.

Fani Gradova je bila sošolka Poldeta Selana, komandanta urhovske postojanke. Ko je zvedela, da je oče na Sv. Urhu, je takoj pripravila nekaj živeža in odšla na grič. Ker ni nič opravila, je odšla v Bizovik k očetovemu bratrancu Francu Ložarju, dobrunjskemu podžupanu in ga prosila, naj pri Poldetu Selanu posreduje za očeta. Ložar je takoj odšel na Sv. Urh in prosil za svojega sorodnika. Fani Gradovi je po obisku povedal, da ga je Polde Selan nahrulil, češ če bo prosil za take ljudi, ni vreden drugega, da gre še sam z njimi v grob. Na te besede mu je menda Ložar odvrnil, da bo po vojni slabo zanje, če bodo pobijali take, kot je Franc Kocjančič.

Tedaj je Kocjančičeva hčerka sklenila, da pojde še sama do Poldeta. Rotila ga je kot svojega nekdanjega sošolca, naj ji nikar ne ubije očeta. Polde jo je nagnal s partizansko kurbo in ji zagrozil, da jo bo pobil, če se pri priči ne povere iz postojanke. Urhov komendant je bil prepričan, da je mož Fani Gradove

v partizanih, kamor je odšel že leta 1942. V resnici se je hudo bolan vrnil od partizanov in se že nekaj mesecev skrival v dobro zavarovanem bunkerju v domači hiši.

Fani Gradova in njena mati sta poizkusili vse, da bi rešili očeta oziroma moža iz rok urhovskih podivjancev. Odšli sta v Zagradišče k sorodniku Antonu Prusniku, ki je bil znan poštenjak in veren človek. Naprosili sta ga, da bi šel k sostrškemu župniku Francu Vercetu in ga pregovoril, da bi še on spregovoril s Poldetom Selanom in ga prosil za Kocjančičevo življenje. Anton Prusnik, po domače Ulčar, je takoj izpolnil njuno prošnjo, toda župnika ni mogel pregovoriti, da bi šel prosit za Kocjančiča. Verce ga je na kratko odpravil s pripombo, da za take ljudi, kot je Kocjančič, ne more nikamor.

Medtem ko so sorodniki obeh Kocjančičev begali naokrog in si prizadevali, da bi svoja človeka rešili strašne smrti, sta bila oba že več dni mrtva. Sestra Staneta Kukovice, ki je delala v vevški papirnici, je govorila po tovarni, da Resjak, kot so po domače klicali Franca Kocjančiča, ni hotel drugače crkniti, da ga je Matija Prepeluh udaril s krampom po glavi. Za to govorico je izvedela tudi Kocjančičeva hčerka Fani Gradova in sklenila, da ne bo prej mirovala, dokler ne izve, kdo ji je ubil očeta.

Med urhovskimi domobranci je bil tudi Ivan Bricelj, po domače Mrkočev iz Bizovika, čigar mati je bila sestrična umorjenega Franca Kocjančiča. Ivan Bricelj je še pred vojno hodil za Fani in bi se z njo tudi poročil, a ga ni marala. Nanj je pomislila Fani, ko je zvedela, kaj govori Kukovičeva sestra. Ob prvem srečanju ga je poklicala k sebi in mu dejala: »Poglej, Ivan, kako lepo hišo imam! Moža so mi zatolkli nekje v partizanih. Sama sem ostala in se bom po vojni poročila s teboj, če mi poveš, kdo je ubil mojega očeta.«

Ivan Bricelj se ni precej podal. Fani ga je morala dolgo in vneto pregovarjati. Končno se je le omehčal in ji dejal, naj se mu zakolne, da tega, kar ji bo povedal, ne bo nikoli nikomur zaupala. Fani je pristala na vse in se zaklела, da bo molčala kot grob. Tedaj je Bricelj spregovoril in ji povedal, da so njenega očeta pobili Polde Selan, Matija Prepeluh in njegov stric Anton Prepeluh, po domače Kraševac iz Dobrunj. Kraševac, da je bil tisti, ki mu je zadal poslednji udarec s krampom po glavi.

Po osvoboditvi je najmlajši izmed šestih mežnarjevih sinov, ki so bili vsi zagrizeni domobranci, Dominik Selan, pokazal grob obeh železničarjev. Pri odkopu se je izkazalo, da je bilo res, kar je govorila sestra morilca Kukovice. Franc Kocjančič je imel s krampom prebito lobanjo. Bila sem pri odkopu obeh žrtev in se sama prepričala o tem. Še huje kot Franca Kocjančiča so zločinci mučili in pobili Antona Kocjančiča. Njegovo truplo je ležalo v zemlji brez glave. Čez prsi so mu morilci položili pod kolenom odsekano nogo, ki je bila še obuta v čevlji. Ko so grobarji dvignili truplo, smo videli, da tiči glava pod rokami, zvezanimi na hrbtu. O tem, kako so podivjani domobranci mučili oba železničarja, so nekateri izmed njih govorili po vaseh že takoj po njunem umoru.

Mati Antona Kocjančiča pa se je kljub govoricam oprijela besed, ki jih je izrekel domobranec na St. Urhu, ko je prvič prihitela na grič, da so njenega sina odpeljali v Nemčijo. Še trikrat mu je nesla kosilo v urhovsko mežnarijo in milo prosila domobrance, če ji vsaj za kratek hip pokažejo sina.

(Odlomek iz dokumentarnega dela Š. Ravnikar-Podbevškove »Sveti Urh«, ki bo letos izšlo pri založbi Borec.)

STOJAN BATIČ: SPOMENIK NOB V DOL. LOGATCU, 1958, marmor

IVO BRNČIČ:

MATERE, LJUBICE, ŽENE

*Matere, ljubice, žene,
ne pozabite na nas,
ko nas železni ukaz
smrti v naročje požene.*

*Usmiljenja trpke omame
ne prosimo vas ne solzá;
saj težje od vsega gorja
bo breme ljubezni nam same.*

*Za brašno na pot nam samò
darujte tib, topel poljub,
da nas ne premaga obup,
ko pride poslednje slovo.*

*In ko nas ne bo več nazaj,
ne kličite nas v spomin
iz mrtvih zagrobnih temin
in nas ne rotite tedaj,*

*naj zemljo nad sabo razgrnemo
in naj se – mrtvaške prikazni,
oskrunjeni, strašni, nakazni –
k vam živim na svet spet povrnemo.*

*Ljubite nas lepe in mlade,
kot živi некоč smo bili;
a k nam ne hodite v gosti
čez smrti brezdanje prepade.*

*Ne kratite mrtvim miru,
ne iščite zase bolesi.
Saj bomo ostali vam zvesti,
čeprav bomo brez glasu*

*in brez bolečin ležali
– nič več ljudje, le še snov –
in v nemi samoti grobov
s prstjo bomo eno postali.*

*A ko se razkolje nebo
in ko iz človeške krvi
nov dan se nekoč zazori
nad žalostno, črno zemljó,*

*takrat šele vse nasmejane,
matere, ljubice, žene,
obiščite nas sred zelene,
dehteče, cvetoče poljane.*

*Takrat nas zbudite iz sna,
takrat nam, mrličem, povejte:
Vstanite, zdaj, ljubi, in glejte –
postali ste seme sveta.*

RIKO DEBENJAK: PREKOP BORCEV, 1949, suha igla

France Cvenkel

IMENA NA SPOMENIKU GOVORE...

Kakor v mnogih krajih naše domovine tako stoji tudi v Ljubnem na Gorenjskem spomenik borcem in talcem. Postavili so ga za dvajsetletnico vstaje na mestu, kjer so izkrevaveli prvi talci — domačini. Vsako izmed osem-intridesetih imen, vklesanih v kamen, je poglavje resnične, težke, a tudi ponosne zgodovine vasi na hribu. Mrzli kamen jih nemo pripoveduje.

Hrumenje motorjev je nenadoma utihnilo. Iz majhnega avtomobila in z motorjev so poskakali gestapovci. Padla so rezka povelja in trebuhi petih avtobusov so se odprli. Iz njih so zlezli policisti v jeklenih čeladah. V zadnjem avtobusu pa je pod stražo pet domačinov. Ljudje vprašujoče in začudeno gledajo čudno kolono, ki se je ustavila sredi vasi. Ali mrtvaške glave na črno zelenih gestapovskih kapah res pomenijo smrt?

»To ni mogoče, poznam Nemce in Nemčijo. To so kulturni, izobraženi ljudje,« je pomislil pečar Jani.

Visok lajtnant je potegnil z rok usnjene rokavice, popravil pas, se razkoračil in izprsil. Pred gostilno je zavladala moreča tišina. Vsa vas je napeto čakala. Tedaj so se odprla lajtnantova usta. Padlo je povelje v hripavi pruščini. Dih smrti je zavel skozi vas. Pečnikov Tine mora kopati jame za drogeve. V počasnih taktih vrta kramp v zemljo luknje, ko da bi trkal na srca oboroženih »nadjudi?« Saj nimajo src! Njihove oči so steklene in mrzle.

Obsojenim brez sodišča in prič je jasno, da bodo morali umreti. Širokopleč policist je razgrnil in pribil na gostilniška vrata »bekantmahung«, da bo danes, v nedeljo, 24. avgusta 1941. leta, v Ljubnem ustreljenih 5 banditov.

Vsekakor nekaj nenavadnega, saj o streljanju talcev do tedaj skoraj še ni bilo slišati; prvi talci na Gorenjskem so namreč padli le nekaj dni pred tem, 2. avgusta, v Slatini pri Begunjah.

VLADIMIR LAKOVIČ: EVAKUIRANO TABORIŠČE, 1962, olje

Na vas je legla moreča tišina. Ljudje so se zaprli v hiše in otroci so se stiskali k materam.

Drug za drugim so talci stopali na morišče, drugega za drugim so privezovali h kolu, za roke in noge. Smrtni znoj jim je stopil na čelo, toda bili so mirni, ko da bi bili navajeni umirati. V resnici pa so njihova srca krvavela. Sredi najboljših let se morajo posloviti od svojih žena in otrok, od čevljarških delavnic, od vasi in vaščanov, od jasnega neba in sonca. Smrtno sence jim legajo na dušo, na izmučenih obrazih pa jim ni trenila mišica. Po vrsti so jim z rdečimi rutami zavezovali oči, ki so nemo obtoževale.

Proti prsim vsakega so se dvignile po tri jeklene cevi.

»Zakaj delate tako kisel obraz! Če vam ni prav, vas kakih dvajset še lahko privežemo in postrelimo,« se je rogal pruski lajtnant staremu pečanju Janiju, ki je slonel ob gostilniških vratih

Potem so zaropotali zaklepi, udarile so salve, trikrat zapored iz šestih pušk. Kri je brizgala iz predrtih src. Iz zvonika so preplašeno sfrfotali golobi in zakrožili nad poljem. Vsa vas je kriknila v bolesi in zajokala. Pruski lajtnant pa je stopil k vsakemu ustreljenemu in mu dal še milostni strel s pištolo.

Stari pečar Jani je snel čepico z osivele glave in se poslovil od prvih ljubenskih talcev: Lukovega Mihe, Bizjakovega Antona in Belečanovih, Feliksa, Joža in Tona.

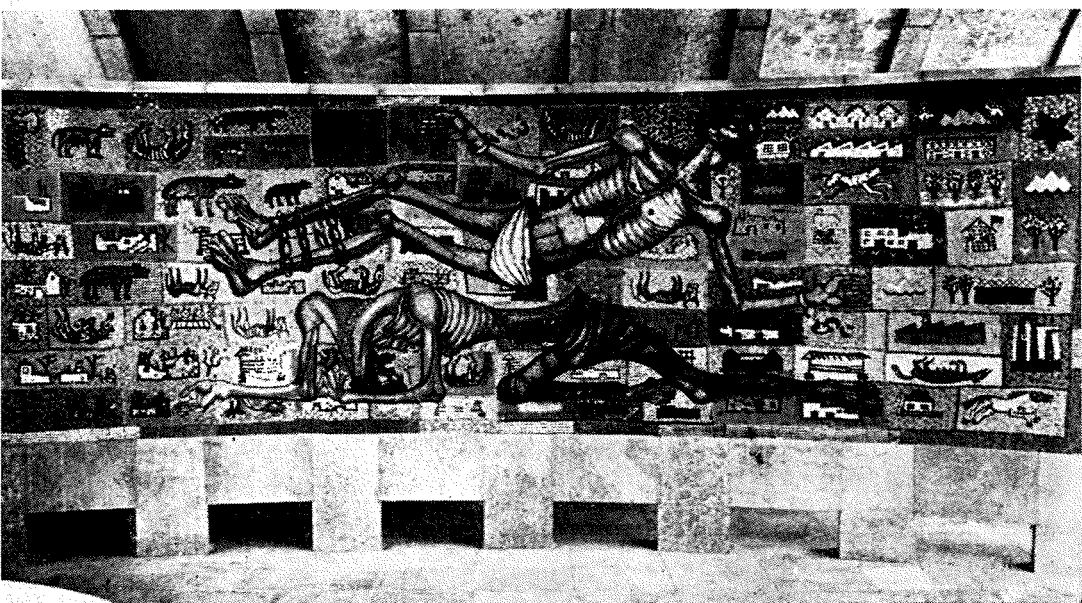
Ko je kolona smrti s svojimi jeklenimi konji zapustila vas, so se tudi vaščani prihajali poslavljal od mrtvih. Z odkritimi glavami so se pomikali mimo njih.

Tedaj je v gostilno stopil Lukov Mirko, brat ustreljenega Mihe. Iz oči mu je sijal srd. Zapičil je pogled v lepak, ki je naznanjal smrt. Strgal ga je z vrat, zmečkal in pohodil. Potem se je šel poslovit od mrtvega brata. S stisnjenimi zobmi in s solzami v očeh je gledal njegove predrte prsi. Zajel ga je občutek nežnosti, da je dvignil desnico in pobožal po glavi mrtvega brata. Prsti so mu obstali v Mihovih laseh. Toda roka bi se težko ločila od ugaslih oči, če ne bi vzela s seboj nekaj bratovega; Mirko je Mihi odtrgal šop las in jih spravil v žep z besedami: »Kolikor tvojih las, dragi brat, toliko Nemcev!«

Mirko je še tisti dan odšel v partizane. Kot kurir narodnega heroja Staneta Žagarja se je z njim boril tudi pri Crngrobu, kjer je skupno z njim in več drugimi tovariši 27. marca 1942. leta junaško padel. Do zadnjega je nosil s seboj Mihove lase. Kdo ve, ali je v celoti izpolnil dano besedo mrtvemu bratu?

Ljubno je bila ena izmed vasi, ki so jo imeli Nemci najbolj na piki; rekli so ji »banditendorf«. 18. julija 1942 je navsezgodaj, ko so ljudje vstajali, mnogi pa še spali, pridrvelo v vas na desetine avtomobilov in avtobusov. Iz njih so poskakali vojaki in policisti, oboroženi tudi z mitraljezi. Kakor bi trenil je bila vas obkoljena. Potem se je začela preiskava po vseh hišah. Ljudje, odrasli in otroci, so morali pred hišna vrata, vojaki in policisti pa so začeli preiskavo. Prebrskali so vse kote, ponekod bolj, ponekod manj. Pri Kosu so v predalu med starim železom našli star avstrijski naboj, kar je bilo dovolj, da so hlapca Feliksa in deklo Franco aretirali. Imela sta dokaj sitnosti, preden so ju izpustili. Policisti in vojaki so bili z ljudmi surovi, kdor izmed njih pa je imel količjak sočutja, ga je moral izkazati na skrivaj.

Največja žalost je tisti dan legla na Senčarjevo, Jurežovo, Belečano, Bitenčevo, Tabrovčevo, Bokrnovo, Jakovo in Lukovo hišo. Triintridesetim ljudem iz teh hiš so ukazali, da naložijo v rjuhe in kovčke najpotrebnejše in se poslovijo od svojih domov. Mnogo oči je bilo solznih, ko so gestapovci ločili žene

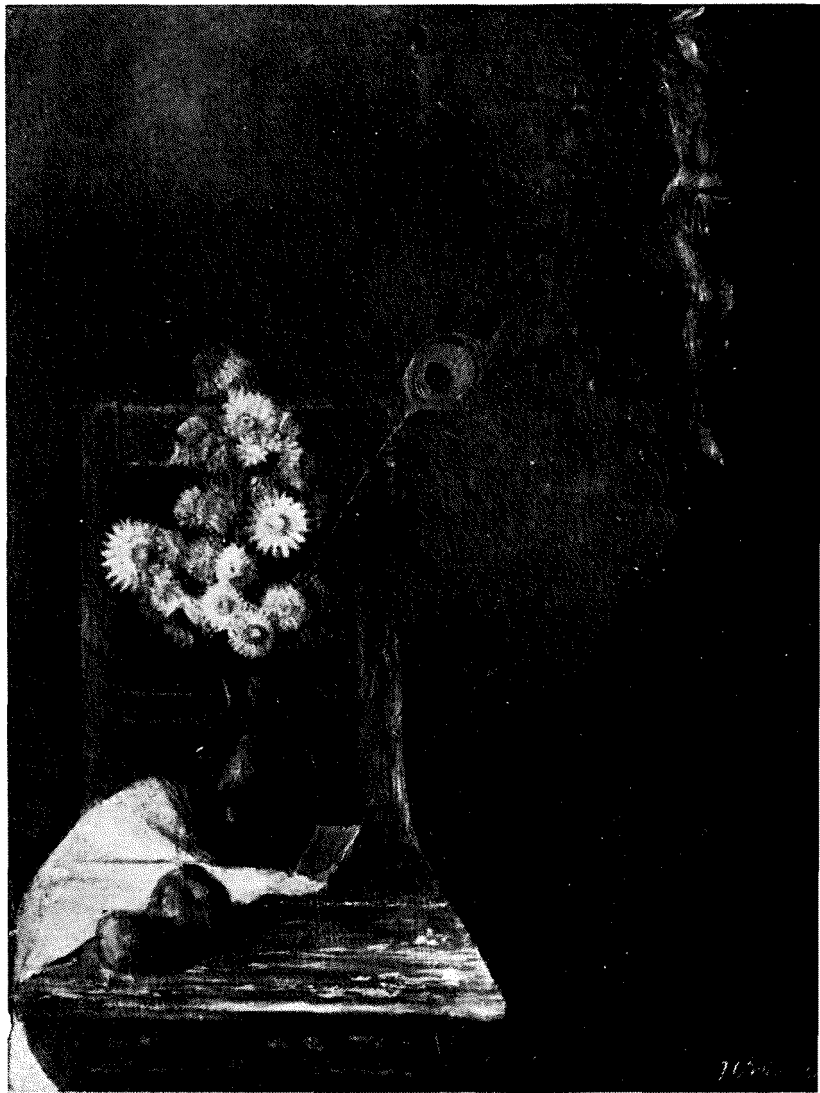
MARIJ PREGELJ: MOZAIK NA RABSKEM POKOPALIŠČU V KAMPORI, 1954, mozaik

in otroke od njihovih mož, bratov in očetov. Žene in otroke so naložili na avtobus pred gostilno, može in fante pa na kamion pred šolo. Belečanov Ivanček je bil najmlajši med izgnanci, star komaj eno leto, Tabrovčeva Pavla pa nekaj mesecev starejša. Ko so jih peljali skozi vas, so ljudje še vedno stali pred hišami in v pozdrav jim še pomahati niso smeli. Žene in otroke so peljali v Šentvid ter naprej v Nemčijo. Može in fante pa v zapor v Begunje. Od enajstih so jih sedem zapisali smrti, češ da so sorodniki banditov oziroma da so zato tudi sami banditi. To so bili Senčarjev oče, star triinsemdešet let in njegov sin Pavel, Jurežev oče in njegov sin Francelj, Bitenčev Francelj, Pečnikov Tina in najmlajši med njimi, šestnajstletni Belečanov Slavko.

Kocka je padla 25. julija 1942, ko je močnejša patrulja partizanov pod poveljstvom Janeza Perka pri Podbreški Bistrici napadla in uničila nemški avtomobil, ki je vozil na čelu kolone kamionov. Med ubitimi Nemci je bil tudi kapetan Max Schedlich, komandir čete v policijskem smučarskem odredu za Gorenjsko. Uro po napadu je nemška kazenska kolona postrelila devet fantov in mož iz bližnjih hiš na Bistrici ter požgala tudi trinajst poslopij. Noč so trgali presunljivi klici otrok in žena. Toda to je bila še prenizka cena za nemškega oficirja; nacistična krutost še ni bila nasičena. Osemindvajsetega julija je dosegla višek, ko se je pojavil na zidovih lepak s 133 imeni. Lepak je podpisal general Rösener, ki je že tedaj dal pomoriti slovenskim družinam na stotine očetov, sinov — pa tudi mater. Ko je ob osvoboditvi padel v roke partizanom, je pred našim vojnim sodiščem končno tudi on zaslužen prejel tisto, kar je delil drugim. Od 133 talcev so jih 83 pobili na Hrušici in v Križah, 50 pa so jih peljali na Bistriški klanec. Med njimi jih je bilo tudi sedem iz Ljubnega.

Ko so jih peljali skozi Posavec, so se zadnjič ozrli proti domači vasi, in Arneževi Tinci iz Ljubnega, ki je tedaj stala ob cesti, so poslednjič pomahali.

Bil je lep poleten dan, nad Bistrico pa je smrt razprostrla svoja krila. Talci so molče čakali na smrt, le s pogledi in tihimi besedami so se poslavljali drug od drugega, oče od sina, sin od očeta. Bili so si tovariši in bratje. V duhu so stiskali roke svojim domačim, kmet se je poslavljajal od zorečih žitnih polj, delavec od svoje delavnice, fant od dekleta. Metali so jih iz kamiona in pokleknili so drug zraven drugega. Streljali so jih od zadaj v tilnik, drugega za drugim, tako da je oče gledal sinovo smrt in sin očetovo. Krogle so jim zbijale obraze. Padali so v lastno kri, ki se je v potoku zlivala v obcestni jarek. V zadnjih krčih so objemali rodno slovensko grudo.

JANEZ VIDIC:
SPOMIN NA URHA,
1956, olje

Nemir je zajel ljubenske gozdove. Julija 1944 sta nemška policija in žandarmerija dan za dnem vohali in oprezovali po gozdnih obronkih. V partizanskem zaklonišču pod Velikim brdom sta se tedaj zdravila partizana gorenjskega odreda, brata Janez in Joža Španova iz Ljubnega. Pri prenosu orožja čez Savo pri Dolenji vasi je po majhni skupini partizanov udarila močna nemška zaseda. Janez je odnesel le nekaj prask, Joža pa je s polnim naročjem orožja zdržal v mrzli Savi vso noč. Pri tem se je tako prehladil, da ni mogel hoditi. Partizani so ga prinesli v zaklonišče pod Velikim brdom. V zaklonišču so se tiste dni držali tudi partizani — terenci Gabrovšek, Jure, Ljubo in Marija.

Potem ko se je 9. julija 1944 popoldne zlila ploha, je Gabrovšek odšel na Praproče po mleko in se kmalu vrnil. Jureta, ki je šel v Podbrezje po frizerski pribor, pa še ni bilo nazaj. Tedaj je Ljubo, ki je bil na straži, pozorno prisluhnil. Zazdelo se mu je, da se je prelomila suha veja. V naslednjem trenutku je že zapazil sklonjene postave, oblečene v zeleno... »Nemci..., obkoljeni,« mu je šinilo skozi možgane. Pomeril je na prvega in sprožil. Strel je kot signal pretrgal grobno tišino. Janez je planil pred zaklonišče. Krogle iz sovražnih brzostrelk in pušk so zasikale mimo njega, in se jezno zagrizle v tramovje.

»Nemogoča obramba — umik — brat!« je pomislil in že dvignil Joža v naročje.

»Janez, saj ne boš mogel, reši samega sebe!«

Janez pa je držal brata v naročju in čutil, kako močno bije Jožetovo srce, Jože pa je čutil, kako močno bije Janezovo srce. Oba sta bila eno.

»V življenje oba ali nobeden!« Janez se je pognal skozi vhod. Kot splašeni konji so spet zarezetale sovražnikove brzostrelke in besno so udarile ročne bombe. Dolino je napolnil vonj po smodniku. Janez je napravil samo en skok. Velika sraga krvi mu je pordečila hlače nad škornji. Noge so mu postale trudne, zapeklo ga je više in više. Čutil je, kako mu streli prebadajo drobovje, kako grizejo vedno bliže srca. Zgubljal je zavest in omahoval z bratom v naročju.

»Joža, — ne morem več!«

Kriki orožnikov so se mešali s streli. Janez pa je padal, padal. Zadnjič je pritisnil brata na srce.

Vsa dolina je grmela, v vasi na griču pa so trepetala srca...

Na njenem nagrobnem kamnu je vklesano z zlatimi črkami: Umrla združena v bratski ljubezni.

Tri tedne je že deževalo. Vode so divje hrumele z gora in Sava se je penila in zaganjala iz struge. Mrzel, jesenski veter je gonil po nebu težke, črne oblake. 9. oktobra 1944 je na Gorenjskem ves dan lilo kot iz škafo.

»Tovariši kurirji, kdo izmed vas bo opravil težko nalogo? Še to noč je treba čez Savo prenesti važno obvestilo v štab Kokrskega odreda!« Komandant je vprašujoče pogledal fante, ki so stali pred njim. V baraki je zavladala tišina, le dež in veter sta bobnela ob lesene stene. Kurirji so se vprašujoče spogledovali in molčali, komandant pa je čakal na odgovor.

Tedaj je šestnajstletni partizan Miloš, Mišnikov Joža iz Ljubnega, stopil korak naprej. Fant se ni bal Save. Ranjki Učezek, ki je pobiral mostnino v Otočah, je pravil, da ga je večkrat videl, kako jo je že kot devetletni deček večkrat na najnevarnejšem mestu prebrodil in preplaval. Tudi Nemcev se ni bal. Kolikokrat je kot aktivist sredi dneva nesel skozi vas poln nahrbtnik municije, ki jo je zbiral in spravljajl doma v hlevu pod jaslimi. Pa v Lazah je večkrat prerezal telefonsko žico, ki je vodila do nemške žandarmerije.

STANE KREGAR: ZIDOVI USTRELJENIH, 1959, olje

In pri belem dnevu je vodil partizane čez most v Otočah! Bal se ni ne Save ne Nemcev.

Na večer se je kurir Miloš z dvema spremljevalcema odpravil iz Krobe čez Mišače do Save. Nad vasico Globoko sta mu spremljevalca iz gostega grmovja pomagala izvleči kurirski čoln. Potem so si segli v roke in se poslovili. Kurir Miloš pa je čakal na trdo temo, zaveznico partizanov. Ko so bregovi, voda, in gozdovi postali ena sama, neprodurna črnina, se je Miloš vzdignil iz skrivališča. Mrzel jesenski veter in dež sta mu bičala obraz in Sava je grozeče butala ob breg — kurir kokrskega odreda G 12 pa je mislil samo na svojo nalogo, ki jo mora opraviti. Kurirsko torbo je položil na dno čolna, se oprl ob veslo in odrinil. Toda zgrabil ga je vodni tok, močnejši kot je mislil Miloš. Kurir je z bistrim očesom skušal prebosti črno noč in ugotoviti, kam ga nosijo šumeči valovi. Napenjal je mišice ob veslo in lovil ravnotežje. Voda mu je pljuskala čez čoln. V vedno močnejših sunkih vetra sta plesala dež in reka in prevrčala čoln. Kdo ve, ali se je tedaj Mišnikov Joža spomnil srečanja s svojo mamo na Dobravi, ko je tam prodajala po hišah krtače, da bi za-

služila za žgance in sok. Ko je šel čez Dobravo, je naletel nanjo. »Joj Joža, kam greš pri belem dnevu, kaj boš imel od tega, če te ubijejo!« On pa je mamo samo potrepal po rami in odvrnil: »Mama, če bom padel jaz, bo ostalo tebi, kar si bomo priborili!«

Čez teden dni je Sava pri Hrašah vrgla na breg mrtvega partizana z dvema bombama in pištolo za pasom, šestnajstletnega kurirja kokrskega odreda.

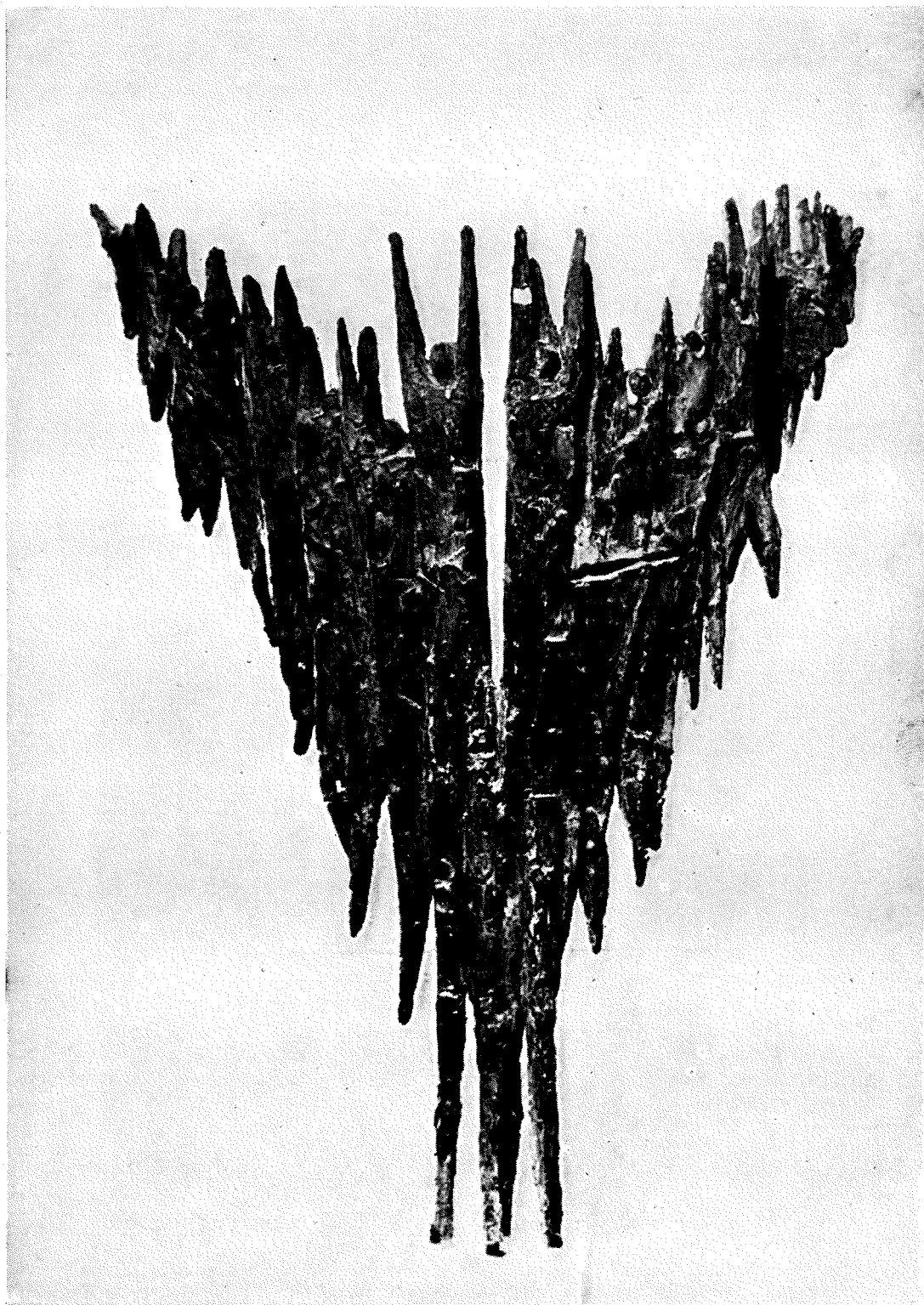
Po zagrebških ulicah je na Silvestrovo 1944 plesal samo veter s snežinkami svoj mrzli ples, ljudje pa so hodili po mestu sklonjenih glav. Pred ustaškimi zaporji so se ustavili gestapovski avtomobili in avtobusi. V težkih vratih jetnišnice so zaropotale ključavnice. Ustaški oficir je potegnil iz žepa list, stopil od celice do celice in klical hrvatska, srbska in slovenska imena. Šestinpetdeset imen je prebral in šestinpetdeset zapornikov so privedli na dvorišče. Vrata avtobusov in avtomobilov so se zaprla in motorji so zabneli. Kam? Pri Varazdinu so partizani napadli nemški vojaški avtomobil in ubili višjega nemškega oficirja. »Dragočena« je nemška kri, šestinpetdeset talcev bo moralo plačati ta račun. V avtobusu so sedeli talci brez besed. Med njimi je bil tudi Ambrožičev Mirko iz Ljubnega. V Zagreb ga je zaneslo šolanje. V Ljubljani je opravil trgovsko akademijo, v Zagrebu pa je nadaljeval študij na ekonomski visoki šoli. Čez dva meseca bi diplomiral.

Avtomobili so se ustavili. Prek ravnine je vlekel mrzel veter in vrane na drevesu so otožno krakale, ko da bi vedele, kaj pomenijo pripravljene vislice, na vsakem drevesu po ena. Talce so nagnali iz avtobusa. Ti so šele tedaj spoznali, da jih čaka smrt na vislicah. Objeli so drug drugega in si segli v roke za zadnji zbogom. Mirko je nosil v žepu še nedokončano pismo svojim dragim domačim, ki bi jim ta hip tako rad še zadnjič segel v roke. Njegov nežni, skoraj dekliški obraz je spreletela neskončna žalost. Tam daleč pod gorami ob kmečki peči bodo oče, mati in sestra — oba brata pa kdo ve kje v partizanih — danes zvečer kot vsako leto pričakovali novo leto. Ko bo udarila ura polnoči, si bodo stisnili roke in si želeli, da bi bilo že skoraj konec teh grozot in da bi si po vojni vsi, zbrani v domačem krogu, spet srečno segali v roke.

Zgrabile so ga štiri roke in ga dvignile na podstavek pod vislice. Toda Mirko ni bil samo na papirju rezervni podporočnik in v njem se je pretakala ponosna kri njegovega očeta, zato se mu niso tresla kolena, ko mu je rabelj natikal na vrat jekleno zanko...

Veter je otožno ječal skozi veje in vrane so letele čez sivo, mrzlo pokrajino. Na šestinpetdesetih drevesih se je na jeklenih žicah pozibavalo šestinpetdeset Hrvatov, Srbov in sedem študentov Slovencev. Sedaj počivajo na Mirogoju ob grobu velikega hrvatskega pesnika in revolucionarja Vladimira Nazorja.

Zvezo med partizani na Dobrči in Storžiču so vzdrževali kurirji, katerih pot je često vodila čez Tržiško Bistrico. Glavni kurir čez to reko je bil v jeseni 1944. leta Miha, petnajstletni Petranov Tonček iz Ljubnega. V partizane pa bi rad odšel še mlajši, a so mu terenci v šali rekli, naj še malo zraste, ker meri od glave do peta »samo« meter petinosemdeset. Končno se mu je le posrečilo, da je pregovoril partizane, naj pridejo ponj. Tisto majsko noč je dolgo slonel doma na oknu in jih čakal. Tako je bil nestrpen, da je kar na glas pomislil: »Ali jih še zdaj ne bo?«

DRAGO TRŠAR: SPOMENIK REVOLUCIJE V KAMNIKU (osnutek), 1961, mavec

»Ja, koga pa čakaš?« je začudeno vprašal oče, ki o njegovi nameri ni vedel še ničesar.

»Partizane,« je odvrnil. — In še tisto noč se je Tončku izpolnila njegova vroča želja.

Zaradi njegove bistrosti, spretnosti in poguma so mu kot kurirju kmalu dali odgovorne naloge.

Nekega jesenskega dne na večer leta 1944 je moral z važnim obvestilom z Dobrče na Storžič. Do mostu čez Bistrico pri Tržiču je šlo vse po sreči. Tam pa se je ustavilo. Preklenska reč, onstran reke ob mostu je kurirjevo bistro oko opazilo nemško zasedo. Ob mitraljezu je ležal policist in zraven njega še dva zelenca z brzostrelkami in bombami. Dobro so se torej pripravili na sprejem partizanskega kurirja, si je mislil Tonček. Kako priti čez reko, da je ne bo treba bresti? Ali naj vrže bombo? Ne, bo preveč ropotal. Ali naj pomeri s puško? Prišlo bo še več Nemcev; umakniti bi se moral s kurirsko torbo in pošto vred nazaj na Dobrčo. Tedaj pa se mu je — posvetilo v glavi! Spomnil se je na fračo, ki mu jo je ob neki priložnosti izročila njegova dvajstletna sestra Marica, ki je že tudi večkrat prišla k njemu na zvezo. »Na, tu jo imaš, ker se rad igraš z orožjem!« mu je rekla. In Miha je v pesku nabral primerne kamne ter pomeril skozi rogovilo. Dvakrat je zgrešil, tretji kamen pa je zadel, naravnost ob mitraljez je trčil. »Cenk!« je reklo in Nemci so pozorno dvignili glave, češ skrito sovražnikovo oko nas opazuje, in kdo ve, kakšni so njegovi naklepi. Nervozno so si nekaj pošepetali, pobrali orožje in jo odkurili proti Tržiču. Kurirju Mihi pa ni bilo treba bresti ali plavati čez mrzlo Bistrico s puško na rami, z bombami za pasom pa s fračo v žepu je šel čez most na drugo stran in naprej v Storžič.

Večkrat je še prelisil nemške zasede. Ponoči 28. januarja 1945 pa je bilo drugače.

Partizani so se v visokem snegu morali umakniti z Dobrče na Stol. Vse je bilo dobro organizirano. Če bodo bele rjuhe visele s hiše, ki stoji na robu doline Drage, je nevarno, če pa ne, je prehod čez dolino varen. Toda izdajalec je pripeljal v to hišo Nemce, ki so gospodinjjo v kuhinji zastražili, skozi okna pa so naperili mitraljeze. Prehod je torej varen, ker ni rjuh, so mislili partizani.

Najprej se je v Drago spustila številčno močna četa, ki so jo Nemci pustili mimo brez strela, četi pa so sledili kurirji, štirinajst po številu. Med njimi je bil tudi Miha, Petranov Tonček. Tedaj so spregovorili nemški mitraljezi, v Dragi je še enkrat, kot že tolikokrat prej, tekla kri. Vseh štirinajst kurirjev je padlo.

Ne, ni še tu konec osemindeset poglavij dolge, trpke, a tudi ponosne zgodovine ene izmed tolikih naših vasi. Spomenik nemo pripoveduje vse, od prvega do zadnjega, vsekdar in vsakomur, ki gre tam mimo. Zato postoj in prisluhni! Mrzel in trd kamen, kakor je bil čas, v katerem se je bil boj na življenje in smrt, pa se pne kvišku kot opozorilo, da krvava zgodovina vasi na hribu nikdar ne bo šla v pozabo, da bo ostala vedno živa.

Lojze Jakopič

TU BOMO ZLOMILI TVOJO VOLJO

17. aprila 1954. leta so bile zavezniške armade komaj petsto kilometrov oddaljene od Dachaua. Da bo taborišče skoraj osvobojeno, je bilo več kot na dlani. V taborišču je nemir valovil že štirinajst dni. Še večje vznemirjenje je bilo okrog njega. Iz številnih skladišč, vojašnic in vojaških objektov so esesovci v naglici odnašali najrazličnejši in dragocen material nekam na jugovzhod proti Tirolam, z vzhoda in s severa pa so v taborišče vsako uro dovažali nove kolone sestradanih in do smrti onemoglih taboriščnikov, ki so jih esesovci preseljevali iz ogroženih taborišč.

Trideset barak je bilo nabito polnih. Po trije jetniki so ležali na enem pogradu. Čez petdeset tisoč jih je bilo v taborišču. Hrane je primanjkovalo. Kos trdega, žagovinastega kruha so odslej razrezovali na pet delov. In še so prihajali v taborišče novi in novi. Zadnje kolone so pustili kar na »Apellplatzu«, ker jih niso imeli več kam namestiti. — In skozi lakoto, strah, obup in grozo so se prebijale novice, druga grozljivejša od druge, kaj vse bodo esesovci storili s taboriščem. Stražarji in psi, bodeča žica in elektrika, žarometi in vodeni, žareči sij iz krematorija so obdajali taborišče in bedeli nad njim kot mora.

V daljavi je bobnelo votlo in enakomerno, da so barake rahlo podrhtevale. Vsako uro, vsako minuto sta prihajali bliže smrt in svoboda.

»Versuchsstation« na petem bloku so likvidirali. Dr. Plötnner, vodja poizkusnega oddelka, je dal nalog za uničenje vsega orodja in materiala, ki so ga esesovski zdravniki uporabljali pri najrazličnejših poskusih na jetnikih. Kad, v kateri so jetnike zmrzovali, so razbili in ostanke zakopali na dvorišču tretje barake. Prav tako so uničili letalsko kabino, v kateri so delali poskuse za polete v velike višine. Prav tako so poskrili tudi ostalo orodje. Dr. Plötnner sam pa je pobral ves dragoceni »znanstveni material« in zbežal z njim proti švicarski meji. Prej je dal še zadnji ukaz za likvidacijo hudo bolnih jetnikov, na katerih je delal poizkuse.

»Versuchsstation« je bil od ostalih barak v taborišču popolnoma izoliran, skorajda hermetično zaprt. Dve sobi s pogradi, kjer so ležali jetniki — poizkusni zajci — in dve sobi z laboratoriji. V prvi sobi so ležali lažji bolniki. Po Plötnerjevem nalogu jih je pregledal esesovski zdravnik.

»Nazaj v bloke!« je bilo povelje. Jetniki so veselo pobrali svoje stvari in na večer jih je »štubak« odpeljal na 24. blok v karanteno. V drugi sobi so ležali trije hudo bolni. Dva Poljaka in Ljubljčan s taboriščno številko 42.742. Na vseh treh jetnikih so zadnji mesec delali poizkuse s tropsko malarijo. Ljubljčan so že šest dni pustili pri miru. Bil je tako izčrpan in bolan, da poizkusi z njim niso dajali nobenih verodostojnih izsledkov več. Pustili so ga ležati v visoki nivočini, nekaj malega je pil, jedel nič, in čakali so, da bo umrl. — Doktor Plötner pa je odhajal. Z »znanstvenimi« izsledki proti švicarski meji. Grmenje topov je prihajalo vsak dan bliže. Esesovci niso več utegnili pustiti, da bi jetnik številka 42.742 umrl sam.

Ko je esesovski zdravnik v prvi sobi odpravil manj bolne, je stopil v drugo. Zadnjič v Dachauu je bil obut v črne škornje, pokrit z zeleno gestapovsko kapo z mrtvaško glavo in v beli zdravniški halji. Za njim je pomočnik-jetnik nosil na podstavku injekcije in nekaj zdravniških instrumentov. Esesovec je stopil k prvemu Poljaku in ga prijel za roko. Poljak se je prebudit iz vročice, onemoglo se je zagledal v esesovca. Kljub slabosti je vedel, po kaj je ta prišel, ni pa imel niti toliko moči ne volje, da bi roko odtegnil. Samo strmel je v belo oblečeno smrt pred seboj, ki mu je urno in večje dala bencinsko injekcijo. Nekaj sekund — in Poljakova roka je zdrsnila prek roba postelje. Tudi drugega Poljaka je esesovec prav tako zločinsko in hladnokrvno usmrtil.

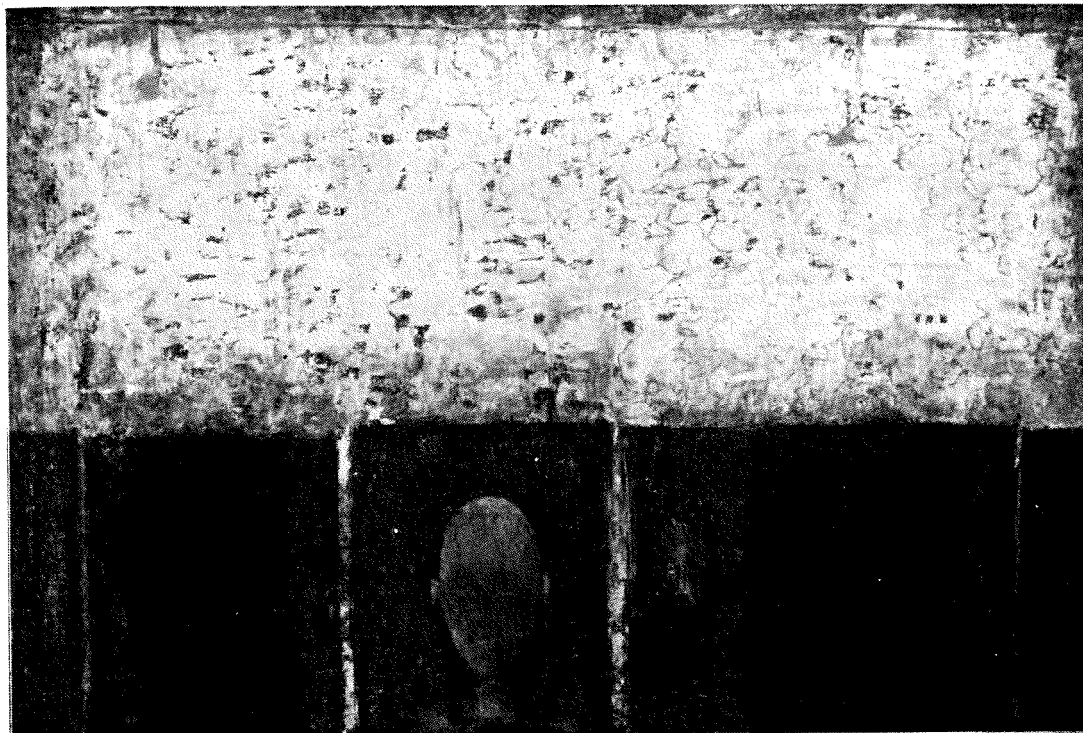
Jetnik s številko 42.742 je ležal negibno, skoraj brez diha, v globoki omedlevici. Esesovec ga je prijel za hladno roko in odklonil ponujeno mu injekcijo.

»Škoda! — Odnosite jih v krematorij!« in je odšel iz sobe. Toda jetniku s številko 42.742 je srce še bilo. Čisto rahlo in boječe, toda upiralo se je smrti, ki ga je že pokrivala s svojo senco. Mučeno in izmučeno — a vendar še ne čisto izčrpano — staro komaj osemnajst let.

Jutro 18. aprila 1945. leta. Gosta bavarska megla z vlažnim mrazom sega v kosti. Nihče več ne gre ven na delo. Očitno se bliža konec. Toda življenje v taborišču gre s svojim utrjenim tempom kljub vsemu dalje. Ob štirih vstajanje. Tri ure uravnavanje in štetje pred barakami. Vmes preklinjanje in udarci z gorjačami. Nekaj omedlelih odneso pred prag. Pet kotlov za petsto ljudi. Vsak dobi nekaj žlic. Ob sedmih pridejo »dinstmani« po mrliča. Dva voza na gumi-jastih kolesih. Namesto konj, šest »knefligerjev«, in šest jih potiska voz zadaj. Mrliča so »blokinsti« znosili pred barako že zarana. Na voz so jih začeli nalagati na tridesetem bloku. Tako kot bi nalagali polena. Štiri po dolgem, štiri počez. V kopico. Decembra, januarja in februarja, ko je bila v taborišču na višku epidemija tifusa, so zvozili v krematorij vsak dan šest do osem polno naloženih voz mrličev. Nagih izstradancev, z listki na štrlečih palcih. Zdaj »samo« še dva voza. Vsako jutro.

Pred blokom pet so naložili na vrh tudi mrliča s številko 42.742. Samo dva skeleta sta ga prekrila. Srce pa, ki je še rahlo bilo, ni čutilo te težr

Dva voza mrličev z enim, rahlo utripajočim srcem, sta potem zapustila taborišče. Hladen veter, ki je zavel prek bavarskega močvirja, je razpršil meglo. Oblaki so pritisnili čisto k tlom in jelo je deževati gosto, moreče, kot dežuje samo na bavarskem močvirju. Voda spodaj, voda zgoraj, med njima pa obup in groza.

BOGDAN BORČIČ: PLINSKA CELICA, 1962, olje

Kot da je hotelo srce jetnika s številko 42.742 kljubovati napisu na vhodnih vratih dachauskega taborišča :»Hier wird dein Wille gebrochen«, (Tu bomo zlomili tvojo voljo), je začelo biti močnejše. Številka 42.742 se je prebujala iz omedlevice. A človek se ni takoj zavedel, da leži v skladišču mrtvecev pred krematorijskimi pečmi, v sluzi, ki je odtekala od tisočev skeletov, ki so bili kot polenovke naloženi od vrha do tal: Imel je srečo, da so ga položili na tla. Bila je zadnja prosta vrsta. Jutri bodo nanj naložili nove mrličke, tiste, za katere so blokači danes še prejeli hrano. Potem bo skladišče polno.

Številki 42.742 je bilo ime Matija. Star je bil osemnajst let. Niti ne. Šele junija bo imel osemnajsti rojstni dan. Toda ko se je prebujal iz omedlevice, v kateri je bil skoraj dva dni, ni razmišljal o svojem rojstvu in o starosti. Skušal je spraviti s sebe težak kamen, ki mu je ležal na prsih in mu ni dal dihati. Saj ga bo strl. Zmečkal. Nekajkrat je skušal vzdigniti roke in odriniti skalo, pa je čutil le bolečine in onemoglost. V temi so pred Matijo jeli nastajati svetli krogi, nekakšne ognjene spirale in na koncu se je pojavila točka, ki je migotala in dražila do blaznosti. Polagoma je začel Matija misli urejati. Vročične in divje. Zlog za zlogom v besede in stavke, sliko za sliko v dejanja. V prebliskih nenadne polne zavesti je začutil, da bo zmagal le, če se mu bo posrečilo ustaviti igro prividov, jih urediti in jim vdahniti življenje. Z največjo muko, po hudih naporih, kajti sem pa tja je še izgubljal zavest, se mu je to posrečilo. Pred njim so se zvrstili resnični dogodki, ki jih je doživel

Nekaj dni pred novim letom 1945. Brigada je obkoljena na Sv. Miklavžu v Moravski dolini. Juriš za jurišem. Kamnarjevi mitraljezci so prebili obroč. Nato marš. Noč, dan in spet vso noč. Marš brez hrane in brez spanja. Na Silvestrovo zjutraj je brigada čez Špik prišla v Tuhinjsko dolino. Naletaval je gost, droben sneg. Pršič, ki ga je nosila burja z Menine planine. Brigada se utabori v Češnjicah, v Spodnjem in Zgornjem Krogu. V nos kmalu zaščemi prijeten topel vonj po polenti in kuhanem mesu. A dremavica je močnejša kakor lakota. Toda še ves dan so šarili po hišah in urejevali straže. Šele zvečer po topli hrani so trdno zaspali. Ob desetih zvečer se je Matija, ki je stal za kozolcem, ob skrivenčeni češplji zadnjič pogovarjal s stražarjem. Ta je bil prav tako mlad fant kot on in menila sta se o božičnih praznikih doma, o domačih, o poticah in o topli peči. Potem so pogovori zastali. Borci so pospali kot ubiti.

Zjutraj navsezgodaj, še v gosti temi, je strahovito počilo. Najprej v Češnjicah. Eksplozija je bila tako silovita, da je vse vrglo pokonci, kot da se je preklalo nebo. Sledili so rafali, vpitje, rafali in bombe, ogenj...

Šele na planini so borci spet zajeli sapo. A kakšni so bili?! Ta brez bluže, oni brez kape in plašča, nekateri so ušli celo brez čevljev v samih nogavicah. Spodaj so gorele vasi. Zmedeni so gledali drug drugega, kot da ne morejo razumeti, kaj se je zgodilo. Na vetrovnih krajih je bilo ponekod tudi čez meter snega. In koder so bredli borci, je bilo za njimi videti temne sledi, temne, krvave sledi.

A tudi na Menini planini so bili Nemci. Zaropotalo je in na vsakem koraku se je vnel boj za življenje in smrt. Boj po kotanjah in po gazeih. Matija je bil z nekaj borci zakopan v kotanji, nad katero je visel star, od vetrov, mraza in vročine, spačen in krivenčast bor. Matija je iz goreče hiše rešil avtomat in municijo. Zdaj je z njim ležal zarit v mehki sneg in nabijal. Na petdeset metrov blizu jih je pušcal. Bilo je veliko esesovcev in mnogi so bili pokriti z belimi haljami. Matija je dobro meril. Ko esesovci niso mogli dalje, so jeli kotanjo obmetavati z minami. Najprej se je visoko nad kotanjo dvignila svetleča se izdajalska raketa, nato so začele sekati mine. Padale so druga za drugo. Grozljiv švist in medel pok in mina se je potopila v globok sneg. Nenadoma je ena zadela ob deblo skrivenčenega bora...

Ko je Matija odprl oči, je ležal zvezan na tovornjaku med ranjenimi in ujetimi soborci.

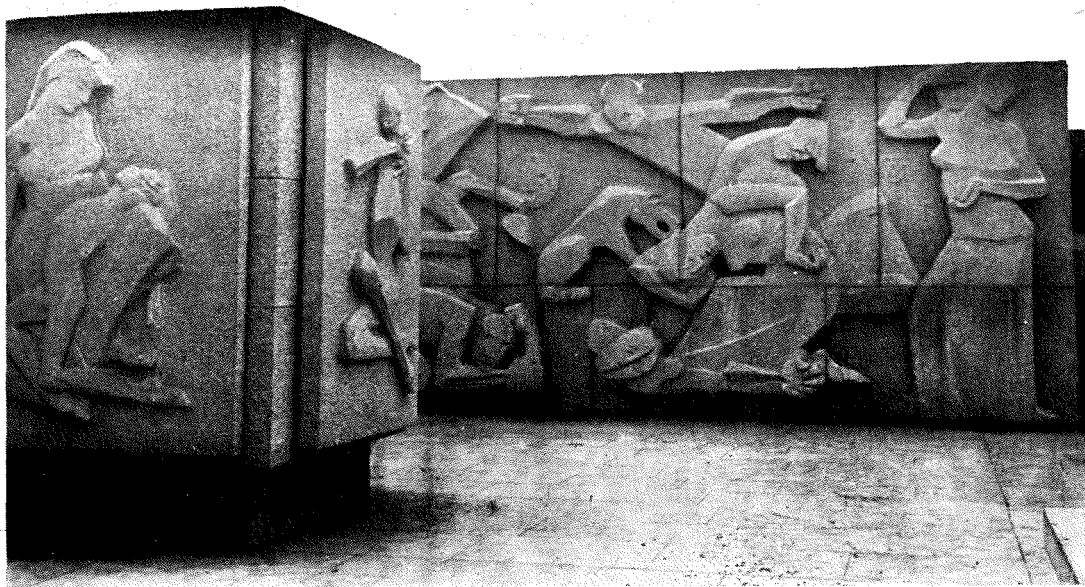
V kamniškem gestapovskem bunkerju se je zlobno režal raztrganec, doma s Črnuč.

»Ohe, komisarček!« Matija je dobro poznal gestapovca, saj je oprezoval za njim še kot terenec. Prerešetal so ga vosovci, pa je vrag okreval in zdaj je bil v kamniškem bunkerju eden glavnih krvnikov. Matije ni poznal.

Tri dni bunkerja, tri dni pretepanja in zasliševanja. Vse mine. Tudi hudo. Neko jutro, ko je Matija mislil, da so prišli ponj in da je prišla zadnja ura, so ga vtaknili v črn avto in odpeljali v Ljubljano. Od Šentvida do sodnijskih zaporov sredi Ljubljane so gestapovci gnali pet bosih, ranjenih in razcapanih partizanov.

»To je vaša vojska!« so govorile oči še vedno oholih esesovcev proti rado-vednežem, ki so si zakrivali oči.

Nato transport. Leden mraz na dachauskem kolodvoru. Gumijevke, renčeči psi, kolona razcapancev. Po vrsti jeklenih bunkerjev, prekopov z jarki in električno žico se kolona ustavi pred velikanskimi železnimi vrati. Matija se je zagledal v napis: »Hier wird dein Wille gebrochen!« Nad napisom je stal velik kamnit nemški orel in kazal ostre kremplje. Kolona se je ustavila in, medtem

**JAKOB SAVINŠEK: SPOMENIK IN GROBNICA HEROJEV NOB NA GRIČKU
PRI ČRNOMLJU, 1954—1961, kamen**

ko je esesovec urejeval stvari pri vhodnih vratih, so drugi esesovci ujetnike z gumijevkami opozarjali na napis nad vrati. Ni bilo druge izbire kot brati in si reči: da ali ne.

»Ne, ne, ne bodo me!« je rekel Matija sam pri sebi. Pod udarcem, ki je sledil kot zadnje opozorilo, kaj vse ga čaka, je usločil hrbet ter prestopil prag taborišča.

Štirinajst dni karantene. Lakota, ogledovanje skozi dvojne mreže in poizvedovanja za znanci. Kmalu je vse taborišče vedelo, da je prispel transport ujetih partizanov.

Po štirinajstih dneh zvečer. Blokač je s palico uredil vrsto. Na blok je prišel gestapovec. V rokah je držal rdeče kartončke. Spremljal ga je močan pes. Koljač so mu rekli jetniki. Gestapovec je poklical pet imen. Vsak poklicani je stopil naprej. Gestapovec si je vsakega skrbno ogledal in ga celo otipal. Poklical je tudi Matijo:

»Banditen komisar, ja?« Potem je vseh pet izbranih odpeljal v blok, ki je bil izven karantene. Tam so se za njimi zaprla kar trojna vrata in potem Matija cela dva meseca in pol ni videl drugega kot esesovske zdravnike in bolničarje.

Prvi dnevi: dvojna hrana, vsak svoj pograd, bele rjuhe, samo ležanje, vmes pa tehtanje, merjenje temperature, pregled srca, krvi, urina itd.

Četrti dan: laboratorij, trije bolničarji, dr. Plötner, esesovski baufirer. Matijo slečejo do golega, ga posade na divan, ki je bil prevlečen z gumijasto plahto, med stegna pa mu čvrsto, skoraj do bolečine, privežejo dva lesena zabojčka, tako da je tista stena, ki je bila ograjena z gosto mrežo, prišla h koži. Dve uri sedenja, bolničarji pa so skrbno pazili, da se Matija ni niti premaknil.

Matijo je v bedru nekaj pikalo, potem srbelo in spet pikalo, pikalo, da mu je drhtela vsa koža. Ko so zaboječke odvezali, je imel vso kožo krvavo od pikov. Ugotovil je, da so bili v zaboječkih komarji, okuženi s tropsko malarijo. Tudi z ostalimi jetniki so storili podobno.

Do osmega dne je dobival Matija vsake tri ure neke tablete, vsako uro so mu iz prsta, nosu, ušes ali iz žile na roki jemali kri.

Deveti dan: Matija je dobil visoko vročino. Tresla ga je mrzlica. V trebuhu in v glavi je čutil hude bolečine. Stalno mu merijo vročino, vsako uro jemljejo kri, toda nič ne ukrenejo proti bolezni.

Dvanajsti dan: Vročina še vedno ne pade. Vsakih pet ur napad mrzlice. Bolečine v sklepih in trebuhu so vedno hujše. Matija ne je, le žejen je, žejen. Kaj je pol litra čaja za ves dan! Voda pa... voda je v Dachauu okužena. Grižo povzroča. Le-ta pa pomeni v taborišču zanesljivo smrt. Poizkusnim kuncem ne dajo vode, ker bi jim ta zmotila »znanstvene« poizkuse. Vojna gre h kraju. Treba je pohiteti, da dobe še zadnje potrebne rezultate. Kontrolne, so govorili, kajti glavne poizkuse je s svojo smrtjo plačalo že več tisoč jetnikov.

Trideseti dan: Matija je le še živ okostnjak. Prej je tehtal oseminšestdeset kilogramov, zdaj jih ima triinštirideset. Same oči so ga še. Mlade, črne oči, ki mu gore v vročici. Poizkus je dosegel svoj vrh. Sedaj je Matija vsak dan začel dobivati po štiri injekcije in tablete proti malariji. Vsaki dve uri mu jemljejo kri in merijo temperaturo.

Štirideseti dan: Zdravljenje proti bolezni je prav tako hudo kot prej negovanje bolezni. Vročina, omotice, bolečine, blodnje... Matija tehta le še osemintrideset kilogramov. Koliko tehtajo same kosti človeka? Tega podatka se Matija iz šole ne spominja več. Najbrž se tega tudi učili niso. Mar je mogel kdo izmed profesorjev misliti, da bo komu njegovih dijakov to kdaj potrebno?!

Šestdeseti dan: Na Matiji ni mogoče ničesar več poizkusiti. Puls, temperatura, analiza krvi, urin... vse je učinek in sestavina ene same nove tablete firme Farbenindustrie, zaradi katere so na jetnikih delali poizkuse s tropsko malarijo. Drugega aprila nehajo na Matiji v upanju, da bo »banditenkomisar« slej ko prej zatisnil oči, delati kakršnekoli poizkuse. In že zdavnaj je tudi Matija pozabil na napis nad vhodnimi vrati, na svoj kljubovalni »ne« in na svojo obljubo. Otopel je za vse. Ure in ure se je mučil z mislijo, kako bi pokrtil razgaljeno nogo, ki mu je gledala izpod odeje. Vmes ga je tudi mučilo, zakaj pajek na stropu tako počasi je ujeta muho. Več časa pa je prespal v omotici. Brez želja, brez misli.

18. aprila zjutraj se je zbudil iz omedlevice. Neniadoma je začutil svež, hladen zrak in dež, ki ga je oblival na vrhu voza — tistega voza, ki je peljal mrtvece v krematorij.

»K pogrebu me peljejo!« je bila edina misel, ki se mu je utrnila iz teme in zmedenosti, potem pa je spet omedlel.

Ko je Matija tako z največjim naporom uredil v sebi privide v slike, ki so se zvrstile pred njim, se je počasi jel zavedati samega sebe. Prsti so objeli prste. Bili so mrzli in koščeni. Nato si je trudoma otipal hladen in gol prsni koš. Z desnico je komaj prijel za brado, nato je odprl oči. Zavrtel jih je na desno in na levo. Medlo je videl visoko skladovnico mrtvecev, okostnjakov. Temu je roka, drugemu noga ali glava neurejeno molela iz ravne stene. Matija se je čudil, koliko mrličev so znosili v njegovo sobo. Potem je iskal luč na stropu. Potem pajka v kotu. Iskal je odejo, s katero bi pokrtil mrzle otrdele noge. Ničesar ni našel, kar je bil iskal. V sosledstvu dveh tisočev mrličev ga je

obdajala poltema in grobna tišina. Poizkusil je spregovoriti. Glas ni hotel iz grla. Potisnil je sapo počasneje. Nerazumljivo hrčanje je vzvalovilo tišino in potisnilo Matiji skozi usta slano slino. »Živim!« je ugotovil in jel spet siliti možgane, naj mislijo, kje je in kaj se z njim dogaja. Spet je iskal pajka, luč, odejo... Poskusil je znova spregovoriti. Ni našel zloga, ne besede. Potisnil je sapo z vsemi močmi in tedaj je planila v grobnico beseda, da so zafrfotali listki, privezani na nogah mrtvakov.

»Mama!« V trenutku mu je prešinil skozi možgane spomin, da so ga peljali z vozom k pogrebu in zavedel se je, kje je. Že mesec dni ni hodil, bil je popolnoma brez moči, izčrpan, toda zadnja iskrica moči v boju za življenje mu je dala tako moč, da je planil pokonci, se opotekel proti vratom, jih odprl in padel čez prag, ker ga je oslepila sončna luč.

»Pomagajte, tovariši!« Omedlel je. Ko se je po dolgih dneh spanja prebudil, je ležal v šotoru, na čisti mehki postelji ameriške poljske bolnišnice in sestra se mu je prijazno smehljala.

Zdravljenje je počasi napredovalo. Matija je osemnajsti rojstni dan obhajal že v domovini.

Kakor je zvedel pozneje, ga je iz krematorija rešil ilegalni jugoslovanski komite, njegovi prijatelji Matija Knap iz Loške doline, Zoran Tevž iz Ljubljane in drugi.

VLADIMIR LAKOVIĆ: SMRT V KAMNOLOMU, skica, 1964, tuš

ANDREJČEK

Zima 1943. Takoj po nemški ofenzivi smo se priključili tistim slovenskim brigadam, ki so odhajale na Hrvaško, v Gorski kotar, na pomoč tamkajšnjim enotam. Zbor odhajajočih brigad je bil na Polomu. Bili smo od nešteti bojov utrujeni, sestradani in od neskončnih pohodov do smrti izmučeni in smo si tu krepko opomogli. Dobili smo meso — tako velike kose pečenke, da smo jih komaj zmagovali. Si lahko zamislite, kaj je pomenilo to za nas, mlade, šele doraščajoče dečke, ki smo tedne in tedne samo sanjali o tem? Zvečer smo polegli v mehko seno in pozabili, da pomeni Polom le premirje med dvenia silovitima viharjema, sanjali o prihodnosti, lepi in sončni. Kadar nam je bilo najteže, nam je misel nanjo dajala pogum, da smo vzdržali. Kadar pa smo bili veseli in zadovoljni, je tudi ona zasijala pred nami v še opojnejši luči. Tedaj smo bil trdno prepričani, da je svoboda tik pred vrati. Načrti in želje so se kopičili. »Takrat ko...« se je začel vsak naš stavek. Vmes pa so se prepletale zgodbe iz preteklosti — daljne in bližnje.

Poleg mene je sedel Andrejček, ves vznemirjen je bil in ni mogel spati. Šestnajst let mu je bilo. Droban, plavolas in vedno molčec je bil, danes pa se je razgovoril:

»Še veš, kako je bilo med ofenzivo?« me je vprašal. »Danes se mi zdi, da je to že tako daleč, in vendar je komaj mesec dni od tega.«

Seveda, kako naj bi pozabil na tiste peklenske dni!

Z Andrejčkom sva že nekaj časa hodila skupaj. Jaz sem bil mitraljezec in on moj pomočnik. Ko smo se nekoč med ofenzivo ustavili kraj gozda, sva se lačna do smrti zgrudila na tla. »Jesti, jesti,« je vpilo v nama prav vse. »Težka je bila moja mladost, večkrat sem bil lačen kot sit,« je nadaljeval Andrejček, »oče je bil največkrat brez dela, toda mama nam je, ko je bilo najhuje, le prinesla kruha. Toda tako lačen kot v ofenzivi nisem bil še nikoli. Pa še tisti marši! V utrujenih možganih so se prikazovale slike druga za drugo. Videl sem mater, kako mi nese kruha; ko sem pogledal in je ni bilo, je bila noč, ki se je začela spuščati na zemljo, še bolj mrzla in strašna. Potem si ti Sašo zagledal v daljavi črno liso, da, potem.« Legel je, si položil roke pod glavo in obema hkrati se je pred očmi prikazala tista slika.

Kolikor bliže sva prihajala, toliko bolj se je črna lisa spreminjala v obliko mrtve živali. Bila je mula, poginila je kdo ve kdaj in tam obležala s stegnjenimi nogami. Že vsa napihnjena je bila. Toda kaj to nama mar! Spremenila sva se v ena sama velika in lačna usta. Hitro sva zakurila ogenj, odrezala od mule krepek kos, ga nataknila na lesen raženj in ga vsa srečna vrtela nad plamenčkom. Nadvse ročno sva opravljala ta posel. Komaj je bilo meso po vrhu malo osmojeno, je začelo pokati. A morala sva iti naprej. Odtrgala sva se od tam, toda od komaj pridobljene hrane se nisva mogla ločiti. Kar med potjo sva grizla na pol surovo meso...

»Da,« se je spet zganil Andrejček, »danes pa smo dobili tako imenitno pečenko! Silno rad bi sporočil mami, da mi je dobro, naj ne skrbi zame...« in spet se je pogreznil v svojo večno molčečnost.

Drugi dan sva stopala v koloni prek vrhov nad Kolpo. Spet je bil tih in molčeč, kakor smo ga vsi poznali. Sneg je naletaval in burja je piskala okrog nas. Prešli smo gozdnate kraje in prišli na skalnat svet. Na desni strani ozke stezice, po kateri smo stopali, so bili prepadi. Marsikateri prenerodni in neprevidni muli je spodrsnilo, da je strmoglavila v prepad. Tik pred nama je zdrsnila v globino mula, ki je nosila dragocen težki mitraljez. Koliko smo žrtvovali in koliko trpeli za to, da smo ga otehi sovražniku, zdaj pa smo bili v nekaj trenutkih obenj. Tudi mi smo morali stopati previdno, vse mišice so bile napete, misli pa so kljub temu imele prosto pot. Prvič sem zapuščal svojo ožjo domovino, Slovenijo. Kaj nas čaka na Hrvaškem? Nihče izmed nas borcev ni vedel, kje se bomo ustavili. Tudi jaz sem bil še zelo mlad, in misel, da zapuščam Slovenijo, bližino svojih dragih in domačih, me je prevzemala s čudno negotovostjo. Morda sem se zato še bolj navezal na Andrejčka, ki je bil Ljubljčan, dober tovariš in najmlajši skojevec v brigadi. Z njim sem prebil vso ofenzivo in tudi Ilovo goro. Pot je bila huda, zlasti za nas, še nedoraščene mladice. Poleg tega pa je šibke rame težil še mitraljez. Izmenoma sva ga nosila vso to dolgo pot.

Proti večeru smo zagledali prve hišice v Čabru. Italijani so skoraj vse domačine izselili na Rab. Po kapitulaciji se je vrnilo domov le malo žena in vse so bile v črnini. Zaradi mož, očetov in sinov, za katerimi so žalovale, so nas verjetno sprejele še pristrčneje. Toda le kratek je bil postanek in spet je bilo treba iti naprej. V neki vasi smo mimogrede priredili miting. Po programu so se borci zavrteli z dekleti. Z Andrejčkom sva od daleč opazovala vrteče se pare in cedila sline; nihče izmed naju še ni znal plesati. Kako neki! Ob začetku vojne sva bila še otroka, zdaj pa nekje med temi in med odraslimi. Vznemirjeno sva čutila, kako prav bi bilo, če bi se že znala vrteti. Dekleta so dobre plesalce često vabila domov in jim postregla z raznimi dobrotami. To je naju, lačna fantiča, vabilo dosti bolj kot sama dekleta. Že samo kos kruha, ki ga je kdo dobil od dekleta, je v naših očeh zelo veliko pomenil.

»Sašo, kadar bova imela čas, se bova tudi midva učila plesati, je hrepeneče dejal Andrejček. »Veš, vsaj do svobode se moram naučiti. Takrat bi rad plesal z Majdo, svojo sošolko.

»Seveda,« sem mu odgovoril, »za pomoč bom prosil Janeza, saj je naš najboljši plesalec.«

Zdaj nama je kar nekam odleglo; tudi za naju bo še prišel čas. Tako sva se tolažila.

Po nekaj dneh me je poklical komisar čete Matija in mi naročil, naj z Andrejčkom in obveščevalcem odidem patroljirat v Delnice. Kmalu smo odšli.

Pot je bila dolga. Vila se je ob bregovih, vmes pa so bile raztresene vasice, ki so bile precej drugačne, kakor naše.

Nekaj pred trgom je zamišljeni Andrejček postal še bolj molčeč. Ustavil se je in ni hotel naprej. Predlagal nam je, da bi se obrnili in se vrnili. Začudil sem se, saj sem Andrejčka predobro poznal in vedel, da strahopetnosti ni poznal. Začel sem ga prepričevati, da je naša dolžnost povelje izpolniti do konca. Šele po daljšem prigovarjanju je po vijugasti cesti spet stopal z nama. Prvi mimoidoči so nam povedali, da v Delnicah ni nič novega in nevarnega. Zato smo brezskrbno zakoračili kar po sredi glavne ceste. Med hiše smo prišli v miru in sredi trga smo se srečali s patruljo 9. brigade. Ta nam je ponovno zagotovila, da v mestu ni nič novega. Še dobro vem, da je zdaj tudi Andrejček postal nekoliko boljše volje. Imel sem sto lir in v nekem bifeju sem za vsakega naročil šilce žganja. Korajžno smo ga srknili, toda kljub junačenju smo se tej vražji pijači vsi trije grdo nakremžili. Pozneje smo ugotovili, da je bil čisti špirit. Pa za taka mlada grla, kot so bila naša! A kaj, ko smo hoteli biti veliki! Odsli smo naprej, da bi poiskali mestni odbor.

Domačini so nas čudno ogledovali. Bilo je videti, da jim naši plašči, v ofenzivi zaplenjeni od mrtvih Nemcev, niso preveč ugajali. Zaradi teh čudnih pogledov smo postali nekoliko previdnejši — namesto po sredi ceste smo stopali po pločniku. Prišli smo pred zgradbo nekdanje Bate. Utrujeni in ožuljeni od dolge poti smo se ustavili in zasanjali o mehkih toplih čevljih. Ko je prišel mimo mož v zeleni financarski uniformi, smo se spet spomnili, da iščemo mestni odbor. Vprašali smo ga, kje je. V naglici nam je z roko pokazal hišo na drugi strani in jo odkuril. Takoj se nam je zazdelo sumljivo. Zaslutili smo nevarnost, se stisnili skupaj in bolje pogledali okrog sebe. Na drugi strani ceste je bila gruča tridesetih vojakov. Čudno! Morali so priti po stranski poti iz gozda nad mestom. Oblečeni so bili natanko tako kot mi: v nemške plašče, na glavah pa so imeli titovke. Obstali smo vsi, mi in oni.

»Titovke imajo, naši so,« sem pridušeno spregovoril. Gledali smo se spet nekaj hipov, a nekaj nam ni dalo, da bi šli k njim čez cesto. »Nemci so, čisto gotovo so Nemci, ne hodimo k njim,« je šepnil Andrejček.

»Čakajta, tiho, da bomo slišali, kako govore,« je predlagal obveščevalec.

Poslušali smo, toda zastoj. Vojaki na drugi strani niso o ničemer spregovorili. Še danes ne vem, kako da nismo šli k njim, saj sva bila oba z obveščevalcem prepričana, da so partizani. Le Andrejček je ves čas trdil, da so Nemci. Začeli so nam mahati in namigovati, naj pridemo k njim, spregovorili pa še vedno niso. Ker je to trajalo že kar precej časa, nam je postalo sumljivo. Pripravil sem mitraljez, ki mi je visel čez ramena in stopil korak nazaj.

Tudi nekdo iz gručice na nasprotni strani je dvignil mitraljez na ramo — in tedaj so se začeli razvijati dogodki s presenetljivo naglico. Dva — zdaj smo že vedeli — Nemca sta stekla proti nam z dolgimi koraki. Nič več nisem pomišljal, sprožil sem. Streljal sem le nekaj sekund in že smo se morali umakniti z nevarnega položaja in si poiskati kritje. Nevarnost je bila, da nam onadva ne bi prišla za hrbet. Umikal sem se zadensko in streljal, potem pa sem se znašel pred kakih deset metrov dolgim bunkerjem, ki je ostal tu še iz italijanskih časov. Ves čas so okrog mene švigale krogle in šele v bunkerju sem se nekoliko zavedel. Blizu mene je bil obveščevalec, Andrejčka pa ni bilo nikjer videti. V tej naglici smo se razšli, in če bi bil še tako potreben pomoči, mu je ne bi mogla nuditi. In še nekaj sem opazil, šaržer je bil prazen. Vstavil sem zadnji rezervni šaržer in gledal, če se bo le od kod prikazal naš najmlajši, ki je nosil vso ostalo municijo.

Ni ga bilo in spoznala sva, da morava čimprej iz bunkerja, sicer naju bodo živa ujeli. Četudi je trajalo to le kratek čas, se nama je vseeno zdelo, da Nemcev le dolgo ni za nami. Pozneje sva zvedela, da so imeli precej opravka s svojimi mrtvimi in ranjenimi vojaki in da nama je prav to morda rešilo življenje.

Streljanje je postajalo vedno hujše in odločila sva se, da se prebija iz bunkerja in si pomagava do gozdička. Morala pa sva skozi prav tista vrata, skozi katera sva prišla noter in ko sva se prikazala na izhodu, se je proti nama usula gosta toča krogel. Slep sem streljal predse in tekel ob bunkerju.

»Do gozda, samo do gozda!« mi je zvenelo v možganih. Gozd nama je pomenil edino rešitev.

V tej naglici sem se znašel tik pred njim, od njega pa me je ločila dva metra visoka žica — italijanska zapuščina. Če še tako premišlujem, se ne morem spomniti, kako sem razmišljal tedaj — deloval je samo še nagon po samohranitvi. Še danes ne vem prav dobro, kako sem živ prišel do tiste žice in potem čeznjo. Nobenih bolečin nisem čutil, čeprav sem pozneje ugotovil, da sem ves opraskan. Vem le to, da je nahrbtnik postal čudno lahak. Sredi brega, po katerem sva s težavo plezala proti gozdičku, so me začele obletavati moreče misli:

»Saj se ne izplača več bežati, preveč jih je! Ne boš jim ušel! Nikar se ne muči, lezi! Se boš vsaj odpočil! Prav gotovo tudi Andrejček nekje tako leži. Nihče več ga ne lovi. Kar lezi — in počivaj!«

Siloma sem premagoval vabljeni glas in se vlekel naprej — suhih ust in do konca izčrpan. Končno — gozd! Omahnil sem za drevo in nekaj trenutkov nisem mislil prav na nič, samo počival sem.

Iz te otopenosti pa me je prebudila zavest, kje je Andrejček. Morda je ranjen in težko čaka najine pomoči. Morava ga poiskati, pa čeprav se vsa ta čudna igra še enkrat ponovi. Močno sva se oddihovala in spet se nama je vračala življenjska sila. Obveščevalcu sem obvezal ranjeno roko, odvrigel naramnice, ki so nekoč nosile moj nahrbtnik, katerega vsebina je sedaj ležala nekje med bunkerjem in gozdom. Rafal sovražnega mitraljeza mi ga je iztrgal in morda se imam za življenje zahvaliti prav temu naključju.

Brez Andrejčka se nisva hotela vrniti. Zato sva spet odšla nazaj in ga iskala. Zadnjikrat sva ga videla pred Batovo stavbo, zato sva se namenila kar tja. Stopala sva počasi in trudno. Misel, da sva ostala živa, naju ni zdaj čisto nič veselila — prej smo bili trije, zdaj sva ostala le še dva...

Ta čudni občutek naju je čisto omotil, nisva se niti bala niti nisva bila korajžna. Kar tako sva hodila naprej in kot v sanjah prišla do začetka trga. Ubrala sva jo kar po isti ulici kakor prej. Ljudje so naju opominjali, naj nikar ne hodiva v mesto.

»Pravkar so Nemci pobili partizansko patruljo,« so govorili. Ustavila sva se in poslala neko korajžno deklico, naj pogleda, če so Nemci res še tam. Kmalu se je vrnila in povedala, da jih ni več.

Nadaljevala sva svojo žalostno pot in bila vedno bolj prepričana, da bova ostala sama...

Brez nesreče sva prišla na kraj prve bitke in zagledala najinega Andrejčka. Sključen je ležal za oglom hiše. Plavi lasje so bili zlepljeni s krvjo. S svojimi lepimi, a ugaslimi deškimi očmi je strmel predse. Na ramenih je še vedno imel trak z municijo in nahrbtnik. Obstal sem in nisem mogel verjeti. Ležal je tu — in nikoli več ne bova hodila skupaj, nikoli več...

Kot v sanjah sem poslušal neko žensko, ki se nama je približala:

»Kmalu po prvih strelah je ta mladi dečko pritekel v našo hišo. Bil je ranjen v trebuh in kamor koli se je prestopil, je ostala za njim krvava sled. Brez besed in sklonjen se je približal postelji v sobi. Mislila sem, da bo legel, zato sem pristopila, da bi mu pomagala. Zgrabila sem nahrbtnik in mu ga hotela sneti. Tedaj se je obrnil in v njegovem srepem pogledu sem spoznala, da sem napak sodila. Rjuho, ki jo je potegnil s postelje, je že držal v obeh rokah in si jo naglo basal pod suknjič. Razumela sem: mladi partizan ni prišel po zavetje, le rano si je hotel naglo obvezati.

V pogledu in v njegovih kretnjah je bilo toliko odločnosti, da ga nisem skušala niti pregovarjati. Vse to pa se je zgodilo tako naglo, da sem se komaj dobro zavedela, ko je Andrejček, kakor mu pravita, že zdrvel nazaj skozi vrata. Revez je mislil, da bo šel z vama, a vaju ni bilo več tam kot prej...

Potem sem videla: eden izmed oficirjev ga je zadel v glavo takoj, ko je pritekel iz hiše. Pa tako mlad je bil. Kako ga je škoda!«

Nisem mogel več poslušati. Le v sencih mi je kljubovalo in bobnelo. — Tako mlad, tako mlad! Od vsega mu ni ostalo nič.

Kakšen mesec po tem krvavem dogodku smo v drugem kraju spet priredili miting. Ena izmed krepkih Hrvatice me je tedaj pograbila ter me začela vrteti kot za stavo. Tedaj sem prvič plesal. Ves srečen sem bil, da sem tako tudi jaz zašel med plesalce. Obšle so me nekdane lepe sanje: plesati se bom naučil in tako bo marsikaj lepše in bolj veselo. Sredi največjega veselja pa me je zbodla misel na Andrejčka — ali nisva sklenila, da se bova skupaj naučila vrteti? Toda danes ga ni bilo tu in tudi nikoli pozneje ne. In v tem lepem razpoloženju mi tudi do plesa ni bilo več: zgubil sem se v samotni kot in se skrivaj zjokal.

IVAN KOROŠEC:

ROMANCA

*Sredi bajonetov, pušk in mitraljez
dostikrat se spomnim naših belih brez.*

*Tam v cvetočem gaju sva sama ležala
in v neskončnem miru tiho šepetala.*

*Okrog naju so čebele pile med,
mravlje so drsele ti čez vrat razpet,*

*broščki pisani brzeli čez gredice,
bel metulj ti je poljubil belo, belo lice.*

*Sanjale nocoj so se mi strašne sanje,
bilo je na sredi tiste te kotanje:*

*Sredi polja mlad vojak leži,
sredi čela se blešči mu kapljica krvi.*

Mirko Lenček

MED RANJENCI

O življenju v SCVPB — Slovenski centralni
vojno-partizanski bolnici v Kočevskem Rogu

Veliko je bivših slovenskih borcev, katerih spomini so tako ali drugače povezani s Kočevskim Rogom. Marsikdo je leta 1942 v njem preživel zloglasno roško ofenzivo, marsikdo je tu sodeloval v raznih bojih, večina partizanskih zdravnikov in bolničarjev je nekajkrat prehodila ves Rog, kurirji so tu vedno imeli dovolj dela, največ pa je bilo borcev, ki so se bolni ali ranjeni zdravili v SCVPB, ki je imela svoje bolniške postojanke raztresene po vsem Rogu.

Geografsko je menda Kočevski Rog le pogorje med bivšimi kočevarskimi vasi Rajhenau, Ribnik, Podstenice, Stari Log, Pogled in Trnovec, a za nas partizane je pomenil vse tiste nepregledne gozdove od Kočevja do Novega mesta tja do Suhe krajine. Brž ko smo prišli na to področje, smo že rekli, da smo v Rogu. Ta obsežni kompleks je bil na našo srečo ob začetku druge svetovne vojne skoraj prazen, ker so se, razen nekaj izjem, vsi Kočevarji izselili v svojo obljubljeno deželo, tretji Reich. Vodstvo osvobodilnega boja je takoj v začetku spoznalo velik pomen in koristi, ki bi jih lahko nudili ti širni gozdovi in ta, tako razgiban teren. Razen teh ugodnosti pa je imel Rog še eno, za partizanstvo zelo koristno lastnost: v njem se je namreč izredno težko orientirati! Čez in čez je skoro enak gozd, povsod so si kot dinar dinarju podobne obraščene kraške vrtače in vse gozdne poti. Le glavna cesta se razlikuje od ostalih. Malokdo je lahko rekel, da dobro pozna Rog, razen morda tovariš Bradač, ki mu je bil delno domač že pred vojno in pa razni kurirji, ki so dan za dnem romali po njem. Najmanj pa so ga poznali tisti, ki so dejansko največ časa preživel v njem. To so bili pacienti SCVPB. Zakaj, bomo videli pozneje.

11. junija 1943 so belogardisti in Italijani šli v hajko iz Novega mesta proti Starim žagam in Uršnim selom. Razlezli so se povsod kot zelene kobilice in nanje si naletel na vsakem koraku. Tako sem tudi jaz na poti iz Roga v Belo krajino pri vasi Verdun padel mednje. A hitro sem se znašel in jo po-
brisa! komaj trideset metrov od njih. Kolikor so mi dale noge, sem tek! nazaj

proti gozdu. A takoj so okrog mene začele frčati krogle in prijazne krilatice, ki so jih vpili za menoj preganjavci. Edino beg v gozdu me je lahko rešil, kajti njih je bilo vsaj tisoč, jaz pa sam. Otovorjen sem bil s karabinko, municijo, torbico in neizogibno odejo. Kakih 15 metrov pred gozdom me je pa zavrtelo. Naenkrat sem v levo roko in v telo v višini pljučnih vršičkov dobil štiri luknje. Vse to je bilo hudo nevarno, ker so se mi preganjavci nevarno približali, omrtvičena levica in krvavenje iz ust me je skoraj ustavilo. Z zadnjimi močmi sem se zavlekel v gozd, poiskal gosto zrast mladih smrečic, se zrinil mednje, z desno roko in s koleni pripravil puško na strel ter čakal, kako se bo razvijalo vse skupaj. Pritekli so do kraja, kjer sem bil ranjen, videli precej krvi, po njeni sledi prišli do roba gozda in tam ugotovili, da sem že dovolj skupil in da bom shiral sam od sebe. Ko sem poslušal tako govorjenje, sem si seveda mislil svoje. Neskončno me je veselilo, da sem čisto sam. Ko so se oddaljili, sem se skopal pokonci in v štirih urah s težavo prelezal pot, ki bi jo zdrav človek prehodil v pol ure. Po daljšem iskanju stikov s partizani sem naletel na zaščitni bataljon glavnega štaba, ki je manevriral tam okoli, da bi se po potrebi zapletel v boj in preprečil morebitno prodiranje proti Rogu. Borci tega bataljona so me prenašali s seboj dva dni, a ko so se Italijani in belogardisti vrnili v svoje baze, me je tovariš Ante odpeljal v bolnišnico. Hodila sva po številnih gozdnih poteh in stezicah, dokler me Ante ni opozoril, da mi mora zaradi konspiracije zavezati oči. Zdaj sem hodil še težje, a to ni trajalo dolgo. Kmalu sva se ustavila in tedaj mi je tovariš potegnil z oči robec. Pred seboj sem zagledal eno izmed postojank SCVPB, ki se je imenovala Jelendol. V dnu globoke kotanje, obraščene z visokimi smrekami, je stala baraka, postavljena iz neobdelanih smrekovih debel, nekaj metrov od nje je iz podobnega materiala stala kuhinja, razen tega pa je bilo videti še ograjeno potko, ki je vodila do prirodnega parka, kjer je stala prepotrebna zgradbica, brez katere ne morejo biti niti najmodernejše bolnišnice. Potke znotraj postojanke in hodniki okrog barak so bili lepo tlakovani z našaganimi, kakih 10 centimetrov visokimi smrekovimi panji.

Ko so bile urejene sprejemne formalnosti, ki pa še zdaleč niso bile tako zamotane kot so dandanes, sem se znašel v baraki med ranjenci. Z vseh strani so sledila zvedava ogledovanja in vprašanja: kje sem jo skupil; ali jih je bilo mnogo; kako je na sovjetski fronti, kako v Afriki, kdaj bo invazija, ali bo kmalu konec itd. itd. Počutil sem se kot človek iz zunanjskega sveta in moral sem odgovarjati kot kak diplomat. Kmalu pa sta prišla pokojni dr. Igor Lunacek in dr. Bogdan Breclj. Pregledala sta poškodbe, previla rane, zapovedala, da mi morajo poškodovano roko pritrditi na »avion«, in me spravila ležat na pograd, česar sem bil že skrajno potreben. Kljub bolečinam sem kmalu zaspal. Drugo jutro pa se je že začelo normalno življenje partizanskega ranjenca, ki se je zdravil, trpel, zabaval, preklinjal in upal, da bo kmalu zaceljen in da bo spet lahko šel v boj.

Postojanka Jelendol, ki je ohranjena še danes in je pod spomeniškim varstvom, leži nekako pol ure od Podstenic pod Daleč hribom. Če greš po gozdni poti, ki se odcepi v največjem ovinku glavne ceste, proti Daleč hribu, ne boš — ali vsaj tedaj nisi — opazil ničesar, kar bi dalo slutiti, da se s te poti odcepi steza v neko zatočišče, kjer žive ljudje. Tedaj je bilo namreč po gozdovih tu in tam precej podrtega lesa, ki so ga posekali Kočevarji, a niso imeli več časa, da bi ga odpeljali na žage, ker se jim je preveč mudilo v obljubljeni deželo. Posamezna debela so bila položena na stoječe panje in je pod njimi rasla vsa gozdna vegetacija. Z gozdne poti si takoj stopil na taka debela, šel še

nekaj časa po njih in šele potem stopil na skalnato stezico, ki te je pripeljala dalje v postojanko. Če je grozila nevarnost so vsa ta debela odstranili ter skrili in nikjer ni bilo sledu o kaki človeški stopinji. Stezica, ki je vodila dalje, pa je bila izpeljana tako, da si postojanko zagledal šele, ko si bil pravzaprav že v njej. Postojanko sta tedaj sestavljali le ena bolniška baraka in kuhinja, nekaj sto metrov stran, od bolniške postojanke popolnoma nevidna pa je bila baraka uprave SCVPB. V globoki vrtači je bila na dnu skopana jama, v katero se je ob dežju natekala voda, ki smo jo prekuhávali. Pozneje so postavili še eno barako, ki je bila s prednje strani odprta, tako da so pacienti ležali na svežem zraku pod streho kot danes v najmodernejših zdraviliščih.

Glavna bolniška baraka je bila dolga 12, široka pa šest metrov. Špranje med smrekovimi debli so bile dobro zamazane z ilovico in zatlačene z mahom, tako da je bila notranjost barake dobro zaščitená pred vetrom. Sredi barake je stala tudi dobra železna peč, z daleč okrog speljanimi pločevinastimi dimniki. Streha je bila pokrita s klanimi deščicami, po njej pa so bile nametane še smrekove veje, ki so bile tam zaradi kamuflaže. V strehi je bilo tudi nekaj zasteklenih lin, ki so rabile kot okna. Po dolžini so bili ob vsaki strani postavljeni leseni pogradi. Namesto blazin so bili na deskah nastlani drobni smrekovi vršički, pokriti z italijanskimi šotorskimi krili, na katerih so se tiščali ranjenci. Včasih smo se gnetli kot sardele v škatli, včasih pa smo imeli več življenjskega prostora. V sredi med pogradi je bila dolga miza s klopjo na vsaki strani. Ta miza je bila nekaj posebnega: bila je središče družabnega življenja. Ob njej smo vsi, ki smo se mogli premikati, preživljali večji del dneva. Igrali smo razne igre, šah, karte, domino, se pogovarjali, šalili in ugrabili o razvoju ter o koncu vojne.

Druga važna funkcija te mize je bila, da smo ob njej jedli. Takrat se je vse, kar je pač lezlo in šlo, zbralo okrog nje s porcijami in priborom.

Najpomembnejše opravilo na njej pa so bile operacije. Ob takih priložnostih se je večina ranjencev morala spraviti na svoje pograde, odkoder smo zvedavo opazovali, kaj se godi na mizi. Ta razgled je bil zelo zanimiv. Na tisti surovi leseni mizi so opravljali vse mogoče operacije od navadnega iskanja drobcev bomb in granat po telesu, do amputacij, odpiranja trebuha, glav itd. Res so bili vsi pripomočki kar se da skromni in preprosti, obenem pa tako skrbno pripravljeni in sterilizirani, da so v tej siromašni baraki uspevale tudi operacije, ki bi bile v ponos vsaki kliniki.

V kotu barake, desno od vrat, je stala omara, kjer je bila centralna lekarna SCVPB. Zraven nje je stala mizica, ki je bila urad recepcije in personale. Ti dve dolžnosti sem poleg drugih opravljal dolge mesece zdravljenja na Jelen-dolu. Ko se mi je namreč zdravje toliko zboljšalo, da sem lahko hodil, sem obiskal vse postojanke bolnišnice in zbral vse podatke o ranjencih in bolnikih, ki so se zdravili tam vse od ustanovitve. Vse te podatke sem potem po abecednem redu vpisal v debelo knjigo, ki smo jo v ta namen dobili v dolini. Pri vsakem pacientu je bilo vpisano: priimek, ime, očetovo ime, čas in kraj rojstva, datum vstopa v NOV, datum kdaj je zbolel, datum prihoda v bolnišnico, diagnoza, zdravljenje, kdaj je ozdravel in odšel, če pa je podlegel poškodbam, kdaj je umrl in vzrok smrti. Seveda pri nekaterih nismo mogli ugotoviti vsega tega. Marsikoga so prinesli že v omedlevici in je tako tudi umrl. Tista debela knjiga je bila, ko sem odšel iz SCVPB, že zelo popisana in bi bila zdaj dragocen dokument, ko se ne bi ob osvoboditvi pri selitvi iz Roda v Ljubljano zgubila.

JANEZ BOLJKA: DETAJL SPOMENIKA TALCEM IN BORCEM NA ŽALAH,
1963—1965, (osnutek), mavec

Vsakdanje življenje v postojanki je potekalo po določeni disciplini in hišnem redu. Zjutraj smo se ob določenem času morali vsi, ki smo lahko hodili, spraviti z ležišč in urediti šotorska krila in odeje, kolikor smo pač mogli. Bolničarji in ostali tovariši iz osebja pa so to uredili tistim, ki niso mogli vstati. Ko je bila baraka urejena in počiščena, je bil zajtrk. Kmalu po njem sta sledila vizita in prevezovanje ranjencev. Operacije so bile po potrebi. Okrog poldne je bilo kosilo, a po kosilu nekaj časa obvezen počitek. Nato so sledila razna predavanja, zabavanje, šale, pripovedke in tovariško zafrkavanje. Večerja je bila navadno precej zgodaj.

Strogo je bilo zapovedano, da se ranjenci od bolniške barake ne smejo oddaljiti več kot petdeset metrov, da morajo imeti ob prihodu in odhodu iz

postojanke zavezane oči vsaj do kakšne širše poti. Zato se tudi taki, ki so bili pacienti v Rogu celo po pol leta ali več niso spoznali v Rogu in pravzaprav niso niti vedeli, kje se zdravijo, kam so prišli in odkod odšli. Vsi ti ukrepi so bili zaradi varnosti nujno potrebni.

Med takimi in podobnimi opravili in zabavami nam je vsak dan minil razmeroma hitro, in ko se je znočilo, smo se spravili vsak na svoj pograd, se še malo pogovarjali in kmalu utihnili. Na mizi pa je gorela majhna lučka, ob kateri je bil dežurni ter pomagal in stregel tistim, ki so bili ponoči pomoči potrebni.

Ena najvažnejših osebnosti v vsaki postojanki je bil intendant. Naš intendant je bil Janez. Ta je bil že takrat možakar srednjih let, obdarjen z vsemi, za to stroko potrebnimi lastnostmi: skrben za svoje naloge, varčen do skrajnosti, a kljub temu dobra duša. Vsi smo pazili, da smo bili z njim v dobrih odnosih, kar zaradi njegove dobrote ni bilo težko. Razen zdravnikov in bolničarjev je bilo osebje sestavljeno iz tovarišev, ki zaradi prebolelih ran, bolezni ali pa zaradi starosti niso bili sposobni za operativne enote. Toda njihovo delo na postojanki je bilo včasih še napornejše kot v enoti. V vsakem vremenu so morali iz vrtače znositi vso vodo, vso hrano iz Starih žag, prenašati ranjence od ceste do postojanke, pomagati pri previjanju, skrbeti za drva, hoditi v patrolje in opravljati še polno drugih težkih in neprijetnih opravil.

Naše monotono življenje so večkrat pretrgali razni dogodki, ki so nas vznemirili za več dni in nam dali novih snovi za pogovore. Večkrat so nas obiskali razni člani glavnega štaba, SNOS ali kakih drugih forumov in nam vedno znali dosti povedati o položaju doma in v svetu. Vse te novice smo potem premlevali in iz njih delali razne zaključke, ki pa so si bili vedno zelo podobni: da bo vojne kmalu konec!

Neko noč so kurirji pripeljali na upravo skupino zdravnikov, zdravnic in medicink, ki so prišli v NOV iz Ljubljane. Naslednje jutro so nas obiskali v baraki in se zanimali za naše rane in za potek zdravljenja. Dobro se spominjam, kako debelo smo ogledovali te tovariše, še bolj pa tovarišice, ki so bile še v promenadnih oblekah, imele urejene frizure, negovane lase, polt, sploh kot bitja z drugega sveta. Kako ne, saj že več kot leto dni nisem videl tako urejenih ljudi.

Od časa do časa smo dobili poročila obveščevalne službe o premikih Italijanov in belogardistov proti Rogu. Takrat so patrolje takoj odšle na pozvedovanje, ranjenci v barako, kuhinja pa je nehala delovati, da nas ne bi izdala z dimom. Najpotrebnejšo hrano in čaje za najtežje bolnike smo za drugi dan skuhali ponoči. Tako smo tiho čepeli v baraki in čakali, kaj bo, dokler spet nismo dobili obvestila, da je nevarnost minila. Takrat smo spet oživel in iz kuhinjskega dimnika se je spet zavrtinčil bel dim. To je bilo znamenje, da bo spet normalna, topla hrana.

V takih in podobnih okoliščinah smo dočakali italijansko kapitulacijo. Novico o njej smo sprejeli z nepopisnim veseljem, saj smo vsi pričakovali, da bo zdaj, ko se je začela rušiti fašistična stavba, tudi Nemčije kmalu konec. Najbolj se je kapitulacija pri nas kazala v tem, ker so naše zaloge čudovito narasle in pridobile stvari, o katerih se nam prej še sanjalo ni. Dobili smo dovolj italijanske vojaške obleke, čevljev, sira, prepečenca, riža, makaronov, vermuta in drugih takih dobrin. Pri tem je naš Janez z vsemi člani osebja imel dosti dela, a ga je zaradi intendantske strasti opravljal z veseljem. Takrat sem v Rogu tudi prvič videl tovorni avto, mali enotonski italijanski SPA. Oznako njegove firme SPA smo tako prekrstili v Slovenski partizanski avto.

To veselje pa ni trajalo dolgo. Lepega novembrskega dne smo v naši bližini na Pogorelcu zaslišali eksplozije avionskih bomb in ropot letalskih motorjev. Kmalu za tem se je razleglo tudi grozljivo grmenje nemških tigrov, ki so prodirali po glavni cesti proti Podstenicam. Hitro smo sklicali bojni posvet, da bi ukrenili vse potrebno. Sklepi so bili tile:

Zaklati takoj kravo in mulo. Ti dve živalci smo imeli nad postojanko na Daleč hribu v ostankih bivše logarije. Kravo zaradi mleka, mulo pa za donajanje hrane iz doline.

Zadavit oboje mucki, ki smo jih imeli na postojanki. Bili sta namreč preprijazni in sta večkrat hodili po stezici, ki je vodila iz postojanke do gozdne poti, tam sedli in čakali, kdaj bo kdo prišel, da jih bo malo pobožal in da ga potem s privzdignjenimi repki spremita v postojanko. Seveda bi to napravili tudi, če bi bil tisti »kdo« nemški vojak.

Odstraniti hlode, da ne bo nikake sledi o vhodu v postojanko.

Kuhanje v kuhinji popolnoma ukiniti. Vse stene v kuhinji prekriti z odejami in najpotrebnejše čaje kuhati le na špirit.

Za primer napada oborožiti vse tovariše iz osebja in vse za to sposobne ranjence.

Vsa ta naročila so bila hitro izpolnjena. Popoldne smo bili obveščeni, da se je tik nad nami na Daleč hribu naselila nemška patrulja, okrog trideset mož, katerih vpitje in glasno govorjenje smo slišali celo v postojanko. To je še bolj povečalo vse ukrepe in previdnosti. S pokojnim dr. Igorjem smo potem v zmrzlem novembrskem vremenu vsi ranjenci, ki smo bili količkej sposobni ravnati z orožjem, tri dni še pred svitom hodili na položaje nad barako. Zadrževali bi Nemce, če bi ti prišli mimo in zagledali barako, vsaj toliko časa, da bi ostali lahko po grmovju poskrili negibne ranjence. Na položajih smo bili vsak dan do noči. Dr. Igor nam je dajal tablete kodeina, da ne bi zaradi prehlada glasno kašljali. No, imeli smo čudovito srečo in tudi ta nevarnost je šla mimo nas brez katastrofe.

Čisto brez nesreče se pa tudi to ni končalo. Po tridnevnem postu nam je skuhal kuhar zelo močno kosilo, dobro se še spominjam: masten golaž in polento. Ker smo bili hudo lačni, smo začeli jesti z vso naglico. Toda sestradani želodci so bili preslabotni. Po tisti potki, ki je bila tako lepo ograjena in je vodila v stranišče, se je potem vrstila procesija kot ob božjepotnem romanju.

Približevala se je zima in pričakovali smo, da se bo Rog odel s snežno odejo, ki posebno v višjih legah ostane okrog pet mesecev. Zaradi tega je uprava SCVPB določila, da bo naša postojanka čez zimo zakamuflirana. To se pravi, da bo od prvega snega vse do spomladi popolnoma odrezana od sveta. Za nas je to pomenilo, da je treba postojanko napolniti z ranjenci, katerih zdravljenje bo dolgotrajno, založiti intendanturo s potrebno hrano, priskrbeti čim več zdravil in urediti življenje v postojanki, kolikor je pač mogoče. Posamezne naloge smo si razdelili po sposobnostih, napravili vse potrebne zaloge in napravili načrt, kako bomo ranjence duhovno čim prijetneje in koristno zaposlili, da ne bi premočno občutili samote in dolgočasje ter v tem času pridobili precej znanja. Razdelili smo si tudi predmete in vsak po svojih sposobnostih poučevali osnove marksizma in leninizma ter ostale politične nauke, slovenščino, računstvo, zemljepis in zgodovino. Vsak teden je bila tudi kritična ura, ko smo poravnali majhne medsebojne spore in prepire, ki so v tako majhnem, zadušljivem prostoru in številnem kolektivu neizogibni. Od časa do časa smo imeli tudi tako imenovane znanstvene večere, kjer je vsakdo lahko vprašal vse, kar ga je zanimalo. Tu so se vrstila vprašanja iz astronomije,

metalurgije, fizike, kemije, matematike in sploh iz vseh ved. Odgovarjali smo, kakor je pač kdo znal in preprosto tolmačili razne pojave.

Mnogo zaposlitve in zabave nam je v tem času nudilo delo diletantsko dramske skupine, ki je bilo res svojevrstno. Tekste smo pisali sami, režirali sami, igrali sami in tudi gledali sami. Publika seveda ni bila ravno preveč izbirčna in tako je bila na vrsti gledališka predstava skoraj vsako nedeljo. Nekajkrat so prišli celo gostje iz baze 20. Oder smo vsakokrat napravili tako, da smo v začetku barake, ob vratih, od pograda na pograd počez položili deske, na staro žico smo za zastor obesili dve italijanski šotorski krili, vse drugo pa smo si samo mislili. Vhod na oder je bil vhod v barako. Igralci so se oblačili v kuhinji in že maskirani prišli na oder. Garderoba so bile partizanske uniforme vseh vrst, razne cunje, odeje itd. Šminke pa v glavnem ožgani zamaški in barvasti svinčniki. Toda kljub tem pomanjkljivostim je bila publika, ki je ležala in sedela na pogradih, zadovoljna in navdušena ter je komaj čakala na prihodnjo predstavo.

Že od začetka smo imeli tudi velik, doma izdelan zemljevid svetovnih front. Na njem smo energično premikali raznobarvne zastavice, ki so pomenile razne vojske, kadar so prišla poročila. Ko pa se je postojanka čez zimo zaprla, smo bili glede poročil odvisni od majhnega detektorja, ki nam je od časa do časa povedal kaj novega.

Večkrat se je pripetilo, da se je kakemu ranjencu začelo zdravje naglo slabšati. Takrat smo vedeli, da mu ne moremo pomagati prav nič več. Takrat je kot mora legla na nas vse žalost in tesnoba. Kajti z vsakim smo bili dan in noč skupaj, vsak je bil del nas, vsi smo imeli iste cilje, vsi smo bili še mladi. Opazovali smo, kako mu počasi pojema življenjska sila in si mislili, kje zdaj potujejo njegove misli. Mogoče tam nekje v majhni vasici, kjer ga težko pričakujejo mati, oče, bratje in sestre. Mogoče nekje v rudarskem revirju zanj trepeče ljubeča žena z otroki, morda kje mlado dekle težko čaka, kdaj se bo vrnil njen dragi. Toda on se ne bo vrnil. Padel je in ugasnil v boju.

Ob takih priložnostih smo še globlje občutili vso krivico in podlost fašizma in naša borbenost in maščevalnost sta se razvneli še bolj.

Pokopališče je bilo kar na dnu sosednje vrtače. Kraški svet v Rogu je skalnat in trd, le v vrtačah se nabere toliko zemlje, da je mogoče izkopati dovolj globoke jame. Dno izkopane jame smo lepo, skrbno prekrili z natrganimi smrekovimi vršički in nanje položili truplo.

Nad glavo smo mu položili v zemljo z voskom zaprto stekleničico, v kateri je bil listek z vsemi znanimi podatki o pokojniku. Za vsak primer smo imeli načrt pokopališča, v katerem so bili vrisani vsi grobovi. V vsak grob smo tudi zapisali, kdo počiva v njem. Pogreb je bil reven obred. Reven in žalosten, a kljub temu lep, kajti na obrazih vseh se je kazala globoka, res iskrena žalost za tovarišem, a obenem tudi jasna zavest, da smo vsi iz dneva v dan na tem, da prav tako žrtvujemo življenje za našo skupno stvar.

Cas je šel svojo pot. Fronte po svetu so se premikale proti Nemčiji, vse je napovedovalo, da bo kmalu prišel čas, ko bo fašizem uničen. Tudi nam, zakamuflirancem na Jelendolu, so južni vetrovi, ki so upogibali orjaške smreke in jelke, napovedovali, da bo kmalu konec naše zapušenosti, da bo prišla pomlad, pregnala zimo in sneg ter nas osvobodila. Potem pa bomo šli vsak po svojih poteh v boj do zmagovitega konca.

Približno tako smo živeli v bolnišnici v Rogu. Verjemite mi, da so bili včasih res hudi trenutki, tako hudi, da bi človek obupal. Toda vse slabo se pozabi. Tako so ostali le spomini, ki so pa nedopovedljivo lepi in nepozabni.

Bertrand Russell

STRAHOTNA VIETNAMSKA BILANCA

Bertrand Russell, slavni britanski filozof in matematik, Nobelov nagrajenec in ugledni borec za idejo popolne prepovedi jedrskega orožja je napisal za newyorško liberalno publikacijo »Minority of One« naslednji članek o strahotnih dejstvih o ameriški vojni v Južnem Vietnamu, vojni, ki jo imenuje »vojna ZDA s kmeti Južnega Vietnama.«

Eden izmed vznemirljivih aspektov sedanje svetovne politike so razmere, v katerih so liberalci na zahodu, še več, tudi socialisti, mirno sprejeli nekatera temeljna stališča velikih in močnih sil, ki se skrivajo za hladno vojno. Ti ljudje menijo, da je vloga ZDA kot sile, ki se večno in vztrajno vmešava v mednarodno politiko drugih držav, sveta in nedotakljiva. Mirno in skoro z zadovoljstvom sprejemajo načelo, da imajo ZDA pravico vmešavati se v notranjo politiko drugih dežel, če je socialna ali državna politika teh dežel v nasprotju z zasebnimi ekonomskimi interesi.

Namesto da bi se vprašali, kako in zakaj je prišlo do tega, da se interesi zasebnega in korporacijskega kapitalizma ter njegovih čezmorskih obveznosti enačijo z ameriški nacionalni interesi, ti liberalci in mnogi zahodni socialisti preprosto skomignejo z rameni. Vendar pa je prav to skomigovanje z rameni pripeljalo do uspešne likvidacije ameriške levece. Investicije v Kongu imajo za svete in nedotakljive. Če jih nekaj ogrozi, potem trdijo, da je »svoboda« v nevarnosti, ameriška vlada in njena vojaška pest pa stopita v akcijo. Če v Južnem Vietnamu izbruhne ljudska vstaja, takoj organizirajo ameriško intervencijo in trdijo, da je »odgovor na agresijo od zunaj« — prav kot da bi imele ZDA pravico šteti deželo ob kitajski meji za del svojega lastnega narodnega ozemlja.

»Dissent« je časopis, ki se imenuje »trimesečnik za objavljanje socialističnih stališč«. V poletni številki za leto 1964 je objavil uvodnik z naslovom »Zadnja priložnost v Vietnamu«, v ka-

terem ste lahko prebrali nekaj, milo rečeno, čudnih stališč:

— Danes niti ameriški vojaški zastopniki niti strokovnjaki ne trdijo več, da je mogoče dobiti vojno v Južnem Vietnamu. Zdaj gre za to, kako čim bolj zmanjšati izgubo... Čeprav je res, da bi nadaljevanje današnje politike pomenilo nadaljnje izčrpavanje vietnamskega ljudstva, je le treba upoštevati še nekaj drugega: da bi bil goli umik ameriških sil iz južnega Vietnama prav tako nehuman, ker bi bilo v tem primeru samo vprašanje tednov ali nekaj mesecev, ko bi ta dežela padla pod popolno komunistično kontrolo, to pa pomeni, da bi prišlo do pokola vseh tistih, ki so se borili proti komunistom.

To trditev lahko vzamemo kot bleščeč in žalostni povzetek ignorance in popolne zmedenosti, ki vlada v glavah številnih, sicer dobronamernih Američanov, ki čisto preprosto ne želijo razumeti pravega bistva vloge ZDA v svetovni politiki in stvarnih dejstev v zvezi s spopadi, kakršen je ta v Vietnamu.

»Dissent« se hudo moti v svoji oceni vojne v Vietnamu. Znano mi je malo vojn, ki bi bile bolj krute in rušilne in kjer bi se kazalo več golega cinizma, kot je vojna, ki so jo ZDA začele proti vietnamskim kmetom. To je vojna, ki je pravo utelešenje tiste malomarnosti in neupoštevanja osebnih svobode, narodne suverenosti in razcveta drugih narodov — ki so tako tipični in značilni za svetovno politiko, ki jo vodijo vojaške ter industrijske skupine, ki danes vladajo v ZDA.

V svojem arhivu imam gradivo o vojni v Vietnamu, ki priča o resnično grozljivo nečloveškem ravnanju. Zdi se mi potrebno, da se Američani seznajajo s temi dejstvi. Analiza le-teh po-

**Iz medna-
rodnega
življenja**

dira nekatere pravljljice, in sicer: 1. da je narodnoosvobodilna fronta komunistična organizacija; 2. da ZDA branijo svobodo in razcvet vietnamskega ljudstva; 3. da je narodnoosvobodilna fronta pod zunanjo kontrolo; 4. da ZDA le svetujejo in pomagajo narodni vladi, za katero stoji južnovietnamsko ljudstvo; 5. da so preračunani napadi ZDA na Severni Vietnam samo odgovor na njegovo izzivanje.

»Centralna obveščevalna agencija« (CIA) se vede, kot da je država v državi, mnogokrat je prav ona določala, kaj se bo dogajalo v Južnem Vietnamu. V bistvu ni velike razlike med CIA in nekoliko bolj uglajenimi diplomati, ki v OZN in v Washingtonu razglajajo svojo ljubezen do človekove svobode.

BILANCA INTERVENCIJE

Precejšen del mojih podatkov izviraj iz publikacije »Moč svobodnega Vietnama«. To je uradno glasilo Demokratične stranke Vietnama, neke virolentno protikomunistične skupine, ki zbira v svojih vrstah bivše funkcionarje in simpatizerje južnovietnamskih vlad pred prihodom bivšega diktatorja Diema. Upoštevati morate, da je geslo te stranke: »Za zmago nad komunizmom!« Številni podatki so nepopolni, mnogi veljajo za obdobje pred koncem leta 1963. Zaradi tega je obseg te tragedije precej večji, kakor pa govorijo moje statistike.

V nekem članku je »Moč Vietnama« citiral generala Paula D. Hartingsa, poveljnika ameriških sil v Vietnamu, ki je menda dejal, da je samo leta 1962 padlo 40.000 Vietnamcev. Po cenitvah omenjene stranke pa je znašalo to število celo 100.000.

Do poletja 1962 je bilo v taboriščih, o katerih stranka pravi, da so »koncentracijska taborišča« — več kot pet milijonov ljudi. O tem je pisal tudi »Los Angeles Times« jeseni 1962. Bilten, ki ga izdaja ameriška organizacija »Študentska zveza za boj za ohranitev miru« je pisal, da je bilo konec leta 1963 zaprtih v južnovietnamskih koncentracijskih taboriščih 45.000 študentov. Leta 1963 so na otoku Paulo-Condor zaprli približno 300.000 ljudi. Demokratska stranka Vietnama je trdila v svoji »Beli knjigi«, da je znašalo število protikomunistično usmerjenih nacionalistov, zaprtih v koncentracijska taborišča ali pa interniranih tistega leta, približno 100.000.

Vodja budistov v narodnoosvobodilni fronti je Tič Tien Hao. Takole ocenjuje posledice vojne v Južnem Vietnamu (do srede leta 1963): 160.000 mrtvih, 400.000 zaprtih, 700.000 mučenih in pohabljenih, 31.000 posljenih žensk in deklet, 3000 ubitih na način, da so jim še živim izrezali jetra, 1000 uničenih templjev, 46 vasi napadenih s strupenimi kemikalijami, 6000 taborišč v obratu ali pa v gradnji.

Sredi leta 1962 je bilo v teh »strateških naseljih« polovica kmečkega prebivalstva Južnega Vietnama, do sredine naslednjega leta pa je njihovo število preseglo 6 milijonov. To so bila prava taborišča, obdana z bodečo žico, varovalnimi jarki, strojnimi gnezdi in stolpi, vojaškimi patruljami... interniranci v njih pa so morali opravljati težka fizična dela. Zaradi tega se mi zdi, da je izraz »koncentracijska taborišča«, uporabljen v »Beli knjigi« omenjene stranke, povsem upravičen. V svojem poročilu, ki je bilo objavljeno leta 1963, je neka stranka navedla neko zelo prozaično dejstvo: 40 odstotkov »sovražnih izgub«, s katerimi se hvalijo vladne čete, se nanaša na resnične gverilce, 60 % pa na kmete, ki sploh niso sodelovali v bojih.

Mnogo nam pove tudi to, da je sredi leta 1963 štela južnovietnamska tajna policija 300.000 članov.

»STRATEŠKA NASELJA«

Ameriška vlada je začela izvajati program gradnje »strateških naselij« v okviru »Stanleyevega« in »Taylorjevega načrta«. Trdili so, da je namen teh naselij izolirati gverilce od kmetov in jim tako vzeti hrano, streho ter novince. Vendar pa je v svojem poročilu iz leta 1963 Demokratična stranka Vietnama takole opisala življenje v teh »strateških vaseh«:

— Strateška naselja pomenijo prisilno delo pod kontrolo 300.000 pripadnikov tajne policije. S tem programom nameravajo zajeti 15 milijonov ljudi. Prav zaradi tega je to v bistvu edini konflikt v zgodovini človeštva, ko uporabljajo vsa razpoložljiva sredstva za uničenje lastnega ljudstva. (To je) ... precej okrutnejše kot vse, kar je Vietnam doživel v francoskem kolonialnem obdobju... (Na dnevnem redu so) ... serije barbarskih napadov na goleroke vietnamske vasi, to pa z ameriškim orožjem in ameriško pomočjo... 300.000 pripadnikov tajne policije je zagrešilo številna zverinstva.

Newyorški časopis »Times« je 17. aprila 1963 zapisal:

— Že zdaj živi 8 milijonov kmetov, to pa je 59 % vsega prebivalstva Južnega Vietnama v 6000 do zdaj urejenih strateških naseljih. Osnovna zamisel vladnega bojnega načrta je preseliti skoro vse kmečko prebivalstvo v 12.000 strateških naselij, ki bi bila obdana z ograjo iz bombusa, z bodečo žico in z oboroženimi vojaki.

List »Dallas Morning News« je navedel sredi leta 1963 poročilo stranke o tem, kakšno je videti to »preseljevanje«:

— Trdijo, da je namen teh utrjenih naselij preprečiti vdor gverilcev Vietkonga, vendar pa bodeča žica enako onemogoča vstop kot tudi odhod. Vietnamske kmete ženejo z naperjenimi puškami v ta naselja, ki so prava koncentracijska taborišča. Pred tem pa požgo njihove hiše, njihove kolibe, premoženje, njihove posevke. V neki vasi v provinci Kien-Tuong so pripeljali na trg sedem ljudi, nato po so jim vojaki z bajoneti odprli trebuhe, izrezali jetra in jih razstavili. Te žrtve so bile ženske in otroci! V neki drugi vasi so skupini sedmih žensk odsekali glave pred njihovimi sovaščani. V tretji vasi so vladni vojaki pripeljali na vaški trg nekaj nosečih žensk, jim razrezali telo in potegnili ven nerojene otroke...

Tran Van Tung, vodja demokratične stranke Vietnama, je v neki izjavi

za televizijsko družbo CBC poleti 1963 poudaril:

— Res je slišati ironično, da varujejo kmečke množice pred komunizmom tako, da jih naženejo za bodečo žico, kjer životarijo pod policijsko kontrolo, da morajo tamkaj prestajati intenzivno indoktrinacijo, da gorijo njihove vasi. Vietnamci so revni ljudje, zelo revni, vendar to ne pomeni, da so živina.

KEMIČNO VOJSKOVANJE

»Federacija ameriških učenjakov« je citirala dobro poučene viře iz obrambnega ministrstva v zvezi s svojimi trditvami o kemičnih in bioloških sredstvih vojskovanja v Vietnamu. Ta organizacija ameriških učenjakov je ugotovila, da uporabljajo ZDA v Južnem Vietnamu bojne strupe in da jim je Južni Vietnam nekakšno prizorišče poskusov z novimi, kemičnimi in biološkimi orožji.

Vlada ZDA je priznala, da uporablja nekatera kemična sredstva za uničevanje listja na drevju in da ta sredstva uničujejo sadno drevje, zelenjavo, živino in druge domače živali. »Rdeči križ« osvobodilne armade Južnega Vietnama pa je izjavil, da bo vsaki mednarodni komisiji predložil dokaze, da je več kot tisoč ljudi hudo zbolelo, da je njihovo bolezen spremljala slabost, bruhanje, krvavitve, mrtvoudnost, oslpitev in izguba zavesti.

Delegatka zveze vietnamskih žensk in narodnoosvobodilne fronte na svetovnem kongresu žensk Ma Ti Ču je izjavila:

— V obdobju leta 1963, ko so uporabljali kemikalije na območju 46 vasi, je zbolelo 20.000 ljudi, med njimi mnogo žensk, otrok in starcev. Bila sem na kraju samem in videla otroke z otečenimi lici in telesi, pokritimi z opeklinami. Videla sem ženske, ki so oslepele, pa tudi takšne, ki so trpele za krvavo grižo. V celicah več kot tisoč južnovietnamskih zaporov je približno sto tisoč žensk in 6000 otrok, ki so obsojeni na počasno umiranje. Mnogi otroci živijo v temnici že polnih 6 let. Spet drugi so se tamkaj rodili in tudi tamkaj umrli.

Druga kemikalija, ki jo uporabljajo v Južnem Vietnamu, je napalm. Njegova plamena ni mogoče uvrstiti, gori pa zelo trdovratno. Žrtve preprosto zoglejijo pred presunjenimi pogledi drugih. Napalm uporabljajo, da bi uničili njegove žrtve ter ustvarili paniko in histerijo med preživelimi. To je orožje mučenja.

List »Baltimore Sun« je objavil leta 1964 golo notico saigonskega dopisništva agencije AP:

— Pošiljamo neko fosforno eksplozivo, ki ga izstreljujejo iz topov ali pa mečejo iz lovskih bombnikov. Ko pade na zemljo, se razprši v obliki velikanskega belega oblaka, ki zažiga vse, česar se dotakne.

Ko sem to prebral, sem se spomnil obrambe nekega vidnega nacisti, ki je trdil, da ni ubil nobenega Žida, temveč samo pošiljal kamione za njihov transport. 22. maja 1964 je list »Washington Star« objavil brzojavko AP, v kateri je pisalo:

— »Tako Vietnamci kot Američani so se zgrozili ob pogledu na napol mrtve vietnamske otroke s strašnimi napalmskimi opeklinami po telesih.«

7. julija 1962 je list »New York Times« priznal:

— Težko je ugotoviti, ali so žrtve napalmskih in drugih bomb ter granat gverilci ali pa preprosti kmetje.

Če po vsem tem »Saturday Evening Post« potrdi, da »dobesedno v vseh bojih sodelujejo ameriške čete«, postane jasno, kdo je kriv za pobijanje, požiganje in uničevanje.

Nguen Taj Bin, eden izmed protikomunističnih voditeljev demokratične stranke Vietnama, je zaklical kot svetopisemski Job:

— Ljudje preprosto ne morejo sprejeti čudne logike, ki določa, da bodo ali ustreljeni ali pa internirani v irnenu svobodo. Ponujajo jim lepe sladkosti prisilnega dela, vendar se upirajo: tlačijo jih v najsodobnejša koncentracijska taborišča, oni pa protestirajo. Ko jih radodarno zasipajo z napalmskimi bombami, nehvaležno sanjajo o novi vladi. Po poljih ležijo zoglenela trupla nedolžnih žensk, otrok in kmetov, v mestih pa lahko vidite prerešetana trupla budističnih demonstrantov... To, vidite, je podoba današnjega Vietnama!

— Kljub pokolu njihovih otrok se kmetje vedejo prav neverjetno: še vedno ne trpijo Američanov!

POIZKUSNO BOJIŠČE

Uradni ameriški predstavniki včasih izjavljajo, da izkoriščajo vojno v Južnem Vietnamu kot priložnost za preizkušanje novega orožja in metod protigverilskega vojskovanja, obenem pa tudi lastnih kadrov. To trdi tudi poročilo, ki ga je objavila »Federacija ameriških znanstvenikov«.

Sicer pa se ameriški vojaški predstavniki ne obotavljajo s takšnim priznanjem. Svoje navdušenje pogosto izražajo v pogovorih z novinarji. Takole je pisala o tem revija »Look« 23. decembra 1963:

— Armada je začela poizkuse z malokalibrsko municijo že v dvajsetih letih, vendar je šele po nedavnih izkušnjah v Vietnamu sedla, si pomela oči in napela ušesa. V organizaciji tajne »agencije za vojaške raziskave« obrambnega ministrstva, so poslali v Vietnam približno tisoč karabink modela AR 15, opremljenih z novimi naboji. Poročilo o rezultatih tega poskusa je označeno kot skrivnost zaradi strašnih fotografij, ki so mu priložene. Zgodba o tem, kaj se pripeti vietnamskemu gverilcu, ki ga zadene krogla iz AR-15, je strogo konspirativno. Toda posamezni vojaki, ki so se vrnili iz Vietnama, vam bodo pripovedovali, kaj so videli:

— Učinek je, preprosto povedano, fantastičen. Videl sem nekega fanta, ki je dobil kroglo v roko. Od udarca krogle se je obrnil kot vrtavka, strel mu je dobesedno odtrgal roko. Drugi je dobil strel v hrbet, da mu je dobesedno vrgel srce iz telesa.

Članek v »Looku« je bil ilustriran s fotografijo nekega 5-letnega otroka, ki je imel zdrobljeno roko. Kako naj opišemo ta barbarstva, na katera so »soldatje« tako ponosni?

